

ИНТЕРВЬЮ ДЛИННОЮ В 70 ЛЕТ

Мы предали забвению своих родных богов – Ара, Тира, Ваагна, Анаит, Астхик... Разве за такой позор следует гордиться? Наши братья-езиды как были солнцепоклонниками, так ими и остались! Прожили и проживают мученическую жизнь, но не отступают от веры отцов! Молодцы! Так называемая Армянская григорианская церковь сначала уничтожила древнеармянскую культуру, религию и письменность, а после ухода ликвидатора армянской идентичности Григора Просветителя предприняла достойные восхищения попытки восстановить родную письменность и Библию на родном языке. Вечная слава Армянской Апостольской церкви! Григора уже называют не Просветителем (нас нечего было просвещать: мы не были тёмными), а Хаваричем и Мтагничем, то бишь Мракобесом. Это он и его фанатики начали беспрецедентное разрушение армянской цивилизации и арийского духа в армянском народе. Без этой артподготовки мы не допустили бы алтайских кочевников в наши края, не было бы Геноцида и потери Отечества... Теперь оккупанты нас оккупантами обзывают и никому нет дела до справедливости. Я осуждаю не христианство, а низвержение наших древних богов. Иисуса воспринимаю, как сына инопланетянина (святого духа) и месопотамской армянки Мариам. Армяне говорят и Мариам, и Майрам. Оба варианта имени армянские: по-армянски «мари» и «майр» означают «мать», а Мариам и Майрам означают «Мать всех». Подобное имя для Богоматери. Отчим Иосиф, независимо от своей национальности, не принимал участия в зачатии Иисуса. Свечу он держал или спал, не имеет значения. Род Мариам арамейский. Арамейцы – месопотамское армянское племя. Сирию во времена царя Армении Арама Гайказуни в его честь называли Арамом, а жителей – арамеци. Это было почти 4 тыс. лет назад... Наши древние истории арамейцами (арамеци) называют армян. Ар (Ար) – Бог. Частица «ам» (ամ) означает «всех», «всяя», а также «сын». Ар ам (Ար ամ) – Бог всех. Верховный Бог. А также сын Бога. Сын Солнца. Величайшее и древнейшее армянское слово Ар (Ար) многозначно. Означает: Бог, Творец, Творение, Солнце...

Ар мен – Богочеловек (немецкий аналог – Herrmann).

Древние сирийские армяне (арамейцы) отошли от армян, но не все стали сирийцами. Арамейский язык – диалект армянского языка, который испытал влияние ассирийского и др. окружающих языков. Похожая ситуация с идиш – диалектом немецких евреев. Идиш относится к германским языкам, но евреи не германцы. Если бы христианская религия была не космополитной, а национально ориентированной, как иудаизм, то армян-арамейцев никто бы не посмел приватизировать. В этом виноваты не мудрые евреи, а немудрые армяне.

– Я не понял, Вы верите в Бога?

– Надо, чтобы Бог верил в человека. В недрах души я поклонник дохристианских богов. Индийские веды также армянские

и русские. В Индию их завезли армяне и славяне. Иногда думаю посетить мечеть, синагогу и буддийский храм, посмотреть, чем они там заняты. Буддисты миролюбивы и толерантны. Боюсь соваться в мечеть или синагогу. Сразу поймут, что я чужеродный материал и вышвырнут... Прошу прощения, если ошибаюсь. В феврале 2016 года в жизни христиан произошло историческое событие – побратались великие лидеры христиан – Папа Римский Франциско и Патриарх Московский и Всея Руси Кирилл. Это одно из самых счастливых событий в моей жизни. Я почувствовал себя полноценным христианином! Я поверил, что христиане Ближнего Востока будут спасены, а Европа вернётся к христианским ценностям и традициям! Папа Римский в 2016 году посетил Армению, как он выразился, «первую христианскую страну». Папа Римский с глубоким почтением отзывался о великих армянских поэтах и учёных-монахах Григоре Нарекаци (X в.) и Нерсесе Шнорали (XII в.). Спасибо!!! Но остаётся в повестке дня 2000-летняя проблема: вернёмся ли мы когда-нибудь к своим дохристианским ценностям и традициям? Лучший вариант первого этапа решения этой трудной и деликатной проблемы представила Исландия. В этой величественной стране существуют две официальные религии – христианская и этническая – Асатру (Асатур). Аналогичная ситуация сложилась и в Армении с христианским центром в Эчмиадзине и дохристианским центром в Гарни. Надо придать Гарни официальный статус. Гарни вместе с Эчмиадзином очистят армянское общество от сект и прочей размазни и объединят наше прошлое, настоящее и будущее. Древние боги вернутся домой, в христианскую среду, что даст великий духовный резонанс!

– Где Вы окончили аспирантуру?

– Я был диссертантом в Тбилисском госуниверситете им. А. С. Пушкина. Грузинские учёные ко мне относились исключительно хорошо. Никогда не забуду профессоров С. Ш. Авалиани, Р. Е. Квицинадзе, Р. К. Таварткиладзе. Чудесные, отзывчивые учёные, готовые всегда и всячески поддерживать новые научные идеи... Увы, начались трудные времена, и я переехал в Россию. Я был диссертантом также в Москве, в Институте общего образования Минобразования РФ. В 1997 году в Москве защитил кандидатскую диссертацию по методике преподавания математики (науч. рук. – О. А. Боковнёв). Раз я назвал фамилию Боковнёва, то скажу, что я Олегу Александровичу предложил соавторство к моим пробным учебникам и получил отказ: «Я не могу быть автором чужого труда». Это ответ человека с чувством собственного достоинства. Вечная память!

– А где окончили докторантуру?

– В Москве, в МПГУ (в Московском педагогическом государственном университете) в начале XXI века. В то время он был насквозь коррумпированным университетом. Ректором был академик РАН и РАО ВЛМ, большой комбинатор и небольшой математик.

– Говорят, Вы однажды за один год опубликовали 100 научных работ! Это правда?

– Преувеличивают. В 2009 году я опубликовал 83 работы. Но мог и 100. Статьи были. Не было денег. И сейчас могу каждый год публиковать 100 незаурядных работ. Вплоть до моего исчезновения. Повторяю, каждый год могу подготавливать 100 научных статей с абсолютной новизной, значимостью и перспективой. Но публикация денег стоит. Платит автор. Должно быть наоборот. Моей нищенской полочки с трудом хватает на мой скромный быт. Печататься я перестал. Для чего? Для кого? Всему своё время. Не потому что учёные не поймут, наоборот, потому что очень хорошо поймут и покажут своё неандертальское нутро. Величайший математик Франции Эварист Галуа не опубликовал ни одной работы, не кончал университетов, не был напичкан учёными регалиями, как нынешние пустозвоны. Эта наукообразная шелуха исчезнет безвозвратно, а Галуа, которому не дали закончить университет и жить как следует (убили в 20-летнем возрасте), будет вечно украшать человечество!

– А зачем Вам публицистика? Это же отвлекает от насущных научных задач.

– Отвлекает, понижает математический уровень, но создаёт для математики гуманитарную базу. Публицистика – работа на научную перспективу. Журналисты – широко развитые и эрудированные люди. У них дети, внуки могут стать незаурядными учёными. Эрудиция вне специальности – мощный плацдарм для скачка в узкой специальности. Без широкого образования узкий специалист – летучая мышь. А я, как видишь, орёл.

– Вижу, нос орлиный. Где Вы работали и работаете?

– Я преподавал в средних и высших учебных заведениях. И сейчас преподаю в вузе. Школьные предметы – математика и информатика. Университетские дисциплины – математический анализ, линейная алгебра, дискретная математика, теория вероятностей и математическая статистика, оптимальные решения, методика преподавания математики... Мне нравился спецкурс «Математика: наука, искусство и культура», который я читал в Москве, в РУДН, студентам-гуманитариям – будущим философам, искусствоведам и социологам. Однажды на мой спецкурс без предупреждения ворвалась армия профессоров и доцентов с курсов повышения квалификации, приехавших из ряда университетов России. Получился стихийный открытый урок. Мы провели занятие на самом высоком уровне. Одна моя студентка, москвичка, сделала такой сногшибательный доклад о золотом сечении, что профессора ахнула: никто из них, включая меня, такими познаниями о золотом сечении не обладал! Позже, при обсуждении, незваные гости не скрывали восхищения. Поблагодарили... меня. Но заслуга была не моя, а студентки, фамилия которой я уже забыл... Я думал, почему

30

завкафедрой не предупредил? Подумал так: если занятие проведу плохо, то буду виновен я, а если проведу хорошо, то это заслуга также завкафедрой. Славная студентка! Сколько дармоедов покормила!

Я преподавал математику и информатику в общеобразовательных школах Грузии (Цхалтбилская средняя школа Ахалцихского района), Армении (школа № 5 г. Раздана) и России (Октябрьская средняя школа Аксайского района Ростовской области).

В 1988 году и в 1990 году я дал открытые республиканские уроки соответственно в Грузии и Армении, где мои ученики показали умение составлять программы на языках Бейсик и Фортран. Позже я пожертвовал одним своим экземпляром: за неимением времени отошёл от информатики. Сильно переживаю об этом. Во мне умерли хороший программист и хороший ватерпольный вратарь.

– Почему ватерпольный вратарь?

– Я в вертикальном положении с высоко поднятыми руками плавал до буйка и обратно...

– Это круто. А где и что ещё преподавали?

– Я преподавал математику в Ростовском мореходном училище. Говорил учащимся: «Здравствуйте, товарищи курсанты!» Отвечали: «Здравия желаем, товарищ преподаватель!» Я даже по городу ходил в форме морского офицера (был символическим помощником капитана корабля). Уважали. Как форму снял, перестали уважать. Судят, как говорится, по одежке. А в Ереванском аэропорту меня пропустили с почестями, без очереди и проверки. Между собой по-армянски говорили: «Командир подводной лодки!» Хотел сказать, что я всего-навсего жертва демократии, но промолчал: пусть несколько минут буду командиром подводной лодки!

В 1998 г. меня приняли на работу в Новочеркасскую государственную Мелиоративную академию, увя, звала столица...

Я преподавал математические дисциплины на физико-математическом, архитектурном, социально-гуманитарном и экономическом факультетах РУДН – Российского университета дружбы народов в Москве (2001-2010 гг.), а с 2012 года в Сочинском филиале РУДН – в Сочи, Адлере и Лазаревском.

По приглашению я читал лекции по методике преподавания математики и философии математики в Тбилисском центральном институте усовершенствования учителей и по математике с параметром времени для преподавателей вузов в Москве, на курсах повышения квалификации в РУДН.

Огромный опыт! Не думаю, что пропадёт.

– Ваше место как учёного – в Москве. Почему переехали на море?

– Я заменил учёных водой. Вода содержит информацию, а учёные её искажают.

– **Поговорим о Ваших диссертационных работах, если можно. Как нам известно, Вы написали две докторские диссертации и обе не защитили. Если не трудно, то расскажите, пожалуйста, об этом.**

– В 1996 году около Ростовского госуниверситета я увидел академика РАН Ворovichа и заговорил:

– Иосиф Израилевич, я написал сочинение «Время в математике». Ознакомьтесь, пожалуйста.

– А что нового можно сказать о времени?! Эйнштейн всё сказал!!! – ответил академик.

Меня предупреждали: Эйнштейн и теория относительности для евреев – национальная идея. Говори об этом только с восторгом.

А я сказал:

– Эйнштейн не всё сказал.

Ворovich остолбенел, внимательно разглядел меня и сказал:

– Пойдёмте ко мне.

Мой неадекватный ответ на него произвёл хорошее впечатление.

Иосиф Израилевич в своём кабинете директора института механики и прикладной математики по диагонали прочитал мою рукопись. Он несколько раз останавливался, смотрел на меня и продолжал увлечённо читать. «Богочеловек», – подумал я, но сразу не открыл душу о том, что «невозможно исключить из мира и его познания ни абсолютное время, ни относительное время, ни числительное время, ни творческое время... Каждый объект имеет личное абсолютное время. Для сравнения двух относительных времён требуется объединяющее их абсолютное время... В абсолютном времени вибрирует относительное в сравнениях время... Смешиваются уровни и метаяуровни времени, логики, души, разума и т.д.». В науке неразбериха. Как говорят сибиряки, без бутылки не разберёшься... Откуда мне было знать, что вскоре мэтр покинет время?

После выхода в свет в 1996 году моей монографии «Основания математики с параметром времени» академик И. И. Ворovich сказал мне: «Напишите на эту тему докторскую диссертацию, поддержку».

Я написал единственную в мире (докторскую) диссертацию по математике с параметром времени (МПВ). Но мой путь прикрыли лежачие полицейские – профессора Жак и Ерусалимский, которые ничего не понимали в моей работе, и я их не просил лежать на моём пути. Написал я другую (докторскую) диссертацию по другим наукам, одну из лучших в мире. Опять мой путь прикрыли лежачие полицейские – профессор Волвич и Левитас. До сих пор лежат! У меня нет ни времени, ни желания осквернять свои ноги. Если эти существа и их кукловоды учёные, то я не учёный.

Иосиф Израилевич попросил снять из диссертации параграф о проблеме Ферма. Она была решена через 2 года англичанином Эндрью Уайльсом. Я не хотел снимать этот одиозный параграф. Ворovich был прав. Меня могли принять за ферматиста, а это угрожало не только диссертации (чёрт с ней!), но и математике с параметром времени. Я не успел переделать диссертацию и исправить всякого рода ошибки и опечатки в ней (работу на компьютере набрал не я, а далёкая от математики секретарша одного учреждения), как её с кафедры профессора РГУ, доктора философии наук Тамары Петровны Матяш, где работа находилась для ознакомления, стащил профессор философии Д. и передал профессорам математики Ж. и Е., которые написали глупые и гадкие отзывы и поставили Тамару Петровну перед фактом. Тамара Петровна мне говорила: «У Вас блестящая идея и будет блестящая защита». Теперь испугалась и призналась мне в страхе. Я попросил у неё прощения за беспочвенно и забрал свою взрывчатку. Я не стал беспокоить Иосифа Израилевича и поехал за

правдой в Москву, где и намёка на правду не нашёл. Решил не защищать математику с параметром времени (было бы перед кем и от кого!), а издавать статьи и книги по этой новоявленной математике. Увы, моя начинающаяся дружба с богочеловеком прервалась: Боги отозвали Ворovichа. Вечная память!

– **Расскажите, пожалуйста, о математике с параметром времени.**

– Моя монография «Основания математики с параметром времени» вышла в свет с великими рецензиями ростовских учёных – директора института нейрокбернетики профессора Бориса Михайловича Владимировского и доцента РГУ Льва Александровича Чикина.

Отрывок из отзыва Б. М. Владимировского:

«В последние годы стало понятно, что традиционное представление о времени как внешнем параметре, не имеющем выделенного направления, дополняется понятием внутреннего времени, рассматриваемым как некоторый оператор. Такую точку зрения широко пропагандирует нобелевский лауреат И. Пригожин в своих работах по нелинейной термодинамике. Автор рецензируемой монографии В. О. Ваганя предлагает сделать следующий шаг и ввести время во все научные теории включая математику. Это очень оригинальная и очень необычная идея, так как из неё следует, что в разные моменты времени самые разные математические объекты могут быть не тождественны сами себе. В первый момент такие представления у специалиста, воспитанного в классических традициях, вызывают резкое неприятие. Однако при некотором размышлении (впрочем, достаточно напряжённом) с целым рядом доводов автора приходится согласиться, хотя вопросов остаётся очень много. Возможно, к этой работе можно отнести слова, сказанные знаменитым русским учёным В. И. Вернадским: «Вся история науки на каждом шагу показывает, что отдельные личности были более правы в своих утверждениях, чем целые корпорации учёных или сотни и тысячи исследователей, придерживавшихся господствующих взглядов». Подход, разрабатываемый автором, как представляется, позволяет взглянуть на описание мира с новой, отличной от традиционной, точки зрения».

Отрывок из отзыва Л. А. Чикина:

«В истории математики немало случаев, когда малоизвестный учёный выдвигает новые и столь необычные идеи, что какое-то время они кажутся абсурдом, беспочвенной фантазией или глубоким заблуждением. Но проходит время, требующееся на осмысление этих идей, и выясняется, что в науке сделано большое открытие. Классическим примером тому является Лобачевский и его неевклидова геометрия. Подобным примером, возможно, представляется настоящая работа».

Приятно, когда тебя сравнивают с Лобачевским. Такое не каждый день случается... Но я не возгордился, потому что я не забытый Богом человек. Монографию рекомендовал к публикации академик РАН, директор Института механики и прикладной математики профессор И. И. Ворovich. Редактор – В. И. Сергеев, широко образованный научный журналист.

... На первых курсах университета у меня возникла навязчивая идея построить математику, в которой роль, как в физическом мире,

40

нет тождественно равных объектов. Такая математика, названная позже математикой с параметром времени (МПВ), изобразила бы законы физического мира точнее.

В третьем тысячелетии теоретическую физику не могут удовлетворить побрякушки типа «четырёхмерного пространства-времени», хотя в начале XX века это была гениальная идея и таковой остаётся. Но поезд наивной гениальности ушёл... Обратно говоря, Минковский предлагает корове седло, а я предлагаю верблюда с природным седлом.

Первый вариант МПВ под названием «Время в математике» сформирован в Томске в 1970 году. Первый научный доклад по МПВ был сделан в 1987 году в Москве на VIII Международном конгрессе по логике, методологии и философии науки. Доклад «О математике с параметром времени» был представлен в оргкомитет с опозданием и не вошел в сборник. Он был издан в философском вестнике АН Грузии по инициативе проф. С. Ш. Авалиани (5). Первая монография о МПВ вышла в свет в Ростове-на-Дону в 1996 году (1). Вторая монография вышла в свет в Москве в 2010 году (3). Третья – в Германии в 2013 году (4). О МПВ опубликовано множество статей (см. 5-40 и др.) ...

Первым из выдающихся ученых мою статью «Время в математике» в начале 70-х годов читал и написал мне доброжелательное письмо логик, философ, писатель, общественный деятель Александр Зиновьев. Вечная память!

Издание первой монографии спонсировал Алексан Петросян (Ростов-на-Дону). Издание второй монографии спонсировал Александр Ядоян (Москва). Объявляю благодарность!

Отмечу, что единственный математик, который заметил одну мою ошибку, – мой друг Рувель Докторский (ФРГ). Действительно, друг познаётся в беде! Эту ошибку я исправил и более 20 лет ежеминутно готов исправить любую ошибку! А тех, кто ничего не понимает в МПВ, а делает вид, что понимает, и позволяет себе хамить автору, просвещаю: у меня есть прививка против хамства и ядовитый язык. Меня удивляет отношение к математике с параметром времени некоторых самодовольных математиков. У этих индюков большое самонимение, а мнения нет. Изредка извергают дурь. Один индюк на каком-то форуме обозвал меня философом. Затем перешёл на мою национальность.

Я благодарен Богу и моим родителям, что родился математиком и армянином! Если мне суждено родиться триллион раз, то я хотел бы всё время быть рожденным математиком и армянином! Не считаю мою специальность и национальность лучшими – я просто хочу находиться на своём месте. В триллион первый раз я хотел бы быть шофёром НЛО или оленеводом в Гренландии.

Индюк заявил, что преподаёт математику в вузах Санкт-Петербурга, стаж 40 лет, а ума нет, поэтому, не зная меня, не прочитав моих работ, понимает, что я не математик и что время давно употребляется в теоретической механике. Мол, ничего нового. Как может такой болван что-нибудь понять в математике с параметром времени? Я математик от Бога, от моего

отца-математика и от самого себя лично!!! Кто хочет узнать, какой я математик, пусть прочтёт мою математику с параметром времени. Если всё поймёт, то я публично заявлю, что я не математик, даже не химик, ещё ниже... Индюк «наехал» также на величайшего математика России – Лобачевского. Мол, ничего он не доказал. Если некто путает математику с механикой и лает на Николая Ивановича Лобачевского, то по этой ситуации есть поговорка. Караван идёт! Лобачевский решил проблему параллельных, которую решало всё человечество более 2000 лет – с III века до н.э. до XIX века! Лобачевский решил не только величайшую математическую проблему, известную со времён Евклида, но и величайшую научную проблему человечества! Кто не согласен – мыло с ним! Одна баба, бездарь в квадрате, доктор бездарных наук, профессор в важном московском университете, после моего доклада о математике с параметром времени на одной научной конференции показала эрудицию: «параметр времени в математике используется давно». Как этим амёбам объяснить, что МПВ не о применениях математики в естественных науках, а... наоборот?! И надо ли объяснять?! Не могу доступно рассказать о МПВ. Поэтому для ознакомления с МПВ ниже приведена литература.

– Что хорошего в трагической судьбе армян, что хотите триллион раз быть армянином?!

– В трагедии ничего хорошего нет. Дети барахтаются в море крови. Герои миллиона падают, как падающие звёзды... Гении творят для народов, которые в роковые моменты отворачиваются и ищут гвоздь: не внести ли свою лепту в распятие «друга»? Поэтому я обязан оставаться этнически тем, кем являюсь, вопреки обстоятельствам и во имя торжества справедливости и возвращения на землю цивилизации богов. Это священный долг, обязанность, дар, миссия, но не привилегия. Армения не превыше всего. Превыше всего Бог. Такого мнения был Пётр Великий. Без реального Бога приличный мир не получается. Люди не оправдали Его доверие. Бог по определению великодушен – вернётся. Иначе Он не наш автор или мы не люди.

– Что интересного в труднейшей науке, что хотите триллион раз быть математиком?!

– Неисчерпаемо много интересного! Математика – вершина науки. Настоящий математик никогда не захочет перестать быть математиком.

Лично я обречён возрождаться математиком до тех пор, пока не увижу высшее будущее математики! Мечтаю на том свете увидеть Тира, Тота, Гермеса, Пифагора, Евклида, Архимеда, Ширакаци, Ньютона, Лейбница, Эйлера, Гаусса, Галуа, Абеля, Лобачевского, Боили, Римана, Кантора, Пуанкаре, Рамануджана, Гильберта, Гёделя, Артина, Лузина, Понтрягина, Уайльса, Мотидзуки и посоветоваться с ними, узнать их мнение о математике с параметром времени...

– А что произошло с Вашей второй докторской?

– Возникла параллельная докторская ситуация. Академик РАО И. И. Баврин, ознакомившись с моим пробным учебником «Геометрия 7» (вслед вышли в свет «Геометрия 8», «Геометрия 9»), спросил: «Не

хотите поступить в докторантуру МПГУ? Поддержку». Я вспомнил, что меня уже другой академик поддержал... Ворович был в сто раз крупнее Баврина и как учёный, и как человек. Не вижу его вины в моём ростовском провале. Если бы Ворович не умер, то я бы стал не просто доктором физ.-мат. наук, что второстепенно, а главное: мы бы с ним подружились и написали бы совместные ценные научные работы. Его небесная механика с моей математикой с параметром времени породили бы новые научные направления... Увы. Баврин так Баврин. Эта разновидность русских не тот вид русских, что обитают в Сибири или совсем рядом – во Владимире, Суздале и Ярославле. Московские русские, как правило, люди с большими мозгами и маленькими сердцами. Но не такими были коренные москвичи времён Ивана Грозного! Их практически не осталось. Современные москвичи – рязанская деревня (жаль, Есенин был в одном экземпляре), русские из других провинций, украинцы, татары, евреи, кавказцы, финны-мордвины... Тысячи деревень! И. И. Баврин не был даже московским русским. Он был просто Иваном Ивановичем – отдельным этносом. Я поступил в докторантуру МПГУ в 2001 году и окончил в 2004 году. Иван Иванович заблокировал мою защиту, т.к. я отклонил его непристойное предложение стать вместе с ректором соавторами моих учебников. А он отклонил моё официальное научное существование. Я посоветовался с моим приятелем Игорем Федоровичем Шарыгиным – талантливым московским геометром и методистом. Царство небесное! Умер тонкой духовной конструкции человек. Сердце не выдержало... Игорь Федорович сказал: «Согласишься, получишь всякие степени и звания, а потом пожалеешь. Когда поймут, что с тебя больше нечего взять, тебя исключат из состава авторского коллектива. Ни один суд не восстановит твои права. На одной стороне два москвича-академика, а на другой стороне неясно кто и откуда понаехал. Проиграешь. А если откажешься, не станешь доктором наук и твой учебник не получит грифа Минобробразования. Выбирай сам». Шарыгин с болью сказал на прощание: «Вот какие люди руководят нашим главным педагогическим университетом... и каких учителей они готовят». (Говорят, новое руководство наводит порядок.) Я посоветовался с моими друзьями-математиками. Все советовали согласиться. Я согласился. Иван Иванович попросил написать краткую концепцию учебника для представления в Министерство образования. Я написал. Заглянув на титульный лист, Иваныч побледнел: «Как ты посмел свою фамилию поставить перед фамилиями академиков?!» На что я недоумевал: «Будет нечестно. Автор-то я!» Иваныч сказал: «А что честно?» «Мне отвечать за нечестности мира?» – подумал я и отказал Иванычу. Он не допустил меня к защите. Для формальности его карманный рецензент Волович М. Б. отозвался отрицательно. Этот рецензент в 1987 году в составе авторского коллектива участвовал на Всесоюзном конкурсе школьных учебников. Мой конкурсный учебник (единственный с Кавказа) занял более высокое место на конкурсе, чем учебник

М. Б. и его тройки. М. Б. болтался в хвосте конкурса. Он, московский профессор, ещё тогда потерпел сокрушительное поражение от меня, в то время сельского учителя. Какой отзыв мог написать этот троичник, даже если представим, что с моральным кодексом у него всё в порядке? Я ездил к нему домой с хорошим армянским коньяком, который дал Акоп. Мне диссертации не жалко, а вот этого коньяка жалко. Я приехал в Астрахань, где служил в армии когда-то, а там... те же московские завсегдаги учёных советов. Какой-то проф. Г. Г. Левитас мгновенно определил, что я мордой не вышел... Два других рецензента, бабы, промолчали. Доктора наук собственного мнения не имеют... Докторские писанины всех этих «экспертов» могу разнести в пух и прах, но это не мой стиль поведения: я рождён творить, а не разоблачать слабоумие и слабодушие. Это не мои пациенты. Однако не понимаю, почему ничтожество путаются под ногами. Себя показывают или защищают себя от науки? Я махнул рукой на эту камарилью и поехал жить и заниматься настоящей наукой на море, подальше от этих людей. Эта масса непрофессиональных профессоров, как колорадские жуки, прилипли к системе образования и превратили ее в то, во что превратили. Я протестую против уродливого явления, а не из-за своих заблокированных уродами диссертаций. Они никому не нужны. Я рад, что меня не смогли превратить в лакея у какого-нибудь авторитета от науки. Без этих несправедливостей и без порождённой ими протестной энергии я не совершил бы серию глубоких открытий в пока тайной для дурных глаз области! Так что я благодарен научным террористам. Получилось по износной поговорке: нет зла без добра. Со мной в научном смысле всё в порядке! Я оставлю после себя начала новой разновидности математики – математики с параметром времени и одну феноменальную работу, которая зазвучит, когда созреет время... в математике. А что за собой оставят эти? Ничего! Это тот случай, когда из ничего создаются обложки важных людей, а потом снова превращаются в ничего. Я спросил у Ивана Ивановича: что ответите Богу, когда Он спросит у Вас: «Зачем Вы поступили подло с Виктором Ваганяном?»

Иваныч вылупил глаза, но ничего не ответил.

Стоило ли прожить жизнь ради того, чтобы вылупить глаза?!

– Не стоило! Охарактеризуйте, пожалуйста, свой пробный учебник «Геометрия 7-9».

– Кратко:

1) Это традиционный учебник, восходящий к Евклиду, который всё систематизировал, доказывал и объяснял. К древнегреческим научным традициям восходит знаменитый учебник геометрии Киселёва, но мой вариант несколько обновлён по содержанию и методологии. В так называемых «колмогоровских учебниках» был совершён двойной скачок в методологии, что стало концептуальной причиной их провала. Я продвинулся осторожно, не совершал никаких скачков и соответствие с наукой осуществил в большей степени через методику и задачи, нежели через методологию;

2) Это учебник для общеобразовательной

(основной) школы, в котором доступность и научность, как мне кажется, разумно сочетаются: максимальная доступность при необходимом минимуме научности;

3) Включил в учебник много занимательных и нестандартных задач, делая ставку больше на увлекательности задач и оригинальности их решения, нежели на сложности;

4) Я написал учебник, который должен быть интересным как будущим математикам, так и обделённым математическими способностями ученикам;

5) Я пытался написать нужный нашему времени и перспективный учебник с мощными корнями и ветвями, практичный и на высоком теоретическом уровне.

Однако повременим с учебником. Его никто не пропустит, да и есть неотложные дела.

– *Теперь занимаетесь настоящей наукой?*

– Занимаюсь. У меня есть новая тема, есть новые результаты, уже есть серия книг в рукописи, которые я на сто тысяч докторских не поменяю и за Нобелевскую не отдам. Но и не унесу в мир иной. Я их принёс из мира иного. Не возвращать же обратно. Это грандиозное исследование пока держу в тайне на нескольких флешках в нескольких странах. Оно принадлежит Армении и России. Если им неинтересно, то отдам Франции, Германии или Китаю. Если не примут, то отдам Арктике.

– *Белым медведям?*

– Имею в виду Арктику до оледенения полюсов – Страну Богов. Она вернётся!

– *Боитесь, украдут?*

– Конечно, украдут! Учёные-воришки в отличие от уличных воришек воруют друг у друга. И спокойно живут. И не сомневаются, что их надо почитать. Почитать плагиаторов, вымогателей, рэкетиров и губителей науки??? Ужас! Учёные-жулики все вместе, как бы ни расфуфыривались, одного чучки не стоят! Даже навоза оленя чучки не стоят!! Жалко порядочных и талантливых учёных. Они самоустранились от борьбы за справедливость. Редкие исключения – великие математики Лев Понтрягин и Владимир Арнольд, остаются редкими исключениями. Балом правят кривоногие.

– *О чём Ваше новое исследование?*

– Болтун – находка для плагиаторов.

– *Больше не будете представлять свои работы к защите?*

– Нет. Как Вы говорите, мне 70 лет. Хотя по московским меркам мне 40 лет. В любую погоду купаюсь в море. Разве я старик и море? Разве я не дельфин? Просто у меня апатия к диссертациям и диссертационным советам. Нет желания выступать перед тупицами и нечестивцами. Разумеется, есть умные и порядочные учёные, но по крайней мере в педагогических науках их трагически мало. Надо существенно упростить процедуру защиты и оставить лишь одну степень – докторскую. Зачем эта промоздкая, бездарная и коррумпированная волокита, отнимающая у диссертантов уйму времени, энергии и денег? Я в науке наукой занимаюсь, а не идиотизмом. К тому же диссертация часто не наука, а очковтирательство. Часто рулевых диссертационных советов по методике преподавания привлекает не наука и школа, а личный интерес. Они могут не допускать к защите докторской диссертации профессионалов высочайшего класса, как И. Ф. Шарыгин, и присвоить докторскую степень специалистам вилять хвостом, как,

например, Е.И. Санина, потолок которой – завуч в начальной школе. Тиражирование титулованных посредственностей угрожает национальной безопасностью страны. Наличие в педагогической науке выдающихся учёных-педагогов, как Ю. М. Колягин и Г. Л. Луканкин, не изменили ситуацию. Даже великие по всем параметрам математики, как Л. С. Понтрягин и С. М. Никольский, не сумели остановить распад. Увы, многие гиганты науки и образования ушли в мир иной...

– *Что произошло со школьным математическим образованием?*

– В 60-х годах математическое образование в СССР было одним из лучших в мире, что позволяло нашим школьникам побеждать на международных математических олимпиадах. В СССР было больше выдающихся математиков, чем в любой другой стране. Благодаря обстоятельному математическому образованию мы вышли в космос, создали ядерный щит! Наше математическое образование базировалось на традициях «Начал» Евклида, что можно характеризовать тремя словами: **основательность, системность и доказательность**. Лучшими методологическими выражениями древних методологических представлений являются учебники Леонтия Филлиповича Магницкого и Петра Андреевича Киселёва. Подход Киселёва характеризуется словами: **простота, точность, сжатость**. Названными шестью характеристиками определяется величайшее математико-методическое наследие человечества от Греции III века до н.э. до России XX века, от «Начал» геометрии Евклида до учебника геометрии Киселёва... «Арифметика» Магницкого и «Геометрия» Киселёва могли служить советской и постсоветской школе и до наших дней. Ничего лучшего не создали ни реформаторы 70-х годов, ни современные «реформаторы». Я бы внёс в программу обучения будущих учителей математики, да и будущих математиков, изучение этих двух учебников. Чтобы читали от корки до корки, подвергли их детальному научному и методическому анализу. Это нужно и будущим учёным-математикам, чтобы они, когда станут влиятельными учёными, не вели себя в школьном математическом образовании как слоны в посудной лавке. Что делать?

I. Очистить образование от:

1) Болонской системы; 2) ЕГЭ и тестов; 3) математического анализа; 4) бюрократизма и бумаготворчества! Избавить учителя от абсолютной глупости – бюрократических бумаг, в частности, плана урока. Это личное дело учителя: ему нужно – напишет, не нужно – не надо к нему приставать и т. д. (рациональные зёрна можно удерживать, но их нужно определить и обосновать);

II. Вернуть в школу:

1) учебник геометрии А. П. Киселёва и учить детей по нему до тех пор, пока не будет создан явно превосходящий его учебник; 2) арифметику (есть готовый учебник арифметики С. М. Никольского и др.); 3) комбинаторику; 4) устные выпускные экзамены по математике (а также устные вступительные экзамены в вузы) и т.д.

III. А также:

1) пересмотреть цели и содержание школьного предмета информатика с акцентом на программирование;

60

2) профессионально и честно (с участием учителей) пересмотреть все школьные учебники;

3) всерьёз заниматься кадровой политикой, дабы в образовании не образовались непрофессиональные руководители и тысячи мелких никчемностей. Пока РАО не выльчится от матросовых и монаховых, ничего к лучшему не изменится;

4) заниматься прославлением и обеспечением учителя, а не тех, кто вызывает у трудящихся аллергию, и т.д.

Можно высказать аналогичные и другие пожелания и для высшей школы. Я назвал несколько проблем из нескольких сотен.

Это моё мнение, увы, ни на что не влияющее.

Надо вернуть российское математическое образование на круги своя! Сколько можно ждать, пока дилетанты и диверсанты от образования вымрут, дабы истине и людям открылся путь в школу и науку?! Российское образование напичкано кощесами бессмертными. Они изворотливо обороняются, стуча ржавыми зубами и костями. Но мы тоже не без костей и острый зуб имеем!

– Если Вы острый зуб имеете, то почему о Вас и Вашей математике с параметром времени учёный мир в целом молчит?

– Спросите у учёного мира. Ничего хорошего от сообщества математиков не жду. Величайший математик Франции Галуа убит в юном возрасте. Величайший математик Норвегии Абель умер молодым и больным в нищете. Величайший математик нашей планеты Лобачевский подвергся травле за то, что совершил величайший прорыв в науке... Величайший математик Индии Рамануджан умер молодым от болезни. Математика – божественная наука, однако математики в своём большинстве сатанисты. Когда появляется математик от Бога, то это завистливое и надменное большинство открывает пасть, чтобы его проглотить. Уместно привести слова американского математика Мориса Клайна: «Бог решил наказать... самодовольных, погрязших в гордыне и чрезмерно самоуверенных математиков и «подбросил» им неевклидову геометрию».

Физики более доброжелательны. Физика не моя наука, она кишит материей, моё сердце в математических абстракциях, но люблю физиков-теоретиков, астрофизиков и тех, кто копаются в микромире. Математики – абстракционисты, физики – фантазёры. Наверное, на душу человека фантастика влияет лучше абстракционизма. Математические абстракции в отличие от шизоидных творений Дали красивы и величественны, но математики почему-то похожи на творения Дали.

– А как отнесся к математике с параметром времени академик РАН С. И. Адян?

– Отнесся так, как полагается настоящему академику и настоящему человеку. С Сергеем Ивановичем Адяном я познакомился в 80-х годах в МГУ. Он пригласил меня к себе домой. Мы пили чай с печеньем (вином не угостил) и обсуждали мою концепцию обоснования математики, которую я называл «Время в математике». Сергей Иванович предложил адекватное название – математика с параметром времени. Спасибо! Он говорил, что у меня есть новая

идея, но соответствующая математика ещё не построена. Сколько бы я ни построил, всю математику с параметром времени не построю. Она неисчерпаемая, как и обычная математика. Академик И. И. Ворович тоже говорил, что у меня есть новая идея в отношениях математики и времени (это он указал в своём отзыве). Своё начинание я отложил: времени нет. Пусть продолжат молодые. Если у меня останется время, то напишу улучшенный вариант: «Начала математики с параметром времени».

– Любите животных?

– Имеете в виду людей?

– Имею в виду гусей, кроликов, бегемотов...

– А кого ещё любить?! У нас были собаки во дворе, а в доме была кошка. Коня, увы, не было... Я бы давно разбился... Была змея. Мне было 3-4 года, я играл около нашего дома. Ко мне подползла сверкающая солнцем змея с многоцветными узорами. Я стал гладить это чудесное создание. Оно поползло на мои колени, и мы сидели вместе и любовались друг другом... Но появились взрослые и «спасли» меня... Они жестоко убили моего золотистого друга, разрезали лопатами на части... То, что осталось от моего ласкового друга, выбросили... Я плакал, кричал, просил не трогать змею... Взрослые не слушали меня... Прошла почти вся жизнь. Эту красивую змею я не забыл, а заботливых взрослых забыл...

– Ваш родной город?

– У меня нет родного города. Я деревенщина. Моё родное село, где я родился, – с. Цхалтбила на юге Грузии. Соседи нас медведями называют. В прошлой жизни мы, наверное, были русскими. Моё родное, исконно армянское село, где тысячелетиями жили мои предки, – с. Нор-Шен – затерялось в горах Эрзрума... Мои любимые города по жизни те, где я жил с любовью, учился или преподавал. Это Ереван, Тбилиси, Томск, Ростов, Сочи, Адлер, Лазаревское, Рязань. Все эти города, а также Львов и Астрахань – в той или иной степени мои родные города. Во Львове я бы хотел жить в XV-XVII веках, когда армянская община имела свои войска и воевала за Галицию. В Москве учёные кусаются. Затем приезжают в Астрахань и там кусаются, будто комаров мало. В России только в Сочи меня считают аборигеном. Армяне лишь исполняют обязанности аборигенов: коренным народом Сочи являются убыхи. Наверное, у меня черноморская морда. Раз такое дело, то пусть моим родным городом будет Сочи, хотя с первого взгляда с Сочи у меня нет ни духовной, ни интеллектуальной, ни ментальной близости. Такая близость у меня есть с городами, где я был студентом, – с Ереваном, Томском и Ростовом. Эти города и есть мои родные города. Но у меня с морем особое родство. Из моря я скачиваю не только здоровье, но и информацию. Соль и йод тысячелетиями сохраняют в воде информацию, которая при купании в море с молитвенным отношением к воде переходит в организм человека. А наши тела в зависимости от нашего устройства превращают неявную морскую информацию в явную или пропускают мимо. Это зависит от нашей духовности и любви к морю. Любый город, где я чувствовал себя как дома, мой родной город. Но в этом принципе есть какая-то неполнота и условность. Нет у меня родного города. У меня есть родное

море – Чёрное.

– А в каком из Ваших любимых городов Вы хотели бы жить?

– Я бы хотел весной жить в моём высокогорном селе около леса Нор-Шен (Цхалтбила), летом хотел бы жить в Сочи, осенью – в Ереване, зимой – в Томске. Зелёный лес, синее море, золотая осень и серебряная зима... Моя мечта в этом направлении фрагментами сбылась. Я изведаль четырёхкратную красоту Природы!!!

– Вы космополит или националист?

– Ни то, ни другое. Я нормальный человек. Подобными отклонениями не страдаю. Космополиты у нас фальшивые. Это либо скрытые шовинисты, либо патологические эгоисты. Слово «националист» не пользуется авторитетом. Себя считаю родовым космополитом и армянским патриотом. Я также патриот страны, где живу, – России. Я патриот страны, где жил, – Грузии. Я патриот Китая, Индии и всех стран, признавших Геноцид армян. Я патриот также тех стран, где мы жили или будем жить, – Арктики, Антарктиды, Сириуса, Млечного пути и невидимого мира за материальным покровом.

– Ваше мнение о почти единогласном признании парламентом Германии Геноцида армян? Вас не удивило это? Союзница Турции, её локомотив и опора в цивилизации – и вдруг такое???!!! Чем это объяснить??? Политикой и экономикой никак не объяснить. Гонениями на христиан, беженцами и другими быстротечными факторами тоже не объяснишь такое единодушие. Какая-то мистика!!!

– Я больше рад за немцев, нежели за армян. Новое поколение немцев очистилось от навета прошлого и показало, что немцы – великий народ, что кроме крохоборов на этой планете живут Люди и что не всё сводится к деньгам и политике. Во-первых, немцы голосовали за Правду! Это верный признак возрождения волевой и праведной немецкой нации. Немцы в политике впервые за две тысячи лет показали, что они истинные арийцы. Предыдущий арийский поступок германцев – разгром отборных римских легионов в Тевтобургском лесу под командованием Армини. Он же основатель Германского государства. Кстати, Армини – древнеперсидское название Армении. Во-вторых, немцы наверняка знают, что баварцы родом из Армении, что готический шрифт создал армянин Мхитар Ульфиа (Урфа), он же перевёл Библию на готический язык, что готическая архитектура родом из Армении, из Ани, что их величайший поэт Гёте – потомок армянского народа и т.д., т.е. они голосовали за свои корни! В-третьих, есть зов крови, зов предков, зов древних богов!!! Этот неявный и неосознанный фактор здесь был решающим. Политические мудрецы гадают, гадают, не могут разгадать, почему Германия, испытанная союзница турков, совершила такой болезненный анти-турецкий поступок, откуда взялось такое единодушие и т.п. Причиной признания называют условия и поводы, но не причину – Геноцид армян. Господа умники! Не забывайте, что мы люди, вы тоже! Немецкие депутаты вспомнили об этом! Дай Бог всем помнить!

Происходит удивительное явление: через 100 лет лучшие умы человечества стали понимать, что произошло.

Геноцид армян – величайшая трагедия человечества.
Александр ПРОХАНОВ, русский писатель.

Геноцид армян – боль и утрата не отдельного народа, а великая трагедия всего человечества.

Джорж КЛУНИ, американский киноактёр.

Но человечество должно знать, что у армян не только трагическая, но и героическая история. У нас есть великая наука и культура, которые могут украсить любую европейскую страну! Наш алфавит – код Периодической системы химических элементов – творение Працивилизации! Об этом, надеюсь, мы ещё поговорим. Вот на кого и на что подняли руку временщики-кочевники!

– Расскажите, пожалуйста, кто Вы родом.

– Мои предки в 1830 году, во время русско-турецкой войны, переселены генералом Паскевичем из Эрзрумской губернии в Месхети. Село моих предков называлось Нор-Шен (Ново-строй). В Ахалцихском районе грузинские власти дали ему грузинское название Цхалтбила (Тёплая вода). Мой прадед Оганес Ваганян был физически могучим человеком. Для фундамента нового дома

Семья Ваганянов. Родители: Оганес и Сатеник, брат Ваган и Виктор (2 года).

он из ущелья на голой спине принёс громадный камень. Когда сбросил камень, вылезла кожа спины и зависла. Он потребовал от жены, чтобы она отрезала кожу и намазала спину смолой. Она исполнила требование мужа. От такого жестокого лечения этот могучий человек заразился и умер. Я был ещё крошечным ребёнком, но помню, как камень прадеда группа мужчин с ломачами с трудом сдвинула с места, разбила кувалдой и части положила в фундамент дома моего отца, нового Оганеса Ваганяна. Мой дед Ваган Ваганян был зажиточным крестьянином, подвергся репрессиям (ослеп и умер в 1941 году). Клеветники писали в вузы, где учился мой отец, что он сын кулака. За «кулака» моего будущего отца исключили из двух тифлисских вузов. Он тайно уехал в Ленинград и поступил на математико-механический факультет Ленинградского госуниверситета. С 4-го курса опять исключили за «кулака» и клевету. Спас студента сам Андрей Андреевич Жданов. Когда я об этом в 1996 году рассказал его сыну (зятю Сталина), президенту Северо-Кавказского научного центра Юрию Андреевичу Жданову, он чуть не заплакал и сказал: «Ваш рассказ – ещё одно подтверждение, что мой отец в репрессиях не участвовал». Оганес Ваганян был студентом выдающихся учёных – А. Д. Александрова, В. А. Амбарцумяна, С. Н. Бернштейна, Б. Н. Делоне, Л. В. Канторовича (лауреат Нобелевской премии), Г. М. Фихтенгольца... Я изучал математический анализ по знаменитому учебнику Фихтенгольца и получал только «отлично». Моё математическое образование формировали в основном книги Гильберта и Бурбаки.

У однокурсника моего отца по математико-механическому факультету Ленинградского госуниверситета (1934-1939 гг.), питерского армянина Георгия Ананова, – лицо Санусерта III (XVI в. до н.э.), словно он его сын или внук. Сужу по фотографии Ананова в выпускном альбоме моего отца и изображению головы статуи знаменитого фараона. Это лица древнеегипетских воинов – сосредоточенные, умные, мужественные... Эти черты передались его детям. Анановы – знатная, высокоодарённая семья. У Георгия

1943 г. Курская дуга. Командир зенитной батареи ст. лейтенант Оганес Ваганян со своими солдатами. Ребята погибли, их заменили девушки.

Ананова отец профессор, сам профессор, сестра Гаяне – балерина, супруга великого шахматиста Михаила Ботвинника, дети – орлы: Андрей – великий ювелир, новый Фаберже, заслуженный деятель культуры; Никита – математик, депутат нескольких созывов Санкт-Петербургского Законодательного Собрания...

Гаяне Ананова училась у великой балерины А. Я. Вагановой. Среди моих родственников бытует предание, что отец Агриппины Яковлевны Вагановой, Акоп Ваганян, происходил из наших Ваганянов. Мы из Эрзрума с войсками Паскевича перебрались в Закавказье. Акоп Ваганян поехал другим путём: Иран – Астрахань – Санкт-Петербург. Не знаю, правда ли это. Но приятно. Прославленного чемпиона мира Михаила Ботвинника в честном бою победил Тигран Петросян. Когда сражались два гениальных шахматиста, Ботвинник и Петросян, мы, Ваганяны, разумеется, болели за Петросяна. Анановы, наверное, болели за зятя... Тифлисский тигр нанёс поражение также Спасскому, но этот фигурант ещё раз возник и... произошло чудо: слабый «победил» сильного. Вечная слава германо-американцу Роберту Фишеру: исправил ошибку!

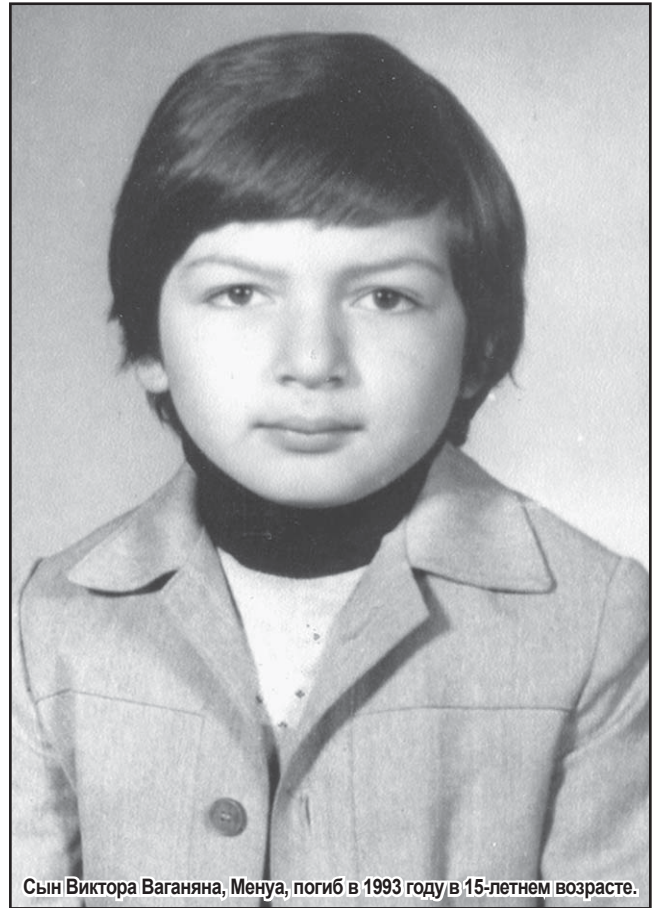
Мой отец окончил университет в 1939 году. 22 июня 1941 года – марш-бросок в Иран, затем оборона Кавказа. На Красной поляне, с вершины горы Аишхо, его зенитная батарея сбила два немецких штурмовика, которые пролетали ниже вершины... Продолжение на Курской дуге. Завершение в Будапеште. У меня сохранилась редкая фронтовая фотография: отец со своими солдатами-девушками. Все погибли. Их заменили девчонки... После войны отец вернулся в родное село и остался там до конца жизни. Куда ехать с женой, двумя детьми (брат мой родился до войны), со старой матерью, с бездетным братом моего деда и его женой? Двое детей и три старика. Пришлось навсегда распрощаться с наукой. Отец три десятка лет руководил Цхалтбилской средней школой. Заслуженный учитель. Мой дед по матери Алексан Тер-Мелконян был священником. В 1937 году ЧК потребовала от него заявить в церкви, что Бога нет. Дед отказался. Его арестовали и увезли. Не вернулся. Когда забирала деда, вместе с ним забрали всё ценное, обрекая пятерых детишек на голод. Забрали также старинные книги, которые дед привёз из Константинополя, где учился. Увезли пять мешков манускриптов. Бабушка крикнула:

– Книги зачем забираете?! Читать-то не умеете!

Дружу с моими двоюродными братьями и сестрой по отцу –

Դочь Виктора Ваганяна, Сатик, врач-эндокринолог.

Сын Виктора Ваганяна, Менау, погиб в 1993 году в 15-летнем возрасте.

80

Акопянами из Тбилиси – Рубеном, Суреном и Маргаритой. Рубен – один из крупнейших автобусных конструкторов в мире. Он основной автор знаменитых львовских автобусов ЛАЗ. Вошёл в Польскую энциклопедию. Личная машина Рубена – кадиллак Хрущёва, подаренный ему Джоном Кеннеди. Когда конфисковали имущество Хрущёва, его машина перешла в ЛАЗ, к Рубену. Дружу с дочерью Рубена Абгаровича. Доктор медицинских наук, профессор Гаяне Акопян. Они живут в шедевре архитектуры Львова. Маргарита и Сурен живут в Ереване.

Маргарита – фармацевт, она с золотой медалью окончила среднюю школу в Тбилиси и с красным дипломом – Киевский медицинский институт. Она научила меня читать по-русски, учила географию и как вести себя, когда мне было 5 лет. В пятилетнем возрасте я лучше знал географию, чем нынешние президенты США. Такое ощущение, что эти чванливые ребята карту мира не видели. Трамп исключение: он видел карту мира.

Сурен – конструктор автопогрузчиков и невероятно начитанный тип. Недавно моя сестра и моя первая учительница, красавица, умница Маргарита умерла... Умер Рубен... Царство небесное! Зачем люди умирают и куда уходят, не могу понять...

Дружу с двоюродными братьями по матери – Валерой, Акопом и Робертом. Валерий и Акоп живут в Москве. Акоп помогает людям согласно старинной армянской мудрости: делай добро, бросай в воду. Это у него получается: кому делает добро, текут, как вода. Человек чести, хрупкий Роберт жил в Тбилиси. На земле его давно никто не видел... У меня братские отношения с родственниками Ваганянами – ротовскими стоматологами Ваганом и Погосом, со строителем БАМа, трезвенником Эдуардом и другими трезвенниками.

Маленькая история. Лето. Лазаревское. Сидим во дворе Эдуарда Ваганяна и читаем книги. Вернулся с моря Валерка, посмотрел на нас и сказал: «Сейчас книги дебилы читают». Мы косо посмотрели на него. Валерий разъярился: «Всю информацию можно скачать из Интернета». Эдик сказал: «Получать информацию из Интернета то же самое, что водку пить через клизму».

Я с детства любил ныне покойного моего двоюродного брата Погоса Дургаряна. Это был какой-то особый человек, хоть с первого взгляда ничего особенного. Небогатый, должности не занимал, университетов не кончал... Работал в основном на стройках... Много пил. Что тут особенного? Золотистые волосы и чистые синие

глаза соответствовали его золотой и чистой душе. Погос иногда из Батуми приезжал к нам и с моим отцом часами пили... Я слушал их рассказы о войне, словно читал приключенческий роман. Я через много лет в Москве написал стих о нём «Вкус огня» («Горцарар», 2015, № 1-3). Другой мой замечательный племянник Ован по фамилии Дургарян живёт на Донбассе... На костылях он крепче стоит на земле, чем многие с крепкими ногами...

– **О Ваших детях ничего не сказали...**

– Красивый душой и ликом мой сын Менау погиб в 1993 году в 15-летнем возрасте... Дочь Сатик – врач-эндокринолог, её муж – строитель. У них чудные детишки, как и все дети в мире: дочери 4 года, сыну 2 года. Наше будущее. Моя внучка разговаривает на двух языках – на армянском и русском. Но не понимает, что это разные языки.

– **О матери, брате, жене ничего не сказали.**

– Мать у меня с большой буквы, как и положено матерям. Сатеник, дочь репрессированного священника, натура поэтичная и высоко нравственная. У меня три матери. Для меня были матерями также моя бабушка Хатун – синеглазая, как древнейшая Армянка, и моя тётя Рипсимэ – всегда добрая, красивая и щедрая. Огромный дом её мужа Абгара в центре Тбилиси был приютом для всех ахалцыхских земляков. Тётя всех радушно принимала, кормила, стирала, помогала, как могла, и денег не брала. Бывало, у них гостили одновременно и долго 5-10 человек. Тётя сияла от счастья! Она не занималась благотворительностью. Это было её естественное состояние. Она просто была такая, царственная. Строгий и умный Абгар (Ленин с большими зелёными глазами) не сиял от счастья, но был добрым человеком в душе и не был против такого масштабного гостеприимства. А другая сестра моего отца, добрая и светлоглазая солдатка, жизнерадостная тётя Тагуи, зарабатывала, чтобы раздавать... Ещё одна солдатка, сестра отца, Ермоне, молчала, как сфинкс, ждала мужа, а его танк раздавил... У меня есть старший брат, Ваган, жил в Томске, доживает в Ереване. Образец доброты. Любит вычислительные машины и застолья, а математикой всерьёз не занимался. Брат унаследовал у отца его любовь к водке, которой отец заглушал память о муках войны и стирал образы уродов по работе, а мне не повезло: я унаследовал лишь любовь моего отца к математике... Алкоголь расслабляет земное притяжение, поэтому пьяные качаются. Люди пьют не потому,

что хотят походить на свинью, а потому что хотят оторваться от земли... потому что мы на чужбине... Я всю жизнь мечтал стать алкоголиком! Хотя бы банальным забулдыгой – не получилось... Не всем дано.

Как говорил Василий Шукшин, жена тоже имеется, Каринэ.

– **А друзья у Вас какие?**

– Мой главный друг – Юрий Аветисян. Юрий учился в Ереване в политехническом и медицинском институтах, продолжил учёбу в медицинском в Москве, учился и работал в Новосибирске и Ташкенте. Сейчас у Бога. Такого универсального ума я не встречал. Как говорили о Сталине, во всех науках понимал толк. Он мог бы стать лучшим президентом Армении. Что он делает в мире ином, не представляю.

В Тбилиси у меня есть юморной и высокообразованный друг – Иосиф Кумсишвили. Четверть века не видел. Он был большим человеком в правительстве Грузии. Как-то в Тбилиси в одной весёлой компании мы пили грузинское вино из рогов. Рог вмещал пол-литра. Надо пить до дна. Рог-то потом надо положить на стол. После пары рогов я был уже готов... А грузины продолжали пить, петь и танцевать... У многих большие баки, и вино для грузин привычно. Армяне предпочитают водку. Сосо привёз меня к себе домой, уложил в постель и пошёл продолжать культурное мероприятие... Я ночью перепутал гардероб с туалетом... Когда Изо, миловидная и тактичная жена Сосо, утром обнаружила в гардеробе озеро, искренне смеялась... Но я быстро оделся и со скоростью света помчался в своё Ахалцихе. Моя жена смеялась надо мной: мол, я устроил потоп в доме министра. Во-первых, Сосо был не министром, а помощником премьера-министра (конечно, тоже нельзя), во-вторых, я не специально, в-третьих, это им понравилось. В другой раз на похоронах отца Сосо, профессора-литератора, я перепутал процессии и подставил своё плечо к гробу, как позже заметил, другого покойника... Я шёл с убитым горем видом по кладбищу с гробом незнакомого мне человека на плечах... На поминках я рассказал об этом. Грузины народ с чувством юмора, долго смеялись. Моя жена до сих пор смеётся...

В Германии живёт мой очень близкий друг и очень богатый математик Рувель Докторский. Богатый умом и душой, а не деньгами. Немцы его называют доктор Дакторски. Лео Дакторски. По моим наблюдениям он обладает математическим талантом уровня академика РАН. Бог с академиками! Главное – золотой человек!

В Москве у меня есть замечательные друзья-математики Рафаэл Саркисян и Владимир Наниев. Рафик родом из Тбилиси, в 1963 году занял первое место на Международной математической олимпиаде в Польше. Доктор физ.-мат. наук, профессор. Наниев – доцент, преподаёт в Техническом университете им. Н. Э. Баумана. Его разыскивают друзья.

В Томске живёт мой друг, доктор физ.-мат наук, профессор Николай Белов, прекрасный человек, большой учёный и большой патриот России, казак.

Мои близкие друзья из Томска – Василий Боровских и Виктор Тельцов уже у Бога. Вечная память!

В Ростове живут мои друзья-однокурсники Владимир и Ирина Бугаёвы. Володя совсем не пьёт. Ира – моя интеллектуальная сестра. В Ростове живёт мой мудрый друг, историк Василий Гаташов (совмещает несомнимое – поэзию и политику), родом из Луганска, был Главным советником представителя президента в ЮФО. Много умных советов дал. Доктор исторических наук, профессор Саркис Казаров тоже тут.

В Новороссийске живёт мой вечный друг, майор Владимир Карманов, историк и поэт. В студенческие годы он дал телеграмму самому Богу: «Вселенная, Господу Богу – Я тебя ненавижу – Земля, Карманов».

На почте не приняли. Сказали: связи нет.

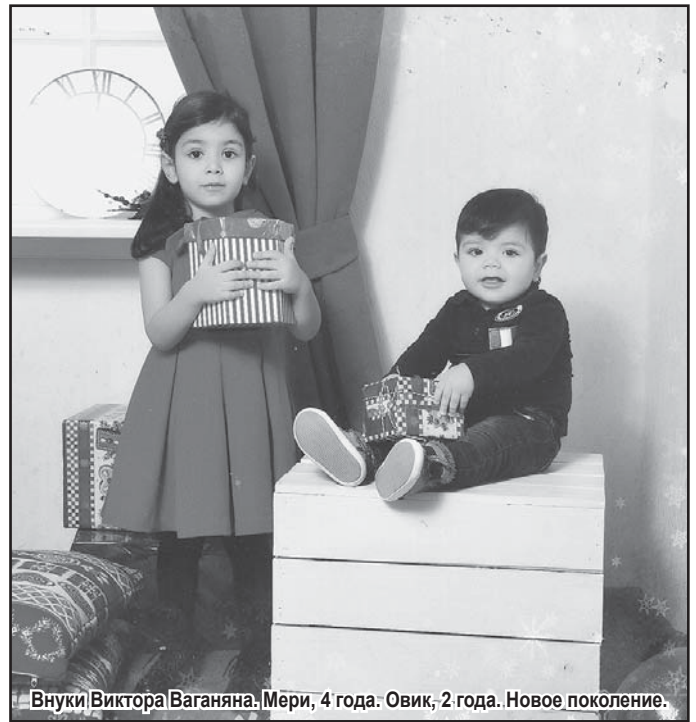
В Лазаревском живёт мой незаменимый друг с детства, шахматный тренер Оганес Абелян.

В Таганроге заржавел известный (мне) поэт-переводчик Аристарх Аветисян, совсем не пьёт.

В Астрахани затерялся мой марочный друг Франц Мосиков, добрый и умный, с неиссякаемой памятью... Всю жизнь не пил!

В Армавире нашел свой покой мой друг со времён Томска Погос Прцлот, на стихи Есенина сочинял песни и пел, совсем не пил...

В Москве умер мой одноклассник Мкртич Меликсетян – человек чести, врач с душой и народным юмором. С большими шутки шутил. Друг с большой буквы, жене не изменял... Мой другой друг-одноклассник-врач Андраник Погосян, постоянный участник американских народных пробегов, чуть не улетучился от взрыва

Внуки Виктора Ваганяна. Мери, 4 года. Овик, 2 года. Новое поколение.

террористов...

Мои ахалцихские друзья: кузнец Гугар (Геворг Петросян), дважды мастер спорта, отважный и честный человек; Самвел Агекян, бизнесмен-интеллектуал, Саят-Нова в бизнесе: имеет офисы в Ахалцихе, Тбилиси, Ереване и Стамбуле; Врам Степанян, математик, физик, программист, знает названия и лекарственные свойства всех трав Ахалцихского района! Славик Адамян – Человек с большой буквы.

– **А учителя у Вас какими были?**

– В средней школе у меня были учителя армянской литературы экстракласса, таких и в Ереване трудно разыскать. Погос Хачатрян уехал в Ереван и стал доктором – профессором Ереванского государственного университета. Ваган Акопян стал директором школы после моего отца. Учитель математики и физики Седрак Бабаджанян тоже уехал в Ереван, стал доцентом в педуниверситете. Два незаурядных учителя литературы, Хачатрян и Акопян, заложили основы моего гуманитарного образования. А два незаурядных учителя математики, мой отец и Бабаджанян, заложили основы моего математического образования. Что делали в школе многие другие учителя, я так и не понял. Это были исполняющие обязанности учителя. Я никого не недооцениваю, особенно подленьких. Требуется, как ныне говорят, перезагрузка системы образования и цивилизации в целом.

Из университетских преподавателей с любовью вспоминаю профессоров Томского государственного университета И. А. Александрова, П. П. Куфарова, З. И. Климентьева, доцента И. И. Беккера, замдекана Б. Т. Харина, доцентов Ростовского государственного университета Л. А. Чикина и А. Д. Алексева. Меня попытался сделать алгебраистом милейший человек, завкафедрой алгебры и теории чисел ТГУ Исаак Хаимович Беккер. У него ничего не получилось. Я подвёл этого чудесного человека...

В Ереванском государственном университете тогда работали выдающиеся математики – академики Сергей Мергелян, Мхитар Джрбашян, Артасес Шагинян. Они были живыми примерами, каким должен быть математик. Я не вписывался ни в один университет... Сорт такой.

– **Кем из армян-математиков можно гордиться на всю планету?!**

– Янош Бойли (Венгрия), Эмиль Артин (Германия, США), Сергей Мергелян (СССР, США), Сергей Адян (СССР, Россия). Все они решили трудные проблемы. Величайшим математиком из армян был Янош Бойли, офицер венгерской армии, родом из крымских армян. Основателем рода Бойли (пишут также Бойали, Бойальи, Бойайи) был двухметровый Оганес, которого прозвали Бойли (Բոյլի) – Рослый (арм.). Янош Бойли независимо от Николая Ивановича Лобачевского и практически одновременно с ним решил более чем двухтысячелетнюю проблему параллельных, создав новую неевклидову геометрию! Это труднейшая и наиболее влиятельная проблема не только математики, но и всей науки. Равных научных

103

проблем по значению, величю и величине во времени-пространстве и интеллектуальных усилий для её решения в истории человечества нет. Однако самая плодотворная научная область – дифференциальное и интегральное исчисление, открытое Ньютоном и Лейбницем, восходящее корнями к Архимеду. Но это открытие не формировалось как нерешённая проблема, и математики веками не толпились вокруг неё. Получилось как бы естественным образом.

Янош Бойли оставил за собой... 20 000 незавершённых математических работ. Знатоков венгерской армянской диаспоры я бы просил написать о жизни и творчестве Яноша Бойли такую книгу, чтобы ни одна крыса не смогла придрататься!

Выдающихся физиков у армян гораздо больше.

118-й элемент назван «оганессон» в честь Юрия Оганесяна. А почему не «оганесян» или «оганесий»? Зачем переделывать армянскую фамилию великого учёного на скандинавскую? Чем мы не угодили этому миру?! Или европейскую ценность нам приклеивают? Несмотря на моё глубочайшее уважение к скандинавам, я не согласен менять «ян» на «сон». Господа правозащитники, не нарушайте права человека! Юрию Цолакянцу Нобелевскую премию не дают наверняка из-за Ф.И.О. Других-то причин нет! Одному биохимику-армянину Альберту Дьёрдьи (ну и фамилия!) всё же дали эту пресловутую премию. Видно, не знали, что он армянин. О нём пишут: «американец венгерского происхождения». А кто мог подумать, что Дьёрдьи – венгр армянского происхождения?!

И почему учёным почёт надо воздавать за счёт химических элементов? Чем элементы провинились? Коперник тоже химических элементов не открывал, но один элемент назван в его честь. Почему не в честь Архимеда или Бруно? Почему не в честь Ширакаци, который за 800 лет до Коперника открыл все его открытия плюс кучу других?! А присвоить элементу имя Нобеля – и вовсе безвкусица. Получается, увековечиваются имена богатых и бластных? Не лучше ли прекратить этот детсад и очистить названия элементов от имён людей? При чём здесь люди? Химические элементы в обзорной Вселенной по крайней мере на 12-13 миллиардов лет старше

людей! Они деды нашего мира! Как можно их назвать именами тщеславных существ из будущего?!

– **А как человек Вы кто?**

– Я старомодный человек: я честный. В детстве мы с другом Оганесом Абеляном прыгали с крыш домов на крыши. Опасное увлечение. Тогда мы не соображали, что делали. Оганес говорит, что мы вышли из этих прыжков. Все люди вышли из детских прыжков. Лично я вышел также из моря. Нам было 10-12 лет. Мы ночью убегали из пионерлагеря в Очамчире на море. Плавали долго и далеко и возвращались на берег по огням города... Иногда я ночью, зимой, при шторме купаюсь в море... Для этого надо уметь обращаться с водой и иметь волну. Ума не надо. Я вышел прежде всего из рассказов моего отца о войне и Ленинградском госуниверситете... Я вышел из рассказов моей матери о моём дедовце священнике, репрессированном в 1937 году... Я вышел из синих глаз моей бабушки... В этих глазах синим по белому была записана вся история человечества... Я, как и все люди, вышел отовсюду.

– **Что за безумие купаться ночью, зимой, при шторме??? Для чего?**

– Это экзамен перед собой и Природой. Я из моря скачиваю научную информацию, которая лучше открывается, когда море находится в кондиции. Летом, днём, в спокойном море каждый буёк может плавать. Информация от такого общения с морем поверхностная, физическая. Человек улучшает своё здоровье и идёт водку пить! Я скачиваю глубочайшую дофизическую информацию. Но никому не рекомендую идти моим путём. Моя дурь не каждому по формату.

– **Спасибо! Желаю реализовать все свои научные задумки!**

– Я их уже реализовал для себя и Бога. Похожу по земле немного и смешаюсь с теми триллионами людей, которые посетили планету Земля и удостоились чести бороздить иные миры! Спасибо, что обратили внимание на такое недоразумение, как я. Воспользуюсь случаем и назову людей, которые помогли мне выжить в России в трудное для меня время: Рувель Докторский, Виктор Нужа, Тамара Ткачёва, Николай Носик, Ваган Ваганян, Акоп Панчоян, Саргис Пахляян. Помогли и другие. Спасибо всем! Но эти семеро вели себя как божий спецназ.

Интервью взял Ваграм БЕКЧЯН.

Литература о математике с параметром времени

Книги

1. Ваганян В.О. Основания математики с параметром времени. – Ростов-на-Дону: Экспертное бюро, 1996.
2. Ваганян В.О. Введение в математику с параметром времени. – М.: Изд-во РУДН, 2007.
3. Ваганян В.О. Математика с параметром времени: основания и философия. Основания и философия – М.: РУДН, 2010.
4. Ваганян В.О. Математика с параметром времени. Математико-философское исследование – Saarbrücken. LAP LAMBERT Academic Publishing. 2013.

Статьи

5. Ваганян В.О. О математике с параметром времени // «Мацне» – Вести Академии наук Груз. ССР. Серия: философия и психология. Тбилиси, Изд-во АН Груз. ССР, 1990, № 3.
6. Ваганян В.О. Математика с параметром времени: N-рное правило // Актуальные проблемы современной науки. – М.: Спутник+, 2002, № 4 (7).
7. Ваганян В.О. Математика с параметром времени: T-анализ // Актуальные проблемы современной науки. – М.: Спутник+, 2002, № 4 (7).
8. Ваганян В.О. Математика с параметром времени: проблемы теории чисел // Актуальные проблемы современной науки. – М.: Спутник+, 2002, № 4 (7).
9. Ваганян В.О. Математика с параметром времени: рефлексивные парадоксы // Естественные и технические науки. – М.: Спутник+, 2002, № 2 (2).
10. Ваганян В.О. Математика с параметром времени: аксиома параллельных // Естественные и технические науки. – М.: Спутник+, 2002, № 2 (2).
11. Ваганян В.О. Математика с параметром времени: аномальные явления // Естественные и технические науки. – М.: Спутник+, 2002, № 2 (2).
12. Ваганян В.О. Предпосылки математики с параметром времени // Естественные и технические науки. – М.: Спутник+, 2004, № 3.

13. Ваганян В.О. Начальные понятия и применения математики с параметром времени // Естественные и технические науки. – М.: Спутник+, 2004, № 3.
14. Ваганян В.О. Время в структуре математического текста // Естественные и технические науки. – М.: Спутник+, 2006, № 6.
15. Ваганян В.О. Группировка // Естественные и технические науки. – М.: Спутник+, 2006, № 6.
16. Ваганян В.О. Временоёмкость // Естественные и технические науки. – М.: Спутник+, 2006, № 6.
17. Ваганян В.О. Зеркальное отображение математического текста // Естественные и технические науки. – М.: Спутник+, 2007, № 1.
18. Ваганян В.О. Правило адекватности зеркального отображения // Естественные и технические науки. – М.: Спутник+, 2007, № 1.
19. Ваганян В.О. Правило триединства зеркального отображения // Естественные и технические науки. – М.: Спутник+, 2007, № 1.
20. Ваганян В.О. Зеркальная симметрия формул // III Международный семинар «Симметрии: теоретический и методический аспекты». – Астрахань, АГУ, 2007, с.
21. Ваганян В.О. T-производная // Естественные и технические науки. – М.: Спутник+, 2007, № 2.
22. Ваганян В.О. T-первообразная // Естественные и технические науки. – М.: Спутник+, 2007, № 2.
23. Ваганян В.О. T-интеграл // Естественные и технические науки. – М.: Спутник+, 2007, № 2.
24. Ваганян В.О. К математике с параметром времени // Естественные и технические науки. – М.: Спутник+, 2007, № 3.
25. Ваганян В.О. Логические парадоксы в математике с параметром времени // Естественные и технические науки. – М.: Спутник+, 2007, № 3.
26. Ваганян В.О. V постулат в математике с параметром времени // Естественные и технические науки. – М.: Спутник+, 2007, № 3.
27. Ваганян В.О. Принцип двойственности // Естественные и технические науки. – М.: Спутник+, 2007, № 4.
28. Ваганян В.О. Оператор двойственности // Естественные и технические науки. – М.: Спутник+, 2007, № 4.
29. Ваганян В.О. Временная производная // Естественные и технические науки. – М.: Спутник+, 2007, № 4.

30. Ваганян В.О. Простые числа в математике с параметром времени // Естественные и технические науки. – М.: Спутник+, 2007, № 5.
31. Ваганян В.О. Об одном свойстве целых чисел // Естественные и технические науки. – М.: Спутник+, 2007, № 5.
32. Ваганян В.О. Применения математики с параметром времени в физике // Естественные и технические науки. – М.: Спутник+, 2007, № 5.
33. Ваганян В.О. Применение математики с параметром времени в логике // Международная научная конференция «Образование, наука и экономика в вузах. Интеграция в международное образовательное пространство». – Плоцк, Польша, 22-27 августа, 2006, 312с., с. 254-256.
34. Ваганян В.О. Доктрина математического реализма // Международная научная конференция «Современное математическое образование и проблемы истории и методологии математики». – Тамбов, 2006.
35. Ваганян В.О. Три проблемы древности в математике с параметром времени // III Международная научно-практическая конференция «Достижения учёных XXI века». – Тамбов, ТТТУ, 2007.
36. Ваганян В.О. Зеркальная симметрия формул // Международный семинар «Симметрии: теоретический и методический аспекты» – Астрахань, АГУ, 2007.
37. Ваганян В.О. Абстракция тождества и время // Международный семинар «Симметрии: теоретический и методический аспекты». – Астрахань, АГУ, 2009.
38. Vaganян V.O. Mathematics with time parameter: theory and applications - Book of abstracts, vol. II/V International Congress on Mathematical Modeling. – Dubna, 2002.
39. Ваганян Виктор. О математике с параметром времени: основания и приложения // SYSTEMS AND MEANS OF MOTOR TRANSPORT. SELECTED PROBLEMS. – RZESZÓW, 2010, s. 273-280.
40. Ваганян Виктор. Великая теорема Ферма в математике с параметром времени // SYSTEMS AND MEANS OF MOTOR TRANSPORT. SELECTED PROBLEMS. – RZESZÓW, 2011, s. 325-336.

АЛГОРИТМ ТИРА

Как известно тем, кому известно, между древнейшими армянскими названиями химических элементов и их порядковыми номерами в Периодической системе химических элементов существует алгоритмическая связь, которую называю Алгоритмом Тира в честь Тира – древнеармянского Бога письменности и интеллекта:

Сумма номеров букв в армянском алфавите древнейшего названия химического элемента равна порядковому номеру этого элемента в Периодической системе химических элементов.

Для краткости армянский алфавит обозначим через АА, а Периодическую систему через ПС.

Сумму номеров букв слова в армянском алфавите назовём алгоритмическим значением этого слова.

Замечание. Под выражением «армянский алфавит» понимаем древнеармянский алфавит из 36 букв. Современный армянский алфавит состоит из 39 букв. Три буквы в конце современного алфавита, **ւ, օ, ֆ**, введённые позже, выполняют технические задачи и не затрагивают древнего порядка основного алфавита из 36 букв. Без средневековой тройки наши предки обходились, и наши потомки обойдутся. Да и ничего нового в новых буквах **ւ, օ, ֆ** нет: **ւ** – сочетание **ււ**, **օ** – это **օ**, а звук **ֆ** (f) выражала буква **փ** (ph) «по совместительству», в зависимости от слова. Например, «пир» по-армянски: **քեֆ** (khef) и **քեփ** (kheph). Это единственное исключение из правила построения АА: каждому звуку одну и только одну букву, и наоборот.

Древнейшие названия химических элементов могли быть как армянскими, так и принадлежащими другим языкам.

Рассмотрим некоторые древнейшие названия химических элементов.

1) Слово **սևազ** (анг) – железо:

анг=**սևազ**=**ս+ւ+ա+զ**=1+22+3=26 (железо).

(1, 22, 3 – соответственно порядковые номера букв **ս, ւ, ա** в АА. 26 – порядковый номер железа в ПС).

Название железа «анг» имеется у древних кельтов и в армянских диалектах. Наши «следопыты» для железа нашли ещё одно название: «алгат» (**ալգաթ**). Ну и что, его нет в словарях?! Наверное, нашли где-то в диалектах. Не я нашел, поэтому не знаю первоисточника. Это слово алгоритмически подходит, тоже даёт 26 и может служить адекватным названием железа:

алгат = **ալգաթ** = **ալգ** + **աթ** = 16 + 10 = 26

Изначальным вариантом слова «алгат» могло быть слово «алтаг»:

ал таг – **ալ թազ** – алая корона.

Для Алгоритма Тира важнее алгоритмическое, а не лингвистическое значение слова.

2) а) Слово «мед». В общем, у славян, например, у болгар, слово «мед» без мягкого знака:

мед = **մեդ** = **մ** + **ե** + **դ** = 20 + 5 + 4 = 29 (медь).

(20, 5, 4 – соответственно, порядковые номера букв **մ, ե, դ** в АА. 29 – порядковый номер меди в ПС).

б) Химики из ЕГУ нашли древнейшее название меди – халг:

халг = **խալգ** = **խ** + **ա** + **լ** + **գ** = 13 + 1 + 12 + 3 = 29 (медь)

3) Слово **կապ** (кап) – молибден:

кап = **կապ** = **կ** + **ա** + **պ** = 15 + 1 + 26 = 42 (молибден)

Кап (**կապ**) – связь (арм.). От слова «кап» армянский топоним Капан, где и поныне добывают молибден. Это от химиков ЕГУ.

4) Слово **արծ** (арц) – серебро.

В современном слове **արծաթ** (арцат) частица **աթ** (ат) окончание. Следует исходить из основы **արծ** (арц). Такова логика вещей. Основы более устойчивы и лучше сохраняют древние состояния:

арц = **արծ** = **ա** + **ր** + **ծ** = 1 + 32 + 14 = 47 (серебро)

(1, 32, 14 – соответственно порядковые номера букв **ա, ր, ծ** в АА. 47 – порядковый номер серебра в ПС).

От слова «арц» топоним Арцн (Эрзрум) – древнеармянский регион серебра и золота.

Первоначальное название Эрзрума – Артзрум (**Արծրում**):

Артзрум→Арзрум→Эрзрум

Արծրում→**Արգրում**→**Էրգրում**

В Артзруме добывали серебро и золото, что зафиксировано в алгоритмических значениях топонима: Артз (**Արծ**)=47 (серебро); Артзр (**Արծր**)=79 (золото).

Эта серебряно-золотая основа Артзр (**Արծր**) породила княжескую фамилию Артзруни (**Արծրունի**). Артзруни были казначеями царя, т.е. фамилия указывала на должность князя.

5) Для названия кадмия подходит его основа кадм:

кадм = **կադմ** = **կ** + **ա** + **դ** + **մ** = 15 + 1 + 4 + 8 + 20 = 48 (кадмий)

6) Для олова армянские исследователи называют два адекватных слова – **կալալ** (калай) и **կլաէկ** (клаэк):

а) калай= **կալալ** = **կ** + **ա** + **լ** + **ա** + **լ** = 15+1+12+1+21=50 (олово)

б) клаэк= **կլաէկ** = **կ** + **լ** + **ա** + **է** + **կ** = 15+12+1+7+15=50 (олово)

В каком-то словаре вместо «клаэк» написано «клайек». Во-первых, буква «й» перед гласными часто ставят для благозвучия, а внутри слова букву «э» часто заменяют буквой «е». Поэтому алгоритмически подходящий вариант «клаэк» представляется правильным. В турецком языке часто буква **կ** (k) произносится, как **դ** (g). Классические примеры–топонимы Капан и Крым, которые часто произносятся и даже пишутся через **դ** (g). Специальный научный термин **կալալ** (калай) от армян перешел к туркам и в форме **ղալալ** (galaj) вернулся к нашим лохам, которые в этой искаженной форме внесли его в словарь.

7) В недрах древнегреческого языка армянские исследователи нашли адекватное название сурьмы - sthib:

sthib= **սթիբ** = **ս** + **թ** + **ի** + **բ** = 29+9+11+2=51 (сурьма)

Возможно, это слово затерялось где-то во многочисленных армянских диалектах, большинство из которых ныне мертвы... Слово sthib (**սթիբ**), одно из древних названий сурьмы независимо от своего изначального смысла даёт значение 51.

8) Название платины замуровано в официальном названии Platinum:

plat = **պլաւաւտ** = **պ** + **լ** + **ւ** + **ա** + **ւ** + **տ** = 26 + 8 + 12 + 1 + 31 = 78 (платина).

9) а) Золото (оски) вне критики:

оски= **ոսկի** = **ո** + **ս** + **կ** + **ի** = 24+29+15+11=79 (золото)

б) Древнекельтское название золота – ангмар:

ангмар = **անգմար** = **ա** + **ն** + **գ** + **մ** + **ա** + **ր** = 1 + 22 + 3 + 20 + 1 + 32 = 79 (золото)

10) а) Слово **կենդանի** (кендани) – ртуть:

кендани = **կենդանի** = **կ** + **ե** + **ն** + **դ** + **ա** + **ն** + **ի** = 15 + 5 + 22 + 4 + 1 + 22 + 11 = 80 (ртуть)

«Кендани», один из армянских синонимов слова «ртуть», означает «живой» и удовлетворяет Алгоритму Тира. Это слово мне прислали химики из ЕГУ. Большое спасибо!

б) Старославянское слово «ртуть» имеет в армянском языке представление **րթութ** (rthuth):

rthuth – **ր թութ** – красивая ягода шелковицы:

ртуть = **րթութ** = **ր** + **թ** + **ութ** = 28 + 9 + 34 + 9 = 80 (ртуть).

Слово «ртуть» родственно словам, характеризующим ртуть, – литовскому **ritu** (катаю) и немецкому **ritzen** (то, что катается, вертится, крутится). Только славянская форма «ртут» (rthuth) имеет выход к Алгоритму Тира. Не означает ли это, что слово «ртуть» литовцы и немцы взяли у западных славян? Пусть об этом подумают историки индоевропейских языков, а мы пойдём дальше.

б) Ещё одно название ртути – снгик – фигурирует у исследователей:

снгик = **սնգիկ** = **ս** + **ն** + **գ** + **ի** + **կ** = 29 + 22 + 3 + 11 + 15 = 80 (ртуть)

То, что уважаемая Ирина Цахкуни предлагает для ртути подходящее слово «снгик» (мне неизвестно, нашла она это слово где-то или сама придумала), в порядке вещей: человек ищет, а не ставит другим подножки. Молодец, Ирина!

11) а) Слово **արծիծ** (арчич) – свинец:

арчич = **արծիծ** = **ա** + **ր** + **ծ** + **ի** + **ծ** = 1 + 32 + 19 + 11 + 19 = 82 (свинец).

Это слово, как один из армянских синонимов слова «свинец», удовлетворяет алгоритму и на этом можно поставить точку.

Даже невооруженным глазом любому знатоку армянского языка очевидно, что **արծիծ** (арчич) – исключительно армянское слово. Оно состоит из армянских слогов: Ар (**Ար**) – Бог, ачич, тжитж (**ճիճ**) – смола, жижка. Слово «тжитж» диалектное.

123

Ар тжитж – **Ար ճիճ** – Божья смола (это от Лии Аветисян).

Точность истолкования слова менее важна, чем его алгоритмическая адекватность.

Наш великий языковед Грация Ачарьян армянское название свинца **արճիճ** (арчич) признает индоевропейским (Հր. Աճառյան. Հայերեն արմատական բառարան, հ.1, էջ 326).

SOS! Если прилично задуматься, то алгоритмическое значение 82 (свинец) (*), характеризующего свинец слова «артжитж» (**արճիճ**) (**) фантастика! Что сначала придумано, (*) или (**)? Если напрягать ум до предела, то становится очевидным, что (*) придумано раньше (**), а (**) придумано раньше (*)!! Это нормальный парадокс сознания и материи, который невозможно и нет смысла удалить. Согласно Алгоритму Тира материя произошла раньше сознания, а сознание произошло раньше материи (***). Эта ситуация обеспечивает круговорот времени. Наш мир функционирует на парадоксе (***). И не надо обижаться на Бога!

б) «Свинец» на латинском Plumbum (блестеть). В армянских диалектах есть прообраз этого слова – блблум (блестеть):

блблум = բլբլում =

$\text{բ} + \text{լ} + \text{բ} + \text{լ} + \text{ու} + \text{մ} = 2 + 12 + 2 + 12 + 34 + 20 = 82$ (свинец)

Для одиннадцати элементов мы привели адекватные названия.

В 2007 году Эдуард Аянян в своей статье приводил адекватные древнеармянские названия для четырёх элементов – серебра, олова, золота и свинца (Аянян Э. С металлом в голосе //Ереван. – 2007, сентябрь). Как видим, есть продвижение.

Следует рассматривать также однобуквенные названия. Древнеармянский алфавит состоит из 36 букв, следовательно, известны первые 36 названий химических элементов: **ա, բ, գ, ... , թ**

ա=1 (водород), **բ**=2 (гелий), **գ**=3 (литий), ..., **թ**=36 (криптон).

Можем рассматривать и двухбуквенные названия. Названия элементов азот (7), алюминий (13), калий (19) образованы на основе армянских корней **ազ** (**ազ**) – свобода, **ալ** (**ալ**) – алый, **ազ** (**ազ**) – соль. Принцип очевиден: перед согласными пишется буква **ա** (а):

աբ, ագ, ադ, ... , աթ

աբ=3 (литий), **ագ**=4 (бериллий), **ադ**=5 (бор), ..., **աթ**=37 (рубидий).

(Слова типа **аа**, **ае**, **аз** и т.д. эстетически неудачные).

– Все химические элементы с 1 по 36 имеют алгоритмически подходящие однобуквенные названия: **ա, բ, գ, ... , թ**;

(Счастливые число 666 является суммой номеров всех букв армянского алфавита: $1 + 2 + 3 + \dots + 36 = 666$).

– Большая часть химических элементов с 3 по 37 имеют алгоритмически подходящие двухбуквенные названия: **աբ, ագ, ադ, ... , աթ**.

Слово «сндик» (**սնդիկ**) в современном армянском языке означает «ртуть», но имеет алгоритмическое значение 81 (таллий). Произошло смещение на «один шаг» вправо.

Рассмотрим предыдущие слова аналогичной конструкции: **պնդիկ** (пндик), **ջնդիկ** (джндик), **ռնդիկ** (рндик):

пндик = **պնդիկ** = $\text{պ} + \text{ն} + \text{դ} + \text{ի} + \text{կ} = 26 + 22 + 4 + 11 + 15 = 78$ (платина)

джндик = **ջնդիկ** = $\text{ջ} + \text{ն} + \text{դ} + \text{ի} + \text{կ} = 27 + 22 + 4 + 11 + 15 = 79$ (золото)

рндик = **ռնդիկ** = $\text{ռ} + \text{ն} + \text{դ} + \text{ի} + \text{կ} = 28 + 22 + 4 + 11 + 15 = 80$ (ртуть)

Эти полузабытые армянские слова удовлетворяют Алгоритму Тира и по смыслу соответствуют элементам: «пндик» означает «твёрдый» (платина), «рндик» означает «красивенький» (ртуть). Менее известно диалектное слово «джндик» – «собирающий» (золото). «Пндик» от слова «пнд» – «твёрдый». «Рндик» от слова «рунд» – «красивый». «Джндик» от слова, которое мне неизвестно. От безгласного корня «джнд» (**ջնդ**) происходит диалектное слово «джндел» (**ջնդել**) – «собирает». Что собирает золото? Лингвистические вопросы оставим лингвистам. А физико-химические вопросы переадресуем физикам и химикам.

Мы вывели новые старые названия золота и ртути – джндик и рндик. В эту родственную систему слов пндик, джндик, рндик вписывается и следующее слово – сндик. Можем утверждать, что открыли также название таллия: «сндик» (**սնդիկ**) означает не ртуть, а таллий:

сндик = **սնդիկ** = $\text{ս} + \text{ն} + \text{դ} + \text{ի} + \text{կ} = 29 + 22 + 4 + 11 + 15 = 81$ (таллий)

Для таллия есть также диалектное слово «пахр» (**փախր**):

пахр = **փախր** = $\text{փ} + \text{ա} + \text{խ} + \text{ր} = 35 + 1 + 13 + 32 = 81$ (таллий).

Некоторые элементы имеют несколько названий. Известны 1-2 буквенные и другие названия первых 37 элементов и элементов с порядковыми номерами 42, 47, 48, 50, 51, 78, 79, 80, 81, 82. В целом нам известны названия около 50 элементов, удовлетворяющих Алгоритму Тира. (Возможно, некоторые названия менее убедительны, но те, которые более убедительны, составляют абсолютное большинство.) Этого более чем достаточно, чтобы заявить о функционировании Алгоритма Тира в древнейшей науке. Когда это было? Очевидно, не в нашей цивилизации, которая открыла Периодическую систему химических элементов в XIX веке. И не в IV-V веках, когда не было Периодической системы и когда якобы был создан армянский алфавит. Алгоритм Тира был создан и работал в невероятные древние времена, по всей вероятности, в допотопные времена, в другой цивилизации, которую называем Працивилизацией, гораздо более развитой и продвинутой, чем наша цивилизация. Независимо от древности Працивилизации (5, 10, 15-тысячелетней или иной), она существовала, что доказывает, в частности, Алгоритм Тира. Наличие в Працивилизации Алгоритма Тира доказывает наличие в ней армянского алфавита и Периодической системы химических элементов в их завершённом состоянии. Армянский алфавит дан человеку сразу в целом виде, состоящем из 36 элементов. Без полной системы из 36 букв Алгоритм Тира не состоится. Поэтому Месроп Маштоц не мог создать ни одной армянской буквы. Он мог их только восстановить.

Почему важно восстановление древнейших, алгоритмически подходящих названий химических элементов? Потому что, открыв все названия, можем узнать, сколько всего химических элементов. Возникает труднейшая проблема: что физически означают большие алгоритмические значения, не «обеспеченные» химическими элементами? Не характеризуют ли запредельные значения микромир? Или такие значения делают круги и возвращаются в Периодическую систему?

Алгоритм Тира выражает сознание материей.

Такого простого и могучего научного метода у философов и естествоиспытателей не было, нет и не будет. В Ереванском госуниверситете следует открыть кафедру Алгоритма Тира. Кратко: кафедра Тира (**Տիրի ամբիոն**). У Тира много самобытной и невероятной древней науки – физики, химии, языкознания, логики, философии, истории и... математики!!!

Армянская интеллигенция, народ армянский, власти Армении, лидеры армянских общин просто обязаны осознать значение Алгоритма Тира. Если для любознательных людей других национальностей Алгоритм Тира – феноменальное явление, которое следует изучать, как египетские пирамиды, то для армян Алгоритм Тира является также наилучшей национальной идеей – сконцентрированной научной идеей в виде фундаментальной формулы Працивилизации на все времена!

А к тупицам, ксенофобам, завистникам, фальсификаторам, провокаторам и прочим крысам следует относиться как к таковым.

Слава Богу Тиру и Алгоритму Тира! Слава Працивилизации!

Виктор ВАГАНЯН.

Какова бы ни была судьба армян, – а она была печальна, – что бы ни ожидало их в будущем, – страна их останется одной из самых интересных во всём земном шаре.

Джордж БАЙРОН, великий английский поэт

А ты знаешь, что такое армянский народ? Это народ, который среди всего человечества имеет самую таинственную историю.

Леон БЛУА, французский писатель

«Армения – страна чудес... Если спросят меня, где на нашей планете можно встретить больше чудес, я бы назвал прежде всего Армению. Поневоле поражаешься, что в таком небольшом уголке мира можно встретить такие памятники и таких людей, которые могут стать украшением и гордостью всего мира. Трижды будь прославлена, земля армянская, колыбель талантов, колыбель великих свершений».

Рокуэлл КЕНТ, американский художник, писатель, общественный деятель

Վիկտոր ՎԱՅԱՆՅԱՆ

ՓՂԻ ՉՈՅԱԲԵՐՈՒՄԸ

Շախմատիստը շահեց վերջին պարտիան: Կես միավորով առաջ անցավ մոտակա մրցակցից և գրավեց առաջին տեղը: Դարձավ մրցաշարի հաղթող: Կանցնեն տարիներ: Շախմատասերների հիշողության մեջ կմնա մրցաշարը, նրա հաղթողը: Գուցե հիշվի նրա վերջին պարտիան մրցաշարում: Բայց դժվար թե հիշվի այդ պարտիայում գոհաբերված փիղը, որ որոշեց խաղի և մրցաշարի ելքը: Գործն արված է: Ի նչ կարևոր է, թե ինչ-որ մի պարտիայում ինչ-որ մի փիղ է գոհաբերվել...

Այդ փիղը եղել է խաղի մեջ: Էլ չկա: Չի լինի ոչ մի տեղ: Ոչ մի խաղի մեջ: Երբեք:

Նրա մահվան գնով մի զինվորի ճանապարհը բացվեց: Գնաց: Հասավ: Դարձավ թագուհի: Ամենաթույլը դարձավ ամենագրեղը: Բայց մենք հո գիտե՞ք, որ նա իսկական թագուհի չէ: Նա փայտե զինվոր է ծնունդով: Նրա գլուխը միայն ականջներից է կազմված: Աջ դարձ: Ձախ դարձ: Գնա՛: Խփի՛: Սպանի՛: Կարևոր չէ՛ ու՛մ: Կարևոր չէ՛ ինչու՛ : Կարևորն ինչ որ բան լինելն է: Առաջ գնալու համար նախ լինել է պետք: Կարևոր չէ՛ ինչպե՛ս և առաջ գնալ: Ինչու՛՞ առաջ գնալ: Եվ ու՛ր: Առաջ՛: Մա՛՛ է կարևոր փայտե զինվորի համար: Առաջ՛ իր նմանների և իրեն չնմանվողների վրայով: Նաև այն փղի դիակի վրայով, որ գոհվեց հանուն հաղթանակի: Նա փիղ էր ծնվել և փղի պես մեռավ: Նա մե՛ծ փիղ էր, բայց փիղ լինելը նրա համար մեծ բան չէր: Նրա մահը ծնեց մի նոր թագուհի: Արհեստական, բայց նույն գույնի:

Ի նչ ընդհանուր բան կա մի գույնի փղի և զինվորի միջև, գույնից բացի:

Եվ ի նչ տարբեր բան կա տարբեր գույների փղերի միջև, գույնից բացի:

Բա՛րձր պահեց փիղը գույնի պատիվը: Իր կյանքից էլ բարձր: Դու փոխվեցիր, զինվոր: Թագուհի դառնալով բացի դիմակը: Հլու-հնազանդ ոչխար էիր դարձար գայլ: Արդյոք փոխեցի՞ր էությունը: Ոչխարի՛ էությունը: Ո՛չ: Գայլ դառնալն է եղել միակ երազանքը: Ապրելուդ իմաստը: Էությունդ էությունը: Գայլանալն է քո օրինաչափ ավարտը: Դու հրձվեցիր, երբ փիղն ընկավ: Նա աչքիդ փուշն էր, նախանձել էս փղին, խայթել, թույնել, վատը կամեցել, ստել, զրպարտել ամեն տեղ, ինչպես կարողացել էս... Բսկ փիղը քեզ ունեցածից բաժին է հանել: Դու շարունակել էս քոնը, նա՛ իրենը: Նա չարությունը անտեսել է: Կարծել էս չի տեսել: Անտեսել է սպասելով, համբերելով, որունել է մեջը առաքելության նշույլ: Գտնելու հույսն էլ է կորցրել: Ավա՛ դ, քեզ չի ճգնել: Կարծել էս չի կարողացել... Իր գիտակցված մահով քո չգիտակցված գոյությանն է խթանել դարձրել թագուհի: Չէ՛ ս գգում ծոծրակիդ հևքը ենթականերիդ: Նրանք շնչահեղձ են լինում տեղում տոփելուց, իրար կոխկրտելուց... Վախվիլեղով շուրջբոլորդ էս պտտվում՝ մի անցք լինի անցնես, մի թիկունք լինի թաքնվես... Թաքնվես, բայց գահին մասս, բան չանես թագով մասս թագով քողարկես գլուխդ դարարկ: Թխիդ կեսն անգուլիս է, դու շքեղ թագով: Որ թագիդ մեջ բան չկա անգուլիս ինչպե՛ս և իմանա: Նա թագդ է պաշտում: Բսկ ուղեղ ունեցողները քիչ են, հաճախ՝ միայնակ, անպաշտպան, ճնշված, հալածված... Բայց նրա՛նք են մտածում, նրանց միտքն է շարժում անկենդան ֆիզուրները...

Ո՛վ է հիշում և ո՛ւմ է հետաքրքիր, որ հաղթանակի համար ինչ-որ մի տեղ ինչ-որ մի փիղ է գոհաբերվել...

ԶԱՅՆ ԱՐՇԻԼ ԳՈՐԿՈՒ

Երբ կենդանի էի, ինձ չէիք լսում: Հիմա մեռած եմ՝ կլսե՞ք: Երբ հոգիս մարմնիս մեջ էր, ձայնս չէր հնչում: Մարմինս թողի երկրի վրա՝ հիմա կլսե՛ք: Հոգիս ճակարակ է Տիեզերքի անծայրածիր տարածություններում, բայց ոսկե թելով կապված է Երկրի հետ, հողի հետ, նահատակված շայրենիքիս հետ...

Ձե՛զ եմ դիմում, ապրողներ: Դիմում եմ սիրով, հավատով ու ատելությամբ: Ձեզ եմ դիմում Երկնքից, որը ոչ այլ ինչ է, եթե ոչ Վանի Խորզով գյուղը: Այնտեղ աչքերս բացի ու տեսա կապույտը Վանի: Այնտեղ Վանի ափին, անցան օրերս երջանիկ: Ավազի վրա նկարում էի ծաղիկներ ու թիթեռներ, իսկ ջուրը տանում էր... Շուտով ջուրը դարձավ արյան հեղեղ ու տարավ շայրենիքիս ծաղիկներն ու թիթեռները...

Տասնմեկ տարեկան՝ դարձա պանդուխտ: Գնում էի դեմքս դառնորեն հառած օտար ու խորթ ճանապարհներին, թիկունքս՝ դեպի մեռնող շայրենիքս... Ներիք ինձ, իմ սուրբ օրորոց, անկարող եղա քեզ պաշտպանել... Ներիք ինձ, կախաղան բարձրացված իմ ժողովուրդ, բախտ չունեցավ քեզ հետ մեռնել... Գնում էի՝ մի որք մանուկ, դառնորեն խորհելով մեծահասակների մասին, որ մորթեցին հարազատներին, այրեցին գյուղս...

Արյուն ու ավեր տեսա իմ մանկական աչքերով, միայն դառնություն տեսա ու դարձա Դառը մարդ Գորկի: Արշիլ Գորկի: Ապագայի մեծ նկարիչ Արշիլ Գորկի, որին աշխարհի բոլոր մեծ դժբախտությունները բաժին հանեցիք, բայց չհաղթեցիք դարձա մեծ նկարիչ՝ դա էր ինձ պատգամել մահամերձ շայրենիքս: շայրենիքիս մեծությունը ցույց տվի աշխարհին...

Ես Ոստանիկ Ադոյանս, պետք է մոռանայի ինձ՝ անունս, լեզուս, ազգս... պետք է սպանելի հիշողությունս, քանզի դժոխային տառապանք էր այն բերում, պետք է մոռանայի, որ ապրեի...

Գնում էի՝ կործանված ու խեղճ, թշվառ մի մանչուկ... ո՛ր էի գնում, ինչու՛... բան չէի հասկանում... իսկ իմ երկրում ցեղասպանությունն էր մոլեգնում...

Ախ, ինչպե՛ս փրկվեցի, ինչու՛... ինչու՛՞ ինձ չգտաք, դահիճներ Հալաստանի... ինձ էլ մորթեիք չտառապեի այսքան, ինձ էլ սպանեիք մանկության ընկերներին հետ, դիակս զցեիք Վանի ավազներին ջուրը տաներ իմ ծաղիկների ու թիթեռների հետ...

Ապրեցի... եթե դա ապրել է կոչվում:

Դարձա Ամերիկայի քաղաքացի, բայց մնացի վանեցի հայ՝ Ոստանիկ Ադոյան, որին Թալեաթն անգամ չկարողացավ սպանել:

Այդպիսի մարդ եմ՝ ինձ անհնար է սպանել: Ժողովրդիս պես եմ: Ինձ միայն է՛ս կարող եմ սպանել:

Ամերիկյան ծանրորեն շնչում էր դեմքիս: Շլացուցիչ կյանքն աչքիս չէր երևում... աչքիս առաջ միշտ իմ Խորզով գյուղն էր... Կարոտ մնացի գյուղիս օդին, ծառին, հողին... Կարոտ մնացի իմ սիրելի մարդկանց շիրիմներին, որ չկային... նրանց դիակները հոշոտված սփռված էին Վանի ափին բաժին շներին ու անգղերին... Այդ մեծ կարոտը սրտումս ապրեցի, եթե դրա անունը ապրել էր:

Ապրեցի՝ նկարեցի գյուղիս այգիները, գաղտնի սիրո նման թաքցնելով գյուղիս անունը, շայրենիքիս անունը... Նկարեցի մորս աչքերը՝ հայի աչքեր՝ մեծ, խորունկ, սիրուն, թաղժոտ... կյանք ու մահ տեսած աչքեր, սարսափից ճչացող աչքեր, աստվածային՝ աչքեր:

Ինձ հալածեցիք, չճանաչեցիք ժողովրդիս աչքերը, չճանաչեցիք իմ, մեր մեծությունը...

Ձեր հալածանքների տակ նկարեցի՝ այրեցիք նկարներս՝ նկարեցի՛: Ամեն ինչ իմ դեմ էր ուղղված, նույնիսկ պատահականությունները վթարի ենթարկվեցի, թև կտրեցիք՝ նկարեցի՛: Որն է հաջորդ գար-հուրանքը՝ թող գա՛ չեմ ընկրկի... հաջորդն էլ եկավ... քաղցկեղով հիվանդացա... Էլի չարություն կա՛ մարդկության մեջ՝ թող անեն այս անտանելի դժբախտություններինս մեջ էլի կնկարեմ, շայրենի՛քս կնկարեմ:

Դուք ինձ չե՛ք հաղթի: Ինձ միայն է՛ս կհաղթեմ: Այդպիսի մարդ է վանեցի Ոստանիկ Ադոյանը կամ ամերիկացի Արշիլ Գորկին: Աշխարհի չարիքներից ինձ ճոխ բաժին հանեցիք... Էլ ինչք չունեք նոր չարիք ինձ բերելու: Չերթն ի՞մ է: Ինքս պետք է ինձանից ազատվեմ: Դուք չե՛ք կարող դուք ոչինչ եք, գրո: Ես կարող եմ, որովհետև մեծ եմ, շայրենի՛քի՛ս պես մեծ եմ:

Մնա՛ս բարով, իմ վե՛ս շայրենիք:

Մնա՛ք բարով, Վան, Ախթամար, Սիփան, Արարատ...

Ապրեցի 44 տարի, եթե դրա անունն ապրել էր:

Ապրեցի դժոխքում: Հիմա հեռանում եմ... Հեռանում եմ դառնորեն, բայց գլուխս բարձր: Դժվար, դժբախտ ապրեցի, բայց ապրեցի մարդու՛ պես: Հիմա հոգիս ճակարակ է՛մ և՛ ճիշտ ու սուտ կյանքի վրայով: Նկարներս հիմա մեծարում էք: Ամերիկայի ամենամեծ նկարիչ եք ինձ անվանում... բայց հոգիս տխուր է... ձեր գովեստներն ինձ պետք չեն՝ ինձ իմ գյուղն է պետք... Ինձ Ամերիկա պետք չէ, Վանի Խորզով գյուղն ինձ տվեք...

150

■ Надо в обычном видеть необычное, в необычном – обычное.
 ■ Чтобы быть услышанным, надо говорить на волне слушателя.
 Но этого не надо делать.
 ■ От высоты голова кружится. Если в голове ничего нет, она кружится в буквальном смысле.
 ■ Самое трудное дело – вывести человека из ослиного состояния.
 Но если вывести – он превратится в хищника и съест тебя.
 ■ Для осла стать мулом – почёт, для лошади – позор.
 ■ Фауна и флора законы природы знают лучше, чем человек, потому что сами есть законы природы, но после того, как люди поступили с Бруно, бояться высказаться.
 ■ Не противостоящий злу не стоит за добро.
 ■ Если ты одинок, то считай себя несколько раз.
 ■ Предок, как коньяк, – чем древнее, тем лучше.
 ■ Забвение предков – признак деградации.
 ■ Если в тебе умер твой прадед, то ты труп.
 ■ Над каждым болваном тысячелетиями работали миллионы его предков.
 ■ Трудно жить без мозгов, труднее жить с мозгами.
 ■ Коррумпированная элита – активизированное дно. Я однажды чуть не стал коррумпированной элитой. Не стал, хотя это сулило мне большие деньги и славу, потому что с того света на меня смотрели мои родители.
 ■ Когда встречаю людей, измеряющих друг друга деньгами, то мне кажется, что их предки умерли от голода.
 ■ Праведников казнят, потом чествуют.
 ■ Великих людей принято любить после смерти.
 ■ Первый попугай был первооткрывателем.
 ■ Жизнь каждой картошки – самопожертвование.
 ■ Если атеист хороший человек, то он пьяница.
 ■ Дорога к Богу проходит через мост дьявола.
 ■ Безвинно убиенные – избранныки Бога.
 ■ У Бога есть божественные люди, которыми он жертвует для продолжения своего неудачного эксперимента.
 ■ Не в каждой душе есть Бог, но во всех душах есть раскладушка для Бога.
 ■ Бог должен быть недосыгаемым. Иначе мы ему врежем.
 ■ На земле для Бога всегда найдётся работа.
 Станет Бог безработным – наступит конец света.
 ■ Без контакта с Богом, явного или неявного, человечество – сборище чудовищ с отрезанными носами, ушами, языками, с выколотыми глазами и воткнутыми в задницы огромными кукурузами.
 ■ Мой друг произнёс тост за... Бога! Я ошалел. Не столько от беспрецедентного тоста (видно, на земле больше не за кого пить), сколько от его панибратских отношений с Всевышним. Я и того, и другого хорошо знаю: между ними нет ничего общего! Однако я встал, принял свой самый умный вид и выпил. Нам-то что, зрителям? Лишь бы повод.
 ■ Появление инопланетян на земле – явление фантастическое, но не фантастика. А вот появление арбуза на земле – настоящая фантастика.
 ■ Когда ошибаются нормальные люди, то они ошибки исправляют.
 Когда ошибаются интеллигенты, то в своих ошибках ищут глубокий философский смысл.
 ■ Самые аморальные воры встречаются среди интеллигентов: они воруют друг у друга.
 ■ Свинья под дубом науки издалека кажется учёным.
 ■ Чем человек ближе к животному, тем ему легче живётся в мире животных.
 ■ Величайшее оскорбление обезьянам нанёс Дарвин.
 ■ Когда в тебе любят дойную корову, то любят не тебя, а корову.
 ■ Брат братом брат.
 ■ Одни страдают от мании величия, другие – от величия.
 Остальные живут.
 ◆ С каждым человеком рождается новая цивилизация, часто скоростная.
 ◆ В огромной чёрной ночи изредка мелькают светлячки.
 Так же в огромной чёрной жизни изредка мелькают люди.
 ◆ Несчастье нагнетает, но не меняет суть человека.
 ◆ Чернь и в белом костюме чернь.
 ◆ Для собаки лаять на человека – важное дело.
 ◆ Кот – родственник тигра, но тигр такого родственника, не задумываясь, съест.
 ◆ Кошка смотрит так, как будто не жила в рабовладельческой формации.
 ◆ Я бы хотел на миг увидеть мир, где мышь гоняется за кошкой, а кошка – за собакой... А жить вечно я хотел бы в мире, где твари гоняются не друг за другом, а за сверкающей, как Солнце, мыслью!
 ◆ Миссия орла – напоминать о скалах и небе, особенно о скалах, мелькающих под крыльями, – безлюдных, угрюмых, холодных.
 ◆ Гусь – дисквалифицированный орёл.
 ◆ Человек выходит из винного магазина с таким видом, будто в упаковке под мышкой несёт Вселенную!
 ◆ От водки спадает намордник человека.
 ◆ Алкоголизм – неосознанная тоска по потустороннему миру.
 ◆ В России принято пить до дна. Если не выпьешь до дна, то подумают, что ты козёл.

◆ Я органически не перевариваю пьяниц и пьянство. Но иногда хочется напиться, чтобы отомстить миру, увидев его искажённым.
 ◆ С помощью денег можно продвигать бездарей, но невозможно рожать талантливых людей.
 ◆ От перемены мест взяточников количество взяточников не меняется.
 ◆ Не пойман – не губернатор.
 ◆ Как ни поливай редиску, кипарисом не станет.
 ◆ Страна, имеющая горы, имеет ущелья.
 ◆ Великий народ богат гениями, героями и мерзавцами.
 ◆ Человек – тень своей Родины.
 ◆ Отсутствие родной земли под ногами не порок.
 Порок – отсутствие собственной головы на плечах.
 ◆ Умный интегрируется, слабоумный ассимилируется.
 ◆ Любящий свой народ не может ненавидеть другие народы.
 ◆ Человек, на которого ты смотришь с негодованием, – твоё отражение в зеркале.
 ◆ Предатель готов обезглавить своё Отечество, дабы вырвать с его головы волосинку.
 ◆ Предательство – духовный прорыв мерзавца.
 ◆ Тотем предателя – бесхозная собака.
 ◆ Человек, который не любит язык, культуру и историю своего народа, не любит своих родителей, детей, братьев, сестёр... и так до самого себя, осла.
 ◆ Родина для проходимца – проход в карман человечества.
 ◆ Народ без памяти – капуста на прилавке магазина.
 ◆ Народ, как медведь, – пока не выпитися, нельзя разбудить.
 ◆ Каждый бедлам имеет своё время пробуждения.
 ◆ На земле все приговорены к смерти.
 ◆ Клиническая смерть – заргобные курсы повышения квалификации.
 ◆ У мошенников есть одно общее свойство: говорят не то, что думают, и делают не то, что говорят.
 ◆ Неужели все эти гиены, хамелеоны, крокодилы и бегемоты были людьми?
 ◆ Орёл – наш человек в высших эшелонах власти.
 ◆ На жизнь, как на женщину, надо смотреть со всех сторон, особенно снизу.
 ◆ Человек не стареет, пока жива его мать.
 ◆ Молодость не возраст, а психология.
 ◆ Вера, Любовь и Надежда логики не понимают.
 ◆ Гонение праведника – гонение Бога.
 ◆ Посещение кладбищ очеловечивает людей.
 Больше всего очеловечивает последнее посещение.
 ◆ Вкус морской воды знает рыба.
 ◆ Люди так откормили свои «я», что проходить между ними невозможно.
 ◆ Для маленького человека жизнь – купля-продажа, для большого – посвящение.
 ◆ Одни живут до смерти, другие – после смерти.
 ◆ В окружении каждого талантливого человека найдётся хотя бы одна крыса.
 ◆ Самое любимое занятие грязных людей – пачкать чистых.
 ◆ Родились, посплетничали, умерли.
 ◆ Незаурядные люди блокируются быдлом.
 ◆ Как бы ни возвышался человек над землей, окажется под ней.
 ◆ Общество, где нет оценки добра и зла, не имеет будущего.
 ◆ Чтобы человечество имело будущее, необходимо, чтобы в будущем остались люди.
 ◆ Полезно быть выше своего окружения на голову, но вредно быть выше на две головы.
 ◆ Принципиальность – принцип принципиальных вопросов.
 ◆ Есть два вида достоинства: когда справедливые замечания принимаются в штыки и когда не принимаются.
 ◆ Стратегия жизни человека определяется Богом, тактика – человеком.
 ◆ Жизнь – борьба души и тела.
 ◆ Смерть спасает душу от поражения.
 ◆ Гроб за гробом уходят люди... Некоторые уходят без гроба.
 ◆ Нас ждут или не ждут в мире ином, но мы, как бумеранг, возвращаемся.
 ◆ Если бы не было жизни после смерти, то не стоило бы умирать.
 ◆ Человек приходит на землю не за счастьем и не должен уходить из-за несчастья.
 ◆ Талантливый не всегда трудолюбив, но трудолюбивый всегда талантлив.
 ◆ Мой дом не твой дом, но моя планета – твоя планета.
 ◆ Сон – ключ смысла жизни.
 ◆ Тело человека – код его характера.
 ◆ Зубы – азбука тела.
 ◆ Философы издревле думают: река течёт или не течёт?
 Если выяснят, то в реку впустят воду.
 ◆ Душа, уходя из гостей, убивает хозяина.
 ◆ Люди, торопитесь лепить из себя Человека! Времени мало.
 ◆ Что всё это значит? Люди, звёзды, журавли, комары какие-то...
 Ничего не могу понять!
 ◆ Снег, ветер, метель... и вдруг откуда-то взялось Солнце и разогнало всю эту напасть...

Армяне

Армяне являются народом, который имеет свой язык, свою историю, культуру, большое количество обычаев и традиций. Историки всего мира по сей день спорят о том, с какого времени берет свое начало история одного из древнейших и первых народов – армян. Армяне переживали немалое количество притеснений и гонений с исторических земель. Наравне со многими древними народами армяне чтят своих предков и свою историю. Ярким примером такого почитания является признание геноцида, который унес жизни тысяч армянских предков. Армяне в большинстве своем имеют культ семьи – армянские семьи дружны, многочисленны и в любое время дня и ночи готовы помочь, если это необходимо.

Армянский язык

Буквы	Звуки	Буквы	Звуки	Буквы	Звуки
Ա, ա	а	Ծ, ծ	ц	Ջ, ջ	дж
Բ, բ	б	Կ, կ	к	Ռ, ռ	р
Գ, գ	г	Հ, հ	х	Ս, ս	с
Դ, դ	д	Ջ, ճ	дж	Վ, վ	в
Ե, ե	е	Ղ, ղ	кк	Տ, տ	т
Զ, զ	з	Ճ, ճ	ч	Ր, ռ	р
Է, է	э	Մ, մ	м	Յ, չ	ц
Ը, ը	ы	Յ, չ	й	Ու, ու	у
Թ, թ	т	Ն, ն	н	Փ, փ	п
Ժ, ժ	ж	Շ, շ	ш	Բ, բ	л
Ի, ի	и	Ո, ո	во	Եվ, էվ	ев
Լ, լ	л	Չ, չ	ч	Օ, օ	о
Խ, խ	х	Պ, պ	п	Ֆ, ֆ	ф

Согласно исследованиям армянский язык входит в число 50 самых популярных языков мира. На армянском языке говорят более 7 миллионов человек по всему миру, и это лишний раз доказывает, что чтить свою культуру можно не только на исторической Родине, но и там, куда забросила судьба носителя языка. Споры о происхождении армянского языка не утихают по сей день. Некоторые историки утверждают, что армянский язык можно считать смесью из древнегреческого с такими вымершими языками, как дакийский и фригийский, вторая группа историков опровергает этот факт. А потому в настоящее время принято считать, что армянский язык вобрал в себя особенности многих живых и мертвых индоевропейских языков. Интересным фактом, достойным дополнительного упоминания и знания, является армянский алфавит. Он является неизменным на протяжении более 1600 лет. Армянский алфавит создан в 405 году священником Маштоцем.

Месроп Маштоц сделал огромный вклад в письменность и развитие армянского языка. Будучи чтецом, переводчиком и священником, Маштоц является культовым персонажем в армянской истории. Маштоц восстановил армянский алфавит,

состоящий из 36 букв, в долговременной экспедиции, которая помогла ему улучшить алфавит и сделать его настоящим открытием. Настолько значимым, что по сей день армянский алфавит находится в своем первоначальном виде.

Религия

В 301 году армяне приняли христианство и выбрали данную веру государственной. Впоследствии множество исторических событий будет складываться около веры армян, их будут пытаться сломить, заставить принять иную веру, но армянский народ проявит настоящую стойкость в своих убеждениях и ни одно другое вероисповедание не сможет «переманить» армян на свою сторону. Следует отметить, что армяне являются монофизитами и в отличие от православных христиан видят в Иисусе Христе только одну природу, не разделяя ее на божественную и человеческую.

Праздники и исторические даты Армении

1 января – Новый год. Армянский Новый год практически ничем не отличается от русского Нового года. Главными персонажами также являются Дед Мороз и Снегурочка, праздничные столы ломятся от традиционных блюд и напитков, родственники и друзья поздравляют друг друга кто как может – кто личным визитом, а кто по телефону.

6 января – Рождество. Накануне праздника верующие отправляются в церкви, чтобы участвовать в литургии, зажечь свечу и отправиться с зажженной свечой к себе домой. Это считается освящением дома и очищением от всего дурного.

14 февраля – Терендез. Данный праздник является альтернативой Дня всех влюбленных, или Дня святого Валентина.

19 февраля – День святого Саркиса. Святой Саркис является покровителем всех влюбленных в Армении. Являлся храбрым воином, полководцем.

26 февраля – День памяти погибших в погромах и избиениях в Баку, Кировабаде. Преступники уничтожали армян везде – в квартирах, домах, на улицах. Жертв убивали, сжигали заживо, наносили увечья подручными средствами. С 26 февраля по 29 февраля 1988 года армянский народ снова почувствовал страх и несправедливость.

24 апреля – День памяти павших в геноциде против армянского народа. Во всем мире и в странах, признавших геноцид, 24 апреля является днем памяти тех, кто пострадал от османов в 1915 году. Геноцид армян является для армянского народа кровотоющей раной, событием, которое невозможно забыть.

Многие праздники, такие как День пограничника, День Победы, День радио, празднуются в Армении так же, как и в России. Даты праздников одинаковы.

Культура и традиции армянского народа

Армянская свадьба. В настоящее время армянская свадьба сохранила лишь некоторые обычаи, которые были приняты еще в средние века. Свадьба по-прежнему состоит из нескольких частей:

1. Обручение. Данный обряд претерпел несущественные изменения и по-прежнему является важным событием в жизни молодых. В назначенный день, оговоренный между молодыми и их родителями, в доме жениха собирается вся родня. Родители жениха, близкие родственники, кавор (крестный отец) с супругой. После фуршета (раньше вместо фуршета было настоящее застолье, которое могло продолжаться около 5 часов) дары, подарки для невесты собираются в плетеные корзины, и все родственники отправляются в дом невесты пешком, вне зависимости от того, где живет невеста – через улицу или в соседнем селе. Сейчас в корзинах можно увидеть фрукты, сладости, украшения. Армяне потихоньку отказались от традиции класть в корзины мясо, молоко, хлеб. Данные продукты присутствовали в корзинах в те времена, когда это считалось показателем достатка жениха. Тем временем в доме невесты велись последние приготовления – на стол выставлялось все самое лучшее, невеста прихорашивалась

180

и отправлялась в отдельную комнату до определенного момента. Приближаясь к дому невесты, несущие корзины должны были поднять их над головами, чтобы все увидели, с какой целью приближается толпа. Разумеется, в настоящее время сторона жениха не будет идти пешком от дома жениха до дома невесты, поэтому обычай несколько видоизменился. После того как жених вручает матери невесты все корзины с яствами, гости приглашаются за стол. Спустя некоторое время супруга кавора выводит невесту к гостям, родители благословляют молодых, и жених надевает кольцо на палец невесте. Следует отметить, что многих наблюдателей сбивает с толку одна небольшая особенность армянской помолвки. Помолвочное и обручальные кольца носятся на безымянном пальце левой руки. Многие русские, увидев это, несколько обескуражены данным фактом, так как привыкли видеть эти кольца на безымянном пальце правой руки. Раннее было необходимо одаривать невесту золотом, сейчас же родители жениха преподносят украшение, зачастую это семейная реликвия (кольцо, браслет, ожерелье, передающиеся из поколения в поколение).

2. Свадьба. В настоящее время армянская свадьба мало чем отличается от любой другой свадьбы. Жених и невеста проводят последние приготовления, одеваются, прихорашиваются каждый у себя дома. После этого сторона жениха едет за невестой, которая должна находиться в родительском доме. Пройдя все конкурсы и «преграды» на пути к невесте, жених с букетом заходит в отчий дом будущей жены и забирает ее. Свадебный кортеж направляется в ЗАГС, где происходит церемония бракосочетания, а после все отправляются в церковь для венчания молодых. После венчания вся свадебная процессия направляется в ресторан для того, чтобы достойно отметить торжество. Одним из самых ярких моментов свадьбы является танец невесты в окружении гостей. Гости одаривают невесту деньгами во время танца, и данное вознаграждение может колебаться от малых до заоблачных сумм. Благодаря тому что время не стоит на месте и многие традиции претерпевают изменения, армянская свадьба лишилась таких самобытных обрядов, как преподнесение красных яблок, свечей и красного вина матери невесты в знак того, что ее дочь была невинна до первой брачной ночи. Довольно символичная традиция осталась в прошлом.

Рождение ребенка. Примечателен тот факт, что вопреки изменению многих традиций и обычаев беременность невесты до свадьбы в армянской семье практически невозможна. У армян нет такого понятия, как семья, созданная из-за ребенка. Армянская семья сначала создается, а потом уже в ней рождается ребенок. Армянские девушки берегут себя для мужа, они воспитываются таким образом, что об ином исходе они даже не помышляют. Современные армянки рассказывают, что они не испытывают какого-то ограничения или явного запрета, нужды в сексе до брака, ведь предложения руки и сердца многим из них делают до их совершеннолетия и остается лишь дожидаться достижения определенного возраста и свадебной церемонии. Необходимо отметить, что до сих пор существуют армянские семьи, которые не регистрировали свои отношения в ЗАГСе, а просто повенчались. Беременность до венчания также исключается.

Каждый армянин, глава семьи, мечтает о наследнике, сыне, который унаследует не только фамилию, но и многие умения отца. В настоящее время от пола ребенка ничего не зависит, это только лишний повод для гордости отца. Главной традицией армянского народа, связанной с рождением ребенка, является то, что в течение 40 дней новорожденного видят лишь члены семьи. Только на 40-й день ребенка можно показать друзьям, дальним родственникам, соседям. Покупается наряд, накрывается праздничный стол, и счастливые родители демонстрируют свое чадо всем пришедшим на праздник. Разумеется, в век социальных сетей сложно выдержать данный обычай, так как каждой маме хочется продемонстрировать своего малыша всем и каждому. Но, несмотря на это, время летит настолько быстро, что эти сорок дней пролетают очень быстро.

Гостеприимство. Ни для кого не секрет, что армянский народ славится гостеприимством и шикарными застольями по значимым поводам. Приезд кого-то из родственников, проводы в армию, назначение на новую должность – любое событие является поводом созвать всех соседей, родственников и друзей. Армяне считают, что чем искреннее ты радуешься, тем большим счастьем тебя одарит Бог. Застолья сопровождаются национальными блюдами, хорошим алкоголем, зажигательными танцами и, конечно же, хорошим настроением. Стоит отметить, что у армян не существует культа алкоголя. В семьях, где присутствует старшее поколение, бабушки и дедушки, является позором перебрать с алкоголем. Вне зависимости от возраста, социального положения «развеселившегося» гостя могут попросить покинуть праздник. Естественно, такие понятия, как «пьяные драки», на армянских застольях просто исключены.

Национальные блюда. История армянской национальной кухни насчитывает более 2 000 лет. Переплетение культур, зависимость от окружающей среды – все это привнесло особенные элементы в кухню армянского народа.

Супы и горячие блюда. Опытные хозяйки зачастую вспоминают, как мамы или бабушки учили будущих хозяек всем премудростям приготовления и терпению, так как было весьма трудно привыкнуть к тому, что на приготовление одного супа может уйти более двух часов. Технология приготовления сильно отличается от привычной русскому человеку технологии приготовления щей, супов и борщей. Из-за того что один продукт в блюде (например, мясо) может проходить несколько вариантов обработки (жарка, тушение, копчение), блюда получаются сказочными и запоминаются навсегда. Примечательно, что армянская кухня изобилует многообразием зелени и специй. Армянские блюда отличаются естественностью вкуса в отличие от многих кавказских блюд.

195

Мясо. Главное место в поваренной книге любой армянской хозяйки занимают блюда из мяса. Несмотря на небольшое количества видов мяса, каждое мясное блюдо имеет свой неповторимый вкус из-за предварительной подготовки мяса. Специальные маринады (винные, коньячные) с добавлением специй смогут донести всю гамму вкуса любого вида мяса.

К самым популярным армянским национальным блюдам можно отнести шашлык, долму, кюфту. Армяне считают, что каждая хозяйка должна уметь готовить национальные сладости: гата и назук. Это многослойные пироги с разнообразными начинками. Разумеется, что речи быть не может о тесте, купленном в ближайшем супермаркете. Фрукты и овощи занимают также основное место в рационе любого армянина. Гарниры к основным блюдам составляют крупы.

Самым главным хлебулочным изделием является лаваш. Армяне употребляют его вместо хлеба со всеми блюдами: с мясом, супом, обмакивают в соусы. Современные хозяйки делают различные начинки и заворачивают их в лаваш.

Знаменитые армяне мира

Армянский народ разбросан по всей планете, и его представители, разумеется, добились разных высот. Армяне гордятся своими соотечественниками, а те, в свою очередь, не скрывают свое происхождение.

Шарль Азнавур (Шахнур Азнавурян) – французский шансонье, актер, общественный деятель, поэт, композитор. Его родители бежали во Францию в 1922 году, испугавшись повторения Геноцида армян 1915 года. Шарль родился во Франции и с самого детства знал, чем будет заниматься всю жизнь. Его знают во всех уголках планеты. В 2014 году в возрасте 90 лет дал концерт в Крокус Сити Холле. Все билеты были проданы вне зависимости от их стоимости. Азнавуром была написана песня «Они пали» в память о жертвах геноцида. В видеоклипе, снятом на эту песню, приняли участие знаменитости Армении, армянские актеры и певцы.

Армен Джигарханян. Актер театра и кино, продюсер, режиссер. Армен Борисович родился 3 октября 1935 года в Ереване. С малых лет Джигарханян сопровождал свою маму на кинопремьерах, театральных постановках и выставках. Елена Васильевна, мама Армена Борисовича, прививала ему любовь к культуре и искусству. Позже Джигарханян признается, что если бы не мама и ее ярая любовь к кино, то, возможно, все бы знали Джигарханяна экономиста, но никогда не узнали бы о Джигарханяне как об отличном актере, способном перевоплотиться и сыграть разнохарактерные и разноплановые роли. Известен по фильмам «Здравствуйте, я ваша тетя», «Собака на сене», «Место встречи изменить нельзя».

Тигран Кеосаян. Режиссер, сценарист, продюсер. Сын знаменитого режиссера «Неуловимых мстителей» Эдмонда Кеосаяна, Тигран достойно продолжил дело отца, став режиссером и сценаристом. Стоял у истоков создания видеоклипов на песни популярных российских исполнителей. Российским телезрителям Кеосаян подарил свою режиссерскую работу «Бедная Саша», где главную роль сыграл А. Збруев. Женат на актрисе Алене Хмель-

ницкой.

Дживан Гаспарян. Армянский музыкант, прославившийся на весь мир национальный армянский инструмент дудук. Является композитором к знаменитым фильмам «Гладиатор», «Страсти Христовы», «Код да Винчи». Несмотря на свой возраст (родился в 1928 году), до сих пор дает концерты и обучает искусству игры на дудуке.

Вартерес Самургашев. Чемпион летних Олимпийских игр 2000 года по греко-римской борьбе. Чемпион Европы, мира, России. Заслуженный мастер спорта. Наиболее известен жителям Ростова-на-Дону, так как проживает именно там.

Шаварш Карапетян. Знаменитый пловец, чемпион Европы и СССР. После героического поступка на некоторое время покинул спорт из-за проблем со здоровьем.

Подвиг, о котором сейчас мало кто знает. В 1976 году, совершая каждодневную пробежку на берегу озера в Ереване, Шаварш увидел, как троллейбус с людьми с дороги возле озера падает в воду. Шаварш принимает решение спасти как можно больше людей и в считанные секунды придумывает план: он ныряет и достает людей, а его брат и тренер, которые были с ним на пробежке, оказывают помощь дальше. Стоит отметить, что трагедия произошла в середине сентября, вода была холодной, а видимость под водой и вовсе не было. В таких условиях Шаварш спас больше 20 человек. Анализирующие всю эту ситуацию были потрясены: Шаварш спас людей при совершенно нулевом шансе. Но он это сделал. Ценой собственного здоровья. После своего поступка Карапетян слег с тяжелой пневмонией и вернулся домой спустя полтора месяца.

Сюзанна Кентикян. Женщина-боксер. Чемпионка мира в легком весе среди женщин. Из 25 проведенных боев 25 оказались выигранными, 16 из них – нокаутом. Имеет рост 1,50 м и вес 50 кг.

Амаяк Акопян. Артист цирка, актер. Прославился тем, что был ведущим программы «Спокойной ночи, малыши». Дети 90-х годов помнят его в разноцветных нарядах фокусника, его фокусы и неповторимые заклинания.

Вячеслав Добрынин (Вячеслав Петросян). Знаменитый певец и композитор. Лауреат множества песенных конкурсов и премий.

Михаил Галустян (Ншан Галустян). КВНщик, актер, продюсер. В настоящее время мало кто не знает Михаила.

Ирина Аллегрова. Популярная певица, исполнительница таких хитов, как «Младший лейтенант», «Императрица».

Евгений Петросян. Артист разговорного жанра, юморист.

Стоит отметить, что большое количество армян в советское время старались поменять свои фамилии и всячески старались «откреститься» от своего происхождения. После того как страсти вокруг армян утихли, многие всеми силами пытались вернуть себе древнейшие фамилии, но тщетно.

Армянские общины, или Единство народа вне зависимости от местонахождения

Как говорилось выше, всем известно, что армяне, где бы они ни находились, всегда будут рады помочь своему соотечественнику. Благодаря этой черте в каждом уголке мира существуют армянские общины, которые образуют армянскую диаспору. Численность армянской диаспоры насчитывает более 8 миллионов человек. Следует отметить, что только 40 % армян живут на территории Армении, остальные же раскиданы по всему миру.

Исторически сложилось, что армяне часто подвергались гонениям, а потому большое количество армян было вынуждено осесть там, где это было безопасно. Диаспора заметно увеличилась после Геноцида армян в 1915 году. Те, кто смог пережить эти страшные кровавые события, осели по всему миру. Страх за себя, за семью, за своих детей и своих близких подтолкнул огромное количество армян покинуть родные края в поисках безопасности и спокойной жизни.

Армянские общины обеспокоены тем, что, приехав в чужие края, армяне потеряют потребность в сохранении культуры, традиций, могут перестать быть носителями языка, а потому всячески способствуют тому, чтобы армянин лишь менял место жительства, но не свои привычки и свою самобытность.

Приехав в любой уголок мира, армянин может быть уверен в том, что он сможет найти своего соотечественника или общину. Община выполняет функцию покровителя и помощника, когда

205

приезжий плохо сориентирован в том, какая жизнь его ждет в дальнейшем на чужой земле. Разумеется, никто не помогает приехавшему материально, в основном это моральная помощь и организация досуга, празднование всеми членами общины национальных армянских праздников. Многие армяне отмечают, что благодаря единению духа в общинах на чужбине они не утратили веру в себя и свое будущее, каким бы трудным оно ни было.

Также всем известно, что армяне стараются перевести свою семью туда, где они обустроились. Многие смеются над этой чертой, смеются до тех пор, пока не столкнутся с равнодушием собственной семьи в чрезвычайных ситуациях.

Исторические события, изменившие жизни многих армян

К главным, к сожалению, трагическим событиям, которые навсегда и безвозвратно изменили жизнь и судьбу тысяч, а может, и миллионов армян, можно отнести:

• **Геноцид армян.** В 2015 году армяне по всему миру отмечали 100-летнюю годовщину страшного события не только в истории армянского народа, но и в мировой истории. Исследования показали, что больше 42 % населения всего мира не знают основных причин и последствий Геноцида армян. Просто слышали, что «что-то случилось и армян стали убивать». Это ужасное упущение и пробел в знаниях людей.

К самой основной причине произошедшего можно отнести отказ армян принимать веру турок – исламство. Образно говоря, армяне, принявшие в 301 году христианство и никого не принуждающие к своей вере, оказались на пути турок, которые стали сдавать свои позиции сильнейшей Османской империи. Османы для того, чтобы доказать себе и всем странам свою силу, начали притеснять армян.

Конечно же, все было намного глубже и конфликтнее, но факт остается фактом: турки захотели потешить свое самолюбие и развязали войну с людьми, которые им не понравились. Армян вырезали семьями, сжигали заживо в их домах, топили в реках. Свою многотысячную казнь турки начали с убийства священников, политических деятелей и всех тех, через кого простой народ мог обратиться за помощью к миру, к России, к странам Европы.

С тех пор армяне на каком-то генном уровне относятся враждебно к туркам, которые до сих пор не признали свою вину в данном кровопролитии. Долгом каждого армянина стала миссия: донести до мира, насколько ужасно было действие османов. Именно поэтому в 30 странах мира Геноцид армян был признан, но Турции в их числе не оказалось. В одном из интервью Николая Саркази поблагодарил армянский народ за упорство, за то, что армяне добиваются правды: «...Возможно, благодаря такой сплоченности армяне предотвратили геноцид других народов». Многие социологи отметили, что в войне 2008 года в Цхинвале Михаил Саакашвили пытался предпринять похожую тактику против осетин.

• **Землетрясение в Спитаке.** Грязный, в разорванной рубашке, ищущий свою семью среди камней и обломков, житель армянского города Спитак сказал одному из журналистов: «Я не знаю, чем мы так разгневали Бога, что на нашу долю выпало очередное испытание». И это было истиной. Криком души и просьбой о помощи.

7 декабря 1988 года в армянском Спитаке произошло самое страшное землетрясение за всю историю Армении. В 11.41 по местному времени произошел сильнейший (почти 12 баллов по шкале Рихтера, что является максимальным значением) подземный толчок, который почувствовали даже жители Еревана, находящегося в ста километрах от Спитака. В этой трагедии погибло около 25 тысяч человек и тысячи искалечены под обломками города. Армяне всего мира содрогнулись. У кого-то в Спитаке были родственники, у кого-то друзья. Аэропорты были переполнены – все пытались улететь в город, которого больше не было.

Самым страшным было то, что в 1988 году была самая холодная зима, и те, кто выжил после толчков, могли просто умереть от холода. Главный политик того времени, глава СССР Михаил Горбачев, узнав о землетрясении, незамедлительно прервал свою деловую поездку в Америку и тут же отправился в Армению.

Страны, узнавшие о трагедии, высылали фуры, самолеты и поезда с гуманитарной помощью, лучших медиков и спасателей, но не учитывали главного – наряду с жилыми домами, садами и школами были разрушены и больницы. Ситуация выходила из-под контроля и вызывала ужас даже у самых непоколебимых. Самых тяжелых больных отправляли самолетами и вертолетами в ближайшие больницы, на месте трагедии круглосуточно работали спасатели, медики и просто мирные жители, которые не теряли надежду найти среди руин своих близких. Позже город был восстановлен, и в настоящее время в Спитаке проживает около 40 тысяч человек.

• **Нагорный Карабах.** Последним громким конфликтом, в котором была задействована Армения, стал Карабахский конфликт. Анклав, территориально находившийся между Арменией и Азербайджаном, носил название Нагорный Карабах. В Нагорном Карабахе проживали армяне, которые хотели стать либо частью Армении, либо же получить независимость.

Армения и Азербайджан стали вести политические переговоры, в ходе которых так и не смогли мирно договориться, кому же должен принадлежать Карабах. Пик конфликта пришелся на ноябрь-декабрь 1988 года, и Спитакское землетрясение на время остудило пыл воюющих. Мирные жители враждовали друг с другом, каждый пытался присвоить себе «чужой» Карабах. Споры о Карабахе возобновились после перестройки и благодаря верным стратегическим действиям Сержа Саргсяна, который в то время еще не был президентом Армении, привели Армению к восстановлению справедливости и возвращению исторических земель.

Как бы ни складывалась жизнь армянского народа, куда бы ни забросила их жизнь, армяне всегда улыбки, позитивны и добры к окружающим. Сатирик Евгений Петросян как-то сказал: «Армянский народ переживает все благодаря своей сплоченности, своему позитиву. Вы видели когда-нибудь хмурого армянина? Я не видел».

«Очевидно, что народ с такой древней историей, нестигаемой национальной гордостью и непоколебимой верой заслуживает самого серьезного и заинтересованного к себе отношения со стороны цивилизованного мира».

Генрих ХЮБШМАН, немецкий арменолог

Ինչպես ավարտել այս պատերազմը

Այս պատերազմը մեզ պարտադրված է մեր պատմությամբ: Չկարողանալով հաղթել և պահպանել մեր անկախությունը 1920 թվականին, մեր պապերը սերունդներին ժառանգություն են թողել հարեանների հետ չլուծված հակամարտություն, որի կարգավորումը հնարավոր չէ կողմերի միջև պարզ փոխզիջումների տրամաբանությամբ: Այս հակամարտությունը վերաբերում է ամբողջական կենսատարածքի նկատմամբ իրավունքին, և կամ մենք կարողանում ենք այդ կենսատարածքը պահպանել, կամ ստիպված ենք լինելու վաղ թե ուշ հեռանալ այս տարածաշրջանից, մեր կյանքն ու երջանկությունը այլ ակերում փնտրելու: Մեր ժողովրդի երկու երրորդը, բավարար ուժ և կարողություն չունենալով այս տարածքում պայքարելու և իր ապագան կառուցելու, արդեն հեռացել է այստեղից, և նույն ապագան է սպասում Թաքսիլիներին, եթե մենք չկարողանանք գտնել կայուն խաղաղություն նվաճելու բանալին:

Այսօր մենք ունենք երկու մոտեցում, դրված շրջանառության մեջ մեկը գործող իշխանության կողմից, մյուսը «օր առաջ խաղաղության կուսակցության» կողմից:

Իշխանության մոտեցումը հիմնված է 1994 թ. ձեռնարկված դե ֆակտո առաջնագիծը պաշտպանական միջոցներով անվերջ երկար պահելու վրա, այն հաշվարկով, որ հակառակորդը վերջ ի վերջո համակերպվի Արցախի հայկական մասի կորուստի հետ, և պատրաստ լինի որոշակի տրամաբանությամբ իրավականորեն ճանաչել այդ կորուստը դեռևս հայությամբ չբնակեցված տարածքների վերադարձի դիմաց: «Օր առաջ խաղաղության կուսակցությունը» համարում է, որ ստատուս քվոն պահպանել իրատեսական չէ, հակառակորդը ունի ռեսուրսային այնպիսի գերազանցություն մեր նկատմամբ, որ տարեցտարի ներդնելով սեփական ռազմական, դիվանագիտական և մարդկային կարողությունների մեջ, կկարողանա վաղ թե ուշ խախտել այդ ստատուս քվոն, և կպարտադրի մեզ հանգուցալուծում, որն ավելի վատն է, քան այսօր սեղանին դրված բանակցային փաթեթը:

Հասարակությունը կանգնած է երկխոսության առջև: Մտածել հայկական հասարակության մեծ մասը պատրաստ է անձնվիրաբար պաշտպանել արյունով ազատագրված հայրենիքը, մտքով սակայն այն վարանման մեջ է: Մարդիկ տեսնում են, թե ինչպես իշխանությունը, որն ի պաշտոնն պարտավոր էր ամրապնդել երկրի անվտանգությունը, փոխարենը տարիներ շարունակ աշխատում էր սեփական անվտանգությունը և բարեկեցությունը ամրապնդելու վրա, տեսնում են, թե ինչպես է ուժեղացել հակառակորդը և պարբերաբար ցավոտ խայթում է մեր պաշտպանությունը, տեսնում են դաշնակիցների անտարբերությունը և հակառակորդին սիրաշահելը: Եթե նույնիսկ այսօր մարտի դաշտում հերոսաբար դիմադրում ու համարժեք կորուստներ ենք պատճառում հակառակորդին, կկարողանանք արդյոք դա անել մի քանի տարուց, երբ մեր դիրքերի վրա հակառակորդի ասկյարների փոխարեն

հարձակվեն մարտական ուժերով: Եվ ինչ կլինի մեզ հետ, եթե արեւմտյան սահմանից, որ մինչ այժմ հանգիստ էր, ես սկսեն որոտալ հրանոթները, և Երեւանի վրա սկսեն թափվել թուրքական հրթիռները:

Այս հարցերը պարզապ մտքի արգասիք չեն, և պատահական չէ, որ «օր առաջ խաղաղության» մասին թեզերը, եթե և չեն ընդունվում մարդկանց մեծամասնության կողմից, բայց և անհանգստության սերմեր են ցանում: Իրականությունը այն է, որ ձեռնարկված ստատուս քվոն, առկա մեթոդներով, իսկապես անվերջ պահել հնարավոր չէ, վաղ թե ուշ հակառակորդը այն խախտելու ձեռք կգտնի, և մեզ կկանգնեցնի մեր պատմության հերթական «բարոյական հաղթանակի» առջեւ կրկին անգամ մեր կենսատարածքի կրճատման հաշվին:

Մակայն լուծումը, որքան էլ պարադոքսալ, այսօր հակառակորդի հետ անվերապահ հաշտությունը չէ, առավել ևս, որ հակառակորդը արժանապատիվ հաշտության ցանկություն չի դրսևտորում, այլ այս պատերազմը այլ հարթություն տեղափոխելը, որում հակառակորդի ռազմավարությունները կչեզոքանան, իսկ մենք պաշտպանվելու փոխարեն կկարողանանք հակառակորդին պաշտպանությունը պարտադրել:

Արդյոք ք հնարավոր է այդպիսի շրջադարձ, և ինչ մենք պետք է անենք, որ այն տեղի ունենա: Այս հարցին պատասխանելու համար, սկզբից ցանկալի է անդրադառնալ մեր ոչ վաղ պատմությանը:

1992 թվականի ամռանը, նորանկախ Հայաստանի և Արցախի Հանրապետությունները բախվեցին իրենց գոյության առավել սուր ճգնաժամին հետևում էր Թաքսիլի Շուշիի փառապանծ ազատագրումը, հակառակորդը նվաճել էր Մարտակերտի շրջանի մեծ մասը, գրավել էր Արծվաշենը, պատրաստվում էր կտրել Լաչինի միջանցքը, Երեւանում իշխանությունը խուճապի մեջ էր և Էմիսարներ էր ուղարկում Բաքու խաղաղություն խնդրելու: Տառացիորեն կես տարի հետո, սակայն, հայկական ուժերը ազատագրեցին Մարտակերտը, զարգացնելով հակահարձակումը, ազատագրեցին Քարվաճառը, և հակառակորդին հետ շարտեցին Լաչինի մատույցներից: Հակառակորդի փախչող բանակը շրջվեց և գնաց «նվաճելու» Բաքուն, և առաջացած իշխա-

նության վակուումից օգտվելով, հայկական ուժերը հետագա մեկ տարվա ընթացքում ազատագրեցին բոլոր այն տարածքները, որոնք դարձան Արցախի Հանրապետության երկարաժամկետ անվտանգության հիմնական գրավակներ:

Ինչ փոխվեց այդ վճռական կես տարում, և ինչու է դա կարեւոր հիմա: Իրականությունը այն է, որ այդ վճռական պահին մենք կարողացանք հաղթել ոչ միայն հերոսաբար կռվելու հաշվին (մինչ այդ էլ հերոսաբար էինք կռվում, բայց ստիպված էինք նահանջել հակառակորդի գերազանցող ուժերի ճնշման տակ), այլ որովհետև կարողացանք մոբիլիզացնել մեր ուժերը, և կազմալուծել հակառակորդին:

Մեր ուժերի մասով այդ կես տարին հսկայական ճեղքման շրջան էր: Մինչ այդ գործող թեթեւազեն կամավորական ջոկատներին եկան լրացնելու Հայաստանի Հանրապետության կանոնավոր զինված ուժերը, նախկին Խորհրդային Միությունից հավաքագրված բարձրորակ սպայական անձնակազմի ղեկավարությամբ: Ռուսաստանի Դաշնությունից սկսեց Հայաստան առաքվել ժամանակակից սպառազինություն, որը արագ չեզոքացրեց հակառակորդի թվային առավելությունը: Հակառակորդի մասով մենք կարողացանք վարպետորեն խաղարկել նրա ներսում թուրքամետ և ռուսամետ բեւեռների միջև հակասությունները, և, չսպասելով այդ հակասությունների լուծմանը, հարձակվողական պատերազմ պարտադրեցինք, որում հակառակորդը, մեկ անգամ կորցնելով նախաձեռնությունը, չկարողացավ այլևս ուշքի գալ: Տառացիորեն մեկ և կես տարի անց մեր գերազանցությունը արդեն այն կարգի էր, որ հակառակորդը 1994 թվականի ձմեռային գործողությունների ընթացքում հազարավոր զոհեր թողնելով ռազմաձայնաստուս, ստիպված էր արդեն ինքը զինադադար խնդրել:

Կարող ենք արդյոք մենք այս ռազմավարությունը կրկնել նոր պայմաններում, և արդյոք ևս մեկ անգամ մենք հնարավորություն ունենք թռիչքային զարգացում իրականացնել: Մեր իրականությունը դրա նախադրյալները տալիս է, թեև դրանք, ինչպես և 1992 թվականի ամռանը, այս պահին բոլորովին ակնհայտ չեն:

Սկսենք մեր ուժերի մոբիլիզացիայից: Եթե 1992 թվականին խնդիրը կանոնավոր և սպառազեն բանակ ստեղծելն էր, այսօր խնդիրը շատ ավելի բարդ է տարադրանակ է, և չի սահմանափակվում բանակով: Այսօրվա պատերազմը մղվում է ոչ այնքան մարտի դաշտում, որքան մարդկանց գիտակցության մեջ, և հակառակորդի հիմնական նպատակը մեզանից յուրաքանչյուրի գիտակցության մեջ հուսալքություն սերմանն է սեփական երկրի նկատմամբ, այդ դեպքում մենք կշարունակենք այն լքել, և մարտի դաշտը կթողենք հակառակորդին առանց կռվի: Ուստի այսօրվա գերխնդիրը ողջ հայկական հասարակության ուժերի մոբիլիզացիան է, երկրում և արտերկրում

220

ստեղծելու ժամանակակից և դինամիկ զարգացող երկիր, որում արտագաղթը կփոխարինվի ներգաղթով արդեն մոտավոր տասնապայյուն:

Պայմանականորեն այս գերխնդիրը կարելի է տարաբաժանել մի քանի մասի ժողովրդավարական և իրավական պետություն, արագ զարգացող և միջազգայնորեն ինտեգրված տնտեսություն, անվտանգ և մարդակենտրոն հասարակություն, բարձր մարտունակ և տեխնոլոգիական բանակ, կրթված և մարտունակ բնակչություն պատրաստ արագ համալրելու զինված ուժերը, և նախաձեռնողական դիվանագիտություն: Կարող ենք քաղաք մենք այս ամենը ունենալ շարունակվող հակամարտության պայմաններում, հիմք ունենալով նաև այսօրվա հակասական իրողությունները:

Ինչպես և 1992 թվականին, հարցի պատասխանը պետք է փնտրել քաղաքական համակարգում: Այն ժամանակվա իշխանությունը, ձեռնարկված հեղափոխական խանդավառության վրա, սակայն լինելով խորապես ոչ կոմպետենտ, հստակ պատկերացում չուներ ազգի իրական ռեսուրսների մասին (մասնավորապես, ռազմական մասնագետների և առկա սպառազինության), և պարզապես չէր պատկերացնում իրավիճակից հնարավոր լուծումները: Այդ իրավիճակը սկսվեց փոխվել միայն Հայաստանի և Արցախի բանակների ղեկավարության մեջ պրոֆեսիոնալների հայտնվելուց հետո: Մերայիս իշխանությունը, որը ձեռավորվել է հիմնականում վայրի կապիտալիզմի արդյունքում, մասամբ էս հստակ պատկերացում չունի ազգի իրական ռեսուրսների մասին, մասամբ էլ խուսափել է մինչ այժմ այն մոբիլիզացնելուց, քանի որ սեփական քաղաքական իշխանության համար իրական վտանգներ է տեսել:

2016 թվականի ցնցումները, սակայն, իշխանությանը կանգնեցրել են երկրնորանքի առջև: Կամ շարունակել նույն քաղաքական ուղեգիծը ի վերջո արտաքին-քաղաքական խոշոր պարտության, և ներքին խորագույն ճգնաժամի հեռանկարով, և կամ փորձել համագործակցության եզրեր գտնել հայկական հասարակության այն ուժերի հետ, որոնք ընդունակ են որակական փոփոխություն սպասելու վերկրում, սակայն դրա դիմաց իշխանությանը իրական մասնակցություն են պահանջում: Այսօր մենք քաղաքական, տնտեսական, և հասարակական դաշտում տեսնում ենք նոր խաղացողների առաջացում, որոնք տիրապետում են որակապես այլ տիպի կարողությունների, քան մինչ այժմ գործող իշխանությունը, և այդ նոր խաղացողների գործունեության արդյունքում, մենք իրական շանս ունենք նոր քաղաքական օրակարգի ձեռնարկման և ամրագրման 2017 թվականի խորհրդարանական ընտրությունների արդյունքում:

Ինչպիսին պետք է լինի այդ քաղաքական օրակարգը, որպեսզի սպասելի երկրի վերընթաց զարգացում, և որքանով իրատեսական է այն՝ առկա արտաքին վտանգների պայմաններում:

Երկրի տնտեսական զարգացումը առաջիկա տարիներին առաջին հերթին

պայմանավորված կլինի տնտեսության հեռանկարային, մասնավորապես, բարձր տեխնոլոգիական ճյուղերում ներդրումային ակտիվությամբ, դա իր հերթին ռեսուրսներ կստեղծի մասցած ոլորտների զարգացման համար: Հայկական հասարակության մեջ, և մեր հանդեպ բարեկամաբար տրամադրված երկրներում այդպիսի ներդրումային ռեսուրսներ կան և կարող են ուղղորդվել Հայաստան, որն, իր հերթին, արդեն ունի բարձր տեխնոլոգիական ընկերությունների արագ զարգացող կորիզ: Որպեսզի այդ ներդրումները Հայաստան գան, անհրաժեշտ է ներդրումային ծրագրերի տնտեսական գրավչության բարձրացում՝ ռիսկերի զուգահեռ նվազեցման պայմաններում: Պահպանվող արտաքին քաղաքական բարձր ռիսկերի առկայությամբ դա նշանակում է հնարավորինս նվազեցնել ներքին ռիսկերը: Այս երկու վեկտորների միակցումը տրամաբանորեն սահմանում է տնտեսական աճի արագացման հիմնական գերակայությունները

ա) Տնտեսական մրցակցության թափանցիկ և հավասար պայմանների ապահովում բոլոր տնտեսավարողներին, անկախ նրանց քաղաքական ազդեցությունից,

բ) Արագացված տնտեսական ինտեգրացում՝ Եվրոպական Միության, Ռուսաստանի Դաշնության, և Մերձավոր Արևելքի բարեկամական երկրների հետ, բարձր տեխնոլոգիաների մասով նաև Միացյալ Նահանգների, Չինաստանի և Հնդկաստանի հետ, տարածաշրջանային տեխնոլոգիական հանգույց դառնալու հեռանկարով,

գ) Բյուջեի եկամուտների հավաքագրման բարձրացում երկրում առկա հարստությունը համարժեք հարկելու հաշվին, արտաքին պարտքի մակարդակի կայունացում և աստիճանական նվազեցում,

դ) Պետական ծախսերի օպտիմալացում և գերակայությունների վերակողմարդում կրթության և պաշտպանական ոլորտի վրա, տարածաշրջանում գիտա-կրթական գերազանցության կենտրոնի ձեռնարկում, բանակի տեխնոլոգիական վերազինում և ռազմարդյունաբերության զարգացում,

ե) Կանանց մասնագիտական ակտիվության և ներգրավվածության բարձրացում գործունեության բոլոր ոլորտներում, ներառյալ նաև պաշտպանական ոլորտում, երկրում առկա մարդկային ռեսուրսների առավելագույն օգտագործման նպատակով,

զ) Անկախ և որակյալ դատարարական համակարգի ձեռնարկում, ներդրողների և քաղաքացիների իրավական պաշտպանվածության ապահովում,

է) Հայրենադարձության աջակցում՝ որպես երկիր կապիտալի և կարողությունների ներգրավում, և արտերկրի հայության հետ իրական ինտեգրացման միջոց:

Այս ամենը միասին իրականացնելը դժվար խնդիր է, բայց ոչ անհնարին: Այն պահանջում է կառավարման որակապես նորացված համակարգ, որը բնորոշ է և մոտիվացված աշխատելու ձեռնարկված խնդիրների ուղղությամբ: Այսօր մենք այդպիսի կառավարման համակարգ դեռևս չենք ձեռնարկել, առկա համակարգը ծանրաշարժ է, անհամաչափ բաշխված կարողություններով, բազմաթիվ կոռուպցիոն ռիսկերով, սերտաձած օլիգարխի վերնախավի հետ: Առողջ և արդյունավետ կառավարման համակարգը երկիրը կարող է

արագ զարգացման ճանապարհով տանել նույնիսկ պատերազմական պայմաններում, իսկ բարոյալքված և կոռուպցիոն համակարգը նույնիսկ խաղաղ երկիրը վաղ թե ուշ կբերի քաղաքացիական պատերազմ: Ուստի ցանկացած առաջընթաց պահանջում է առաջին հերթին սկսել պետության կառավարման համակարգի բարեփոխումներից, այստեղ է մեր բոլոր խնդիրների բանալին, այստեղ է որոշվում վաղվա օրը: Այսօր գոյություն ունի դրա պատմական հնարավորությունը, երկիրն ունի բազմաթիվ երիտասարդ և կարող մասնագետներ, որոնք պատրաստ են լծվել պետության արդիականացման գործին, համապատասխան քաղաքական առաջնորդության ներքո: Այս առաջնորդությունը մենք կարող ենք ապահովել բոլորս միասին, թոթափելով հոռետեսությունը, և առաջիկա ընտրությունների միջոցով ձեռնարկելով այն իշխանությունը, որին մենք պատրաստ կլինենք վստահել:

Եթե մենք կարողանանք լուծել մեր երկրի կառավարման համակարգը արդիականացնելու և օլիգարխիայից տարանջատելու խնդիրը, ապա կկարողանանք արագացնել երկրի զարգացման տեմպերը, ինչպես դա տեղի ունեցավ մեր հարեւան Կրաստանում: Թեև չլուծված հակամարտության առկայությունը ավելացնում է երկրի ռիսկայնությունը, ներդրումների ներգրավված տեսանկյունից դա ընդամենը մի գործոն է, որը կարող է հավասարակշռվել այլ, վերը նշված գործոններով, դրա վրան կանգնված հակամարտության վտանգ ունեցող այլ երկրների (ինչպիսին են Իսրայելը, Հարավային Կորեան, Թայվանը, և նույն Կրաստանը) արագընթաց զարգացում: Այս դեպքում արդեն կայուն խաղաղության ուղղված հաջորդ քայլը կդառնա մեր զինված ուժերի արմատական վերափոխումը, որոնք հնարավորություն կտա կտրուկ բարձրացնել դրանց կրակային հզորությունը և չեզոքացնել հակառակորդի ցանկացած առավելություն մարտի դաշտում գուգահեռաբար բարձրացնելով մեր զինծառայողների անվտանգությունը: Այս մասին կարելի է խոսել առանձին, սակայն աշխարհի առաջատար բանակների փորձը ցույց է տալիս, որ մենք դեռ բանակի մարտունակության և կրակային հզորության բարձրացման հսկայական պոտենցիալ ունենք, որի իրականացումը հնարավոր է համարժեք միջոցների ներդրման և արդյունավետ կառավարման պայմաններում:

Երկու խոսք նաև մեր հակառակորդի մասին: Մենք, չպետք է նրան թերագնահատենք, սակայն և գերագնահատել պետք չէ: Սպրիդին հակառակորդի ձեռք բերած հարաբերական հաջողությունները մարտի դաշտում պայմանավորված էին հիմնականում անակնկալ գործնով և ներմուծված թանկարժեք բարձր տեխնոլոգիական սպառազինության օգտագործմամբ: Նույնիսկ այդ պայմաններում հակառակորդը եռակի մեծ մարտական կորուստներ կրեց, մեր զինվորները և հրամանատարները բաց մարտում գերազանցեցին հակառակորդին: Անակնկալ գործոնը այժմ արդեն նվազել է, իսկ տեխնոլոգիական առավելությունները կարելի է

230

մի քանի տարում չեզոքացնել՝ մեր կողմից համապատասխան ներդրումների դեպքում: Երկարաժամկետ հեռանկարում, սակայն, մեր նպատակը պետք է լինի ոչ թե պարզապես վերականգնել ուժերի հավասարակշռությունը, այլ օգտվել հակառակորդի ներքին թուլությունից, եւ կազմալուծել նրա կառավարման համակարգը, ինչպես դա տեղի ունեցավ 1993 թվականին: Մենք, բնականաբար, մինչեւ վերջ չենք կարող ազդել հակառակորդի ներքին զարգացումների վրա: Սակայն պետք է ուշադիր հետեւենք այդ զարգացումներին, եւ ձգտենք օգտվել մեր համար բարենպաստ միտումներից: Այդպիսի միտումները մի քանիսն են, եւ 2016 թվականի ընթացքում նրանք սկսել են հստակ ուրվագծվել:

ա) Ադրբեջանը անցել է իր տնտեսական հնարավորությունների բարձրակետը, երբ այն կարող էր մեզինից տասնապատիկ բարձր բյուջետային եկամուտներ ունենալ, եւ անարգել ներդրել սպառազինությունների մեջ (2017 թ. նախատեսված պետական բյուջեն զիջում է 2013-ին դուրախին արտահայտությամբ 2,5 անգամ): Անցած տարին աչքի ընկավ ոչ միայն այս երկրում տնտեսական անկմամբ, այլեւ խորացող ֆինանսական ճգնաժամով, մանաթը մեկ տարում արժեզրկվեց մոտ 75%-ով, սպարեզ վերադարձավ արտարժույթի սեւ շուկան, բանկային համակարգը հսկայական կորուստներ արձանագրեց, գործազրկությունը աճում է արագ տեմպերով: Այս ամենը խոսում է ներքին խորացող անվտանգության եւ զարգացման ընտրած մոդելի փակուղու մասին, եւ թե՛ նավթի գնեքը նորից հրաշքով չբարձրանան նախկին մակարդակին, տնտեսական ճգնաժամը ավելի խորանալու միտում ունի:

բ) Ադրբեջանի դեկավարությունը կարողացավ առավելագույն գովազդային արդյունք ստանալ ապրիլյան գործողություններից, մասամբ նաեւ մեր իշխանությունների անհաջող եւ իրարամերձ հայտարարությունների արդյունքում, եւ դա ստեղծեց հասարակական ակնկալիքների բարձր մակարդակ այդ երկրում: Սակայն այս ակնկալիքները չեն նյութականանում, եւ սա հիասթափության նոր պլիք է ծնում: Այս

իմաստով, պատահական չէր Չինարի գյուղի մոտ տեղի ունեցած արկածախնդրությունը, եւ դրա լուրջան մատնումը չստանալով իր ցանկացած գովազդային արդյունքը, հակառակորդի լրատվական մեքենան ստիպված էր կոծկել այն: Հակառակորդի հետագա գործողությունները շատ բանով պայմանավորված են լինելու նույն գովազդային տրամաբանությամբ, եւ թե՛ մենք կարողանանք ձախողել այս ռազմական սաղորանքները, ապա կոնենք նրան դրանց շարունակելու նպատակահարմարության եւ երկրում դեմքը կորցնելու ծանր երկրնտրանքի առաջ:

գ) Ադրբեջանը արեւելյան տիպի ավտորիտար միապետություն է: Այսպիսի համակարգերը արտաքուստ կայուն են, երբ ունեն ուժեղ միապետ, սակայն միապետի ուժի խարխիվելու դեպքում միտում ունեն անկառավարելի քաոսի վերածվելու, դրա օրինակները մենք տեսել ենք Լիբիայում եւ Սիրիայում: Այսօր դեռ վաղ է խոսել Ադրբեջանում մեծամասշտաբ անկայունացման մասին, սակայն դրա խորքային միտումները եւս ուրվագծվում են մեկ տարի առաջ երկրի միապետ-նախագահը ստիպված եղավ կազմալուծել Ազգային անվտանգության ծառայությունը՝ իր իշխանությանը սպառնացող վտանգների պատճառով, իսկ առաջադրեն կես տարի առաջ փոխել սահմանադրությունը, իշխանության ժառանգական անցումը դուրացնելու նպատակով: Որեւէ երաշխիք չկա, որ այդ անցումը հնարավոր կլինի իրականացնել անցնում, կոշտ ավտորիտար կառավարումը ծնում է խոր հակասություններ նաեւ վերնախավի ներսում, որոնք վաղ թե ուշ կարող են պայթել:

դ) Ադրբեջանը, ի տարբերություն մեզ, իսլամական ֆունդամենտալիզմի թիրախ է դառնում: Ունենալով հիմնականում աշխարհիկ եւ շահամոլ վարչակարգ եւ անկիրթ եւ ընչազուրկ բնակչության հոծ զանգված, այն աստիճանաբար տրամադրում է իր դեմ այդ տարրերին երկրի ներսում: 2016 թվականին Նարդարան ավանում տեղի ունեցած իսլամիստների խժոժությունը հիշեցում էր նրա մասին, որ ջինն արդեն 22ից դուրս է եկել, եւ իշխանությունները երկրի ներսում նոր ճակատ են ստացել, տարվա ընթացքում պարբերաբար տեղի ունեցող փոքր մասշ-

տաբի բախումներն էլ ցույց են տալիս, որ Նարդարանի ճնշմամբ հարցը չի փակվել: Ե) Եվ վերջապես, Ադրբեջանի հիմնական աշխարհաքաղաքական հովանավորը, Թուրքիան, ծանր օրեր է ապրում: Այն ավելի է ավելի է թաղվում ներքաղաքական խորը ճգնաժամի մեջ, որն արդեն վերածվել է փաստացի քաղաքացիական պատերազմի, դարձել է բազմատեսակ սահաբեկիչների թիրախ, եւ մեկուսացել է ավանդական Արեւմտյան դաշնակիցներից: Թուրքիան, որը մեծ եռանդով աջակցեց Ադրբեջանին ապրիլին, այսօր արդեն ստիպված է շատ ավելի շրջահայաց լինել իր սահմաններին հակամարտության եւս մեկ օջախ չստանալու համար:

Իհարկե, այսօր դեռ վաղ է պնդել, որ Ադրբեջանում ընթացող իրադարձությունները արագ կկազմալուծեն այդ երկրի իշխանությունը, ինչպես դա տեղի ունեցավ 1993 թվականին: Սակայն արդեն հիմա Ադրբեջանի իշխանությունը, բազմաթիվ չափումներով, ավելի թույլ է, քան տառացիորեն մեկ տարի առաջ, երբ այն սկսում էր ապրիլյան արկածախնդրությունը, եւ նրա գործողությունների ազատության աստիճանը նվազել է: Հակառակորդին հեշտ չի լինելու շրջել ժամանակի անիվը, եւ վերադարձնել նավթային բուսի տարիները, իսկ կուսակազմը հակամարտությունների ինտեգրան շարունակելու է նոր մարտահրավերներ բերել նրա առաջ:

Այս պայմաններում մեզ պետք է կենտրոնանալ մեր ներքին խնդիրների արմատական լուծումների վրա, եւ պատասխատվել այն պահին, երբ հակառակորդի ավտորիտար համակարգի ներքին ապակայունացումը մեր առջեւ ճանապարհ բացի նախաձեռնողական ռազմավարության վճռական քայլերի համար: Մեզ պետք չէ կառչել այսօրվա ստատուս, քվոյից, այլ հետեւողակալորեն գործել բարենպաստ պահերին այն մեր օգտին փոխելու նպատակով: Այս պատերազմը կավարտվի, երբ ոչ թե մենք, այլ հակառակորդը կանգնի Արցախից շատ ավելին կորցնելու իրական վտանգի առջեւ, եւ ստիպված լինի հաշտվել մեր գերակա ուժի հետ:

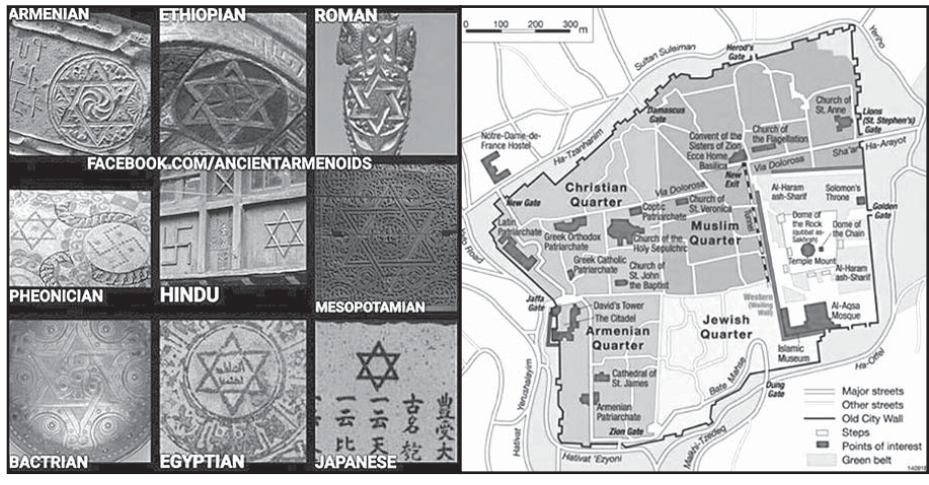
Ավետիք ՉԱԼԱԲՅԱՆ,
«Արար» հիմնադրամի հոդվածի նախագահ

Հայի ոգին, նպատակը եւ մարգարեությունը Սուրբ քաղաք Երուսաղեմում

Հրեա պրոֆեսոր Բորիս Մոյշեսոն Կոլամբիա համալսարանից 2001 թվականին հրապարակել է գիրք հին հայերի մասին: Այդ գրքում նա նշում է, որ հայերը գտնվում են աշխարհի ամենահին քաղաքակրթության էպիկենտրոնում: Նա իր գրառումներում ավելացրել է նաեւ, որ Բիբլիական Իսրայելը ծնունդ է առել հայ ծագում ունեցող խմբավորումներից:

Հին քաղաք Երուսաղեմը բաժանված է չորս մասերի, որոնցից են քրիստոնեական, մահադեական, հրեական եւ հայկական հողատարածքները:

Հայր աշխարհի միակ ազգն է, որը տիրապետում է հին Երուսաղեմ քաղաքի մեկ քարոքին: Նույնիսկ Դավթի աշտարակը գտնվում է հայկական տարածաշրջանում: Մա է պատճառը, որ պրոֆեսոր Մոյշեսոն իր գրքում նշել է հայ ազգին որպես այդ տարածաշրջանի առաջին քաղաքակրթություն:

ԱՐԱՐԶԻ ՊԱՅՏՎԱԾ ՀՈՒՆԴԸ՝ ՀԱՅԸ

Պատմվածք նրանց համար, ովքեր հետաքրքրվում են հայի ճակատագրով

Հողվածի վերնագիրը Գրեգորի մտքում ծընվեց ինքնաբերաբար. «Թուրքիայի փոխվող դեմքը»: Վերջին այցից հետո այդ երկրում կատարվածն առանց երկբայության կարելի է որակել նաև հեղաբեկում: Դա Հրանտ Դինքի կյանքն արժեցավ, բայց լրագրողը համոզված է, որ եթե նա հանդերձյալ կյանքում դա իմանա անսահման երջանիկ կզգա: Թեև ավելի ճիշտ կլինի հողվածը վերնագրել «Հայերի վերականգնվող դեմքը», քանի որ Թուրքիան փոխվում է հենց դրա շնորհիվ ցեղասպանությունից փրկված այն տարրի վերահայացմամբ, որն իրերի բերումով հայրենագուրկ չի դարձել, այլ մնացել է բնօրրանում ու ծափվել: «Բոլորս Հրանտ Դինք ենք» շարժումից հետո նրանցից շատերը պատում են կեղծ ուրացման քողն ու հայտարարում իրենց հայ լինելու մասին:

Գարնանը հողն ինչպե՞ս է արթնանում: Իհարկե, արևն է նրան կյանքի կոչում, բայց եթե չլինի հողի ներսում ամբարված հունդը՝ ծիլն ինչպե՞ս է պիտի արմատակալի ու հողի երես դուրս գա: Հայն Արևմտյան Հայաստանի հողում Արարչի պահ տված հունդն է, ինչ էլ պատահի՝ պիտի ծլարձակի: Պիտի փթթի, պիտի պտուղ տա:

Թեև այս մտքերը Գրեգորին երբեք չեն լքում՝ վերստին պաշարեցին բացօթյա սրճարանի անկյունի սեղանի մոտ հարմար տեղավորվելուց հետո: Սրտապարար երաժշտությունն էր նրան հեռվից գրավել ու բերել հասցրել այդ լճափնյա հանգստավայրը: Դիարբեքիում էր կապույտ դեգերուժներից հետո հոգին խաղաղության կարոտել էր ինչպես պապակի հողն անձրևին:

Գործնուրժմա ավելի հաջող է անցել, քան կերպեր, այնպես որ ու հանգստի իրավունք էր վաստակել, և Վանում 2 լրացուցիչ օր մնալու պատեհություն:

– Արտոնն ի՞նչ կկամենա, – լսեց մատուցողի շողորճային ձայնը:

Նա խոնարհվելով Գրեգորին մեկնեց գունագարդ կերակրացանկը ու լայնաշորթ ժպտաց: Թուրքի ձայնը, այդ, թմանքի սովորական չափաբաժին էր պարունակում, բայց մի լրացուցիչ երանգ ուներ, որն օտարերկրյա լրագրողին ստիպեց նրա դեմքին արագ հայացք գցել: Երկին դեմ առավ վերջին օրերին իրեն հալածող եզրակացությանը այդպիսի արտաքին կարող է ունենալ թե թուրքը, թե հայը: Օպտալ հայերին տարբերելն առհասարակ անհնար է: Բայց որպեսզի եվրոպական քաղաքացիությունն արդարացներ նրա մայրենի լեզվով սիրալիր հարցրեց.

– Անուդդ ի՞նչ է:

– Անունս Վանա տառեխ է, – լուրջ-լուրջ պատասխանեց մատուցողը: – Բերե՛ս մի:

– Արայժմ սառը թան բեր ու նվազամբին ասա՝ թուրքական մեղմ մեղեղի նվազեն: Բայց տես հունական կամ արաբական չլինի ուզում եմ մաքուր թուրքական երաժշտություն լսել: Ոչ էլ մուղամ:

– Գլխիս վրա, – շեղակի ծայտով խոնարհվեց և թուրքը, և հայ մատուցողն ու անհետացավ սրճարանի քարե տաղավարում:

Որոշ ժամանակ անց բեմից լսվեց «Մարի գլայի՛նը»: Բավականին վարպետորեն մշակված տարբերակ էր, մանավանդ կիթառահարը նվագում էր մեծ ներշնչանքով, երևում էր, որ մասնագիտական կրթություն ստացած

երաժիշտ է: Դժվար էր դա կոմիտասյան կատարում համարել, այդուհանդերձ երաժիշտները մի ջերմությամբ էին նվագում, ասես սեփական հոգին էին աճուրդի հանել: Այդ բավականությունը երևի առնվազն կես ժամ տևեց: Գրեգորը մատուցողին գլխի շարժումով հասկացրեց, որպեսզի մոտենա: Ուզում էր նվագի համար անմիջապես վճարել: Եվ թուրքը, և հայ մատուցողը հեռվից ծպտաց ու չմոտեցավ:

Նվագախումբն սկսեց մի նոր մեղեղի կատարել: Կոմիտասի, Եկմայանի ու հայկական ժողովրդական անմշակ երգերի տարօրինակ խառնուրդ էր, այնքան հարազատ ու սրտաճմով, որ Գրեգորը հայացքն ականա հառեց ոգևորությունից զմայլանքի մեջ ընկած երաժիշտներին: Կիթառահարի դիմագծերը նրան շանթահարեցին: Դա իսկ և իսկ իր հոր հորեղբոր ծոռ Միսաքի դեմքն էր: Սյն հորեղբոր, որ Տերգորի ջարդերից փրկվելուց հետո չէր ցանկացել Կահիրեն լքել, մնացել էր այնտեղ, որպեսզի տոհմի խոսակցներին իր շուրջը հավաքեր: Հորեղբորը հաջողվել էր Մանուկյան գերդաստանից մի քանի մանչ գտնել, մեծացնել, գործի տեղ դրանք ու մանկանից առաջ հոգին հանգիստ էր եղել, միայն հոգեվարքի ժամանակ ասել էր, որ իր կրտսեր եղբայր Վարուժանը չի գոհվել, այլ ընկել է Ջեմալի որբանոցը: Նաև հասցրել է շննջալ, որ այդ լուրը գաղտնի է պահել եղբոր ապահովության համար: Իսկ թե հետո Վարուժանը կյանքի ինչ գալարներով է անցել ոչ մեկին հայտնի չէր:

Հետաքրքիր էր նաև այն գուգաղիպությունը, որ Միսաքը ևս երաժիշտ է, Եգիպտոսում հայտնի նվագախումբ է ղեկավարում: Բայց նա կիթառից բացի նվագում է նաև փողային ու ստեղնային նվագարաններ, սազ ու քամանչա: Մտքում համեմատությունը չէր վերջացրել տեսավ, թե Միսաքին նման թուրքն ինչպես կիթառը ճարպիկ շարժումով փոխանցեց գործընկերոջն ու սկսեց դուդուկ նվագել, իսկ մի քանի րոպե անց դաշնամուր:

Թուրք... Գրեգորը բարձրաձայն սնծիծառեց. Օպտալ հայերի մասին հավաքած վիթխարի նյութը նրա մեջ կասկած չթողեց, որ ոչ երաժիշտը, ոչ էլ սրճարանի մյուս աշխատողները թուրք չեն, այլ գտարյուն հայ: Համոզվելու համար հեռախոսը հանեց, բացեց ընտանեկան արբանյակը:

Միսաքի ու քիչ հեռվում հայկական երաժշտությունը Վանա ծովակով մեկ սփռող ջահելի միջև ոչ մի տարբերություն չնկատեց: Մտածեց. «Եթե հենց հիմա գնամ ու նրա վերնաշապիկի փակ օձիքը բացեմ կտեսնեմ ճիշտ իմ խաչի նման խաչ»:

Համերգը շարունակվեց ևս ժամուկես: Մատուցողն ինչ-որ անբացատրելի համառությունով չէր մոտենում: Ի վերջո Գրեգորը գնաց նրան փնտրելու: Երբ բավականին սրտնեղած վերադարձավ սեղանի մոտ տեսավ իրեն վիթխարի երաժիշտին: Երկիմաստ ծպտում էր, հասցրել էր հագուստը փոխել ու վկացվել:

Բարևելու փոխարեն Գրեգորը լուռ նստեց ու սպասեց հերթական խոստովանությանը: Օպտալ հայերի հետքերով քայլելու բոլոր տարիներին ընթացքում դա երևի առնվազն 300 000-րդը կլինի:

– Մենք ծանոթ ենք, – շեղակի ծպտաց երաժիշտը:

– Նկատի ունե՞ք մեր գե՛նը, – ակնոցը հանելով՝ պարզորեն հարցրեց Գրեգորը: Երևի առաջին անգամ էր, որ գրպանում ձայնագրիչի կոճակը չսեղանեց:

– Երեք տարի առաջ դու Չենգիլայում չէի՞ր: Աչքերում մանկական կրակներ բոցկլտացին, բջիջ առ բջիջ տարածվեցին հայկական դիմագծերով մեկ: Մրբատաշ քիթ ու ծնոտ, խորքնկա խոշոր աչքեր, բաց մաշկ, արդեն ճերմակող թխամազ գանգուրներ:

Չենգիլա... Դե՛ իհարկե, ուրիշ որտեղի՞ հունդից կարող էին երկու այդքան նման արարածներ ընձյուղվել: Ահաև թուրքական որբանոցում անհետացած Վարուժանի գարմը: Բուրսայում էր նրանց փնտրում՝ Վանում գտավ:

– Ես էլ քեզ համար անակնկալ ունեմ, – ասաց Գրեգորն ու հեռախոսը բացեց:

– Շնորհակալ եմ, – ձեռքը կրծքին դրեց երաժիշտը: Նա հեռախոսում իրեն տեսավ ոգևորության զագաթնակետին և զուտ արվեստագետի հրճվածք սպրեց:

– Ինչի՞ համար ես շնորհակալ, Միսաք:

– Իմ անունը Մուրադ է, Միսաք չէ...

– Բայց նկարում Միսաքն է, հորս հորեղբոր ծոռը: Կահիրեում է ապրում, դեռ ոչ մի անգամ հայրենիքում չի եղել:

– Ի՛նչ է դուրս գալիս, – տարակուսեց Մուրադը: – Ես գիտեմ, որ դու ծպտյալ հայեր ես փնտրում: Մպասում էի, որ մի օր մեր ընտանիք էլ կգաս: Իսկ սա...

– Օպտալ հայերի մեջ բացահայտ արյունակիցները շատ-շատ են, եղբայրս:

Հայոց մեջ հիմա մի այնպիսի բառ չկա, որ «եղբայր» բառի չափ տարածում ունենա: Մական Մուրադն անսասելի հուզվեց, աչքերը մշուշվեցին: Լցված սրտով առաջարկեց լճափին գրասենյակ:

Աղջամուղջը պարուրել էր Վանա ծովակն ու շրջակայքը: Ալիքների կամացուկ շառաչը նմանվում էր հեռուներում հնչող մեղմիկ նվագի:

Երկու տղամարդիկ լուռ ունկնդրում էին այդ նվագն ու զգում իրենց ներսում ծփացող հարազատության ծարձակումը:

Քիչ հետո նրանց մոտեցավ մի բավականին շքեղ մեքենա: Վարորդը սրճարանի մատուցողն էր, նա, ով իրեն անվանել էր Վանա տառեխ: Կողքին նստած էր իսկական եվրոպացու արտաքինով և նրան շատ նման մեկ այլ տղամարդ, և Գրեգորն անմիջապես հասկացավ, որ երեքն էլ նույն միս ու արյունն են:

Հանդիպումը ծանոթություն համարելը շատ դժվար է, եղբայրների հետ ողջագուրվելիս Գրեգորի մտքում զովեց դրա ճիշտ բնորոշումը՝ Վանա ծովակի ալիքի վերահարձակ Կոնյուկը: Ու րպեսզի անհետանա ալիքը, եթե ոչ դառնա հարազատ ափին: Եղբայրների համար հանդիպումն այլ խորհուրդ ուներ՝ նրանք երբեք չեն իմացել, որ իրենց ընտանիքից ուրիշ փրկվողներ են եղել, անկեղծորեն խոստովանեցին, որ չեն էլ փնտրել: Թուրքիայում հայ լինելը միշտ էլ մահացու հանցանք ու վտանգ է եղել, միայն Դինքի սպանությունից հետո այդ երկրում երկաթե վարագույրն ընկավ ու սկսեցին հայերի մասին խոսել: Անգամ համարձակներ կան, ովքեր ասում են, թե 15-ին կատարվածը ցեղասպանությունն է:

250

Ումանք ավելի հեռուն են գնացել՝ խոսում են հատուցման, բնիկների վերադարձի մասին:

Եղբայրները երջանակությունից իրար հերթ չէին տալիս Գրեգորին անհամար հարցեր էին ուղղում ու սրտատրոփ պատասխանի սպասում: Լճափին մարդիկ չկային, միայն լիճն էր՝ իր հուրհրատող կապույտով, այդ պատճառով չորս տղամարդկանց ձայները մրցում էին ալիքների աղմուկի հետ:

– Գնում ենք մեր տուն, – հայավարի հրամայեց երամիշտ եղբայրը:

Երեկոն շարունակվեց, ապա անվերջանալի գիշեր դարձավ նրանց հարկի տակ:

Երեք եղբայրներով ապրում էին եռահարկ առանձնատանը: Նախասրահի դիմացի պատին պատկերված էր ոսկեձեռնակ հսկա բռնժ, ըստ երևույթի գերդաստանի զինանշանը: Արտաքուստ դա մի պարզ նկար էր, սակայն ուշադիր նայելիս բռնժն սկսում էր բացվել, տարածվել ու ցուցադրել ներսի պարունակությունը, ոչ այն է տոնածառ, ոչ այն է լեռներում ցրված աստղեր: Գրեգորը հիշեց, որ բռնժի նույն ուրվագիծը տեսել է նաև սրճարանի ցուցանակին: Բհարկե, օտար մեկը չէր կռահի, որ դա զինանշան է, իսկ իրականում՝ գերդաստանի հարատևության խորհուրդը: Լավ էին մտածել, խոսք չկա: Հայաբար էին մտածել:

Տունը լիքն էր մեծ ու փոքր երեխաներով, ահեղ-ջահեղ կանանցով, իսկ վարի հարկում մի առանձին բաժին հատկացված էր 108-ամյա Վարուժան պապին: Ամեն ինչ հայկական էր, հայաբույր ու հայասնա, բացի լեզվից, որը նրանք բնագոյաբար թե գիտակցաբար դարձրել էին իրենց մարմնական գոյության պայմանը:

Խոսքուզրույցի կորիզը դարձավ գերդաստանի պատմությունն ամբողջացնելը: Գրեգորն արդեն չէր կարող ձայնագրիչը չլինացնել, գգում էր, որ Եվրոպայում 108-ամյա Վարուժան պապի ձայնագրությունն իսկական պայթյուն է առաջացնելու: Բացի նրանից, որ իր ընտանիքին մեծ անակնկալ է անելու՝ նաև մասնագիտական ոլորտում է նոր ակոս բացելու: Այո, Հրանտի «Ակոսը» պետք է ամբողջ մոլորակն ակոսի: Չուր չէ, որ ինքը 21 տարի ղեկավարում է «Մարդկություն» ամսագրի Թուրքիայի բաժինը, բայց սա ավելին է լինելու, քան սովորական հրապարակումը:

– Վարուժան պապ, դու հիշո՞ւմ ես ձեր ընտանիքի անդամներին, Մանուկյանները քանի՞ եղբայր էին, մեզ այդ մասին կպատմե՞ս, – հարցրեց Գրեգորն ու միացրեց տեխնիկայի այն բոլոր միջոցները, որոնց առանց զլանալու հետը քարշ է տալիս գործուղման բոլոր վայրերով:

Պապը դիմախաղով հասկացնել տվեց, որ ամբողջ կյանքում դա է փափագել իր տոհմի պատմությունը տան պատերից դուրս գա, աշխարհին տեղեկացնի, թե ինչ են նշանակում թուրք ու թուրքական տերություն:

– Սպասիր, Գրեգոր, – հյուրին, իսկ ավելի ճիշտ նորահայտ հարազատին հետ պահեց եղբայրների հայրը՝ Դուրանը, – նախ նրան ասե՛ք, որ իր ընտանիքից երկուսը ևս փրկվել են ու իրենց օջախներն ստեղծել:

– Այս տարիքում նա դրան չի դիմանա, – առարկեց տղաների մայրը, որ հայկական բնիկ դիմագծերով ալեհեր տիկին էր:

– Կոլիանա, նա ինչերի չի դիմացել, – հակաձառեց երամիշտ ծոռը: – Գիտե՞ս, պապ, այս ամբողջ քո հարազատն է, քո եղբայր Տիգրանի շատավիղը: Իսկ մյուս եղբայրը՝ Վահրանը, Կահիրեում է ապրել: Նրանք հիմա չկան,

բայց իրենց բոլոր շատավիղները ողջ առողջ են ու մեզ նման չեն, իսկական հայ են:

– Մենք էլ ենք իսկական հայ, – ծերունական աչքերը ձեռքի հսկա թաշկինակով արբեց Վարուժան պապը: – Եթե կուզենաս իմանալ մենք ավելի հայ ենք, քանի որ մեր երկրից ոչ մի տեղ չենք գնացել: Մեր լեզուն, մեր հավատքն ենք մի քիչ ուրացել, բայց դրանք կշտկվեն, կարևորն այն է, որ մենք մեր պապերի հողին բազմացել ու շենացել ենք:

– Վարուժան պապը ճիշտ է, – գոչեց Միսաք 2-րդը, – ու ես որոշում կայացրի:

– Ի՞նչ որոշում, – խոժոռվեց ավագ եղբայրը՝ ընտանիքի ամենազուշավորը: – Երկու օր հետո դու դարակազմիկ համերգ ունես, ամբողջ Վանը քո ելույթին է սպասում, երեխայական արկածներից հեռու մաս: Եթե համերգը ձախողվի Մտամբուլից քեզ այլևս չեն հրավիրի:

– Կիրավիրեն, եղբայրս, – Գրեգորին աչքով անելով նրա բառը կրկնեց երամիշտը: – Ու դեռ շնորհակալություն կհայտնեն:

Գրեգորը ձայնագրիչները միացրած էր թողել, նրա համար այդ հարկի տակ հնչող յուրաքանչյուր բառ գանձ էր:

Ի վերջո պապն իր ծերունական լալկան ձայնով սկսեց պատմել: Գրեգորը թե լսում էր, թե լսածը մտքում իմացածի հետ համեմատում:

... Չենգիլա գյուղը Բուրսա նահանգի ամենահարուստ, զարգացած բնակավայրերից է եղել: Բնակչությունը բացառապես հայկական, շուրջ 7500 մարդ: Մետաքսագործական չորս գործարան են ունեցել, բազմաթիվ աշխատանոցներ, լուսավորչական եկեղեցի /Էջմիածնի տաճարից պակաս չէր/, մշակութային կենտրոն ու հոյակապ դպրոց: Դպրոցի նոր շենք կառուցելու համար հայերն ստիպված են եղել խորամանկել ձևացրել են, թե հերթական շերամարտնարանն են կառուցում, այնինչ շինարարությունն ավարտելուց հետո այն տրամադրել են դպրոցին: Շենքն ունեցել է ընդարձակ դասասենյակներ, մարզասրահ, համերգային դահլիճ, թատերաբեմ, անգամ մանկապարտեզ: Գյուղի բոլոր տները քարաշեն էին, եռահարկ: Դա զուտ տնտեսական հիմնավորում է ունեցել շերաքս ավելի լավ է բազմացել վերևի հարկերում մաքուր օդում: Իսկ հայերն իրենք ապրել են վարի հարկում: Շատերը հաջողությամբ զբաղվել են խաղողագործությամբ, շատերն էլ խաշնարածությամբ: Գյուղն անգամ ֆուտբոլի դաշտ է ունեցել:

Այնպես որ թուրքական կառավարությունը գյուղիցառատ բարիքներ է կլանել: 15թվականից առաջ կառավարության վերաբերմունքը փոխվել է, սկսել են հայաբնակ գյուղն իրենց «հետաքրքրությունների ծիրում պահել»: Իսկ դա նշանակում է բնությունների, անարդարության, թալանի շարան: Բուն 15-ին չենգիլացիներին բաժին է ընկել ամբողջ Արևմտյան Հայաստանի հայության արյունոտ ճակատագիրը: Նախ տղամարդկանց բանակ գորակոչելու անվան տակ հավաքել են ու տարել, ապա մի ասրասփազոտ օր մայր ու մանուկ, ծեր ու հիվանդ քշվել են ասքորի: Կիսամերկ, վիրավոր, քաղցած գաղթականների քարավանները ձգվել են դեպի Կոնյա, ապա Տերգոր:

Վարուժանի աչքի առաջ սրակոտոր են արել ամենամեծ եղբորը, մորը, հորն ու երեք քույրերին: Գաղթի անավոր ճանապարհին մյուս հարագատների կողքեր էլ ու երբեք չի հավատացել, թե այդ դժոխքից որևէ մեկը կարող էր փրկվել: Իր ողջ մտալը համարում է հրաշքների հրաշք:

– Պապ, փրկվելուց հետո ինչպե՞ս հետ գնացիր Չենգիլա: Ինչպե՞ս կարողացար ծպտվել, – հարցրեց Գրեգորը:

Մրահում լարված լուրջությամբ տիրեց: Ներկա չափահասներից յուրաքանչյուրը պատմությունն անգիր գիտեր, բայց առաջին անգամ այն պետք է լսեր նաև դրսից եկած մարդը: Այսինքն ինչ դուրս տոհմի արյունակիցը: Բոլորը նույնը մտածեցին ու Գրեգորին ծպտացին ամենաիսկական մանուկյանական կիսաշեղ ծպիտով: Շեղության հանելուկն էլ բացահայտվեց դա ընդհանուր գաղտնիքի շղարշն էր:

– Ձեռնալի որբանոցում երագիս մեջ հայերեն էի խոսել: Հայերեն խոսելը մահացու մեղք էր, մենք պետք է մեր ազգն ու արմատները մոռանայինք, պետք է թուրք դառնայինք:

– Որպեսզի թուրքի անապատային վայրի արյունն ազնվացնենք, – քնծիծաղեց Գրեգորը: Թուրքիայում մասցած հայերը, այդ թվում Մանուկյանները շատ փաստերի իրազեկ չէին, իսկ Եվրոպայում ապրող լրագրողը շատ լավ գիտեր, թե ցեղասպանության ոճրագործներից Ձեռնալ կոչվածն ինչու էր կայսրության արյունոտ տարածքներն ընկած հայ որբեր փնտրում, ինչու էր նրանց համար որբանոց բացել, հետո էլ նրանց բաժանել թուրք ընտանիքներին:

– Ես հասկացա, որ նրանք մի օր ինձ ծեծամահ կանեն, – կերկեր ձայնով, արցունքակալած աչքերը ստեպ-ստեպ սրբելով շարունակեց Վարուժան պապը: – Մի գիշեր ես փախա, բախտս բերեց մոտակա գյուղում ապրող մի խաշնարած քուրդ ինձ գտավ ու իր տան ծառան դարձրեց: Նա շատ երեխաներ ուներ, իմ ավելանալը հարևանները չնկատեցին: Բայց նա խնդրեց, որ ես հայերեն իսպառ մոռանամ, քրդերեն ու թուրքերեն խոսեմ: Երկու տարի քրդի տանն աշխատեցի: Մի օր նրան պատմեցի, որ ծնողներիս տանը թաքցրած գանձ կա, դրա մասին միայն հայրս ու պապս գիտեին, մեկ էլ ես, քանի որ նրանց խոսակցությունը պատահաբար լսել էի: Քուրդը պահանջեց, որ դրա մասին ոչ մի ծպտուն չհանեմ, անգամ իր որդիներին չպատմեմ:

Պապը հոգնած լռեց, հիշողությունների ծանրությունից ձայնը մարեց: Ալեհեր հարսը նրան ուղեկցեց բազմոցի մոտ, օգնեց պառկել: Պապի կծկված կերպարանքն անգամ պատկառանք էր ներշնչում: Գրեգորը հիշեց իր պապին՝ նրա եղբորը, որ այդքան պարթևասասակ չէր, բայց գլխի, ուսերի նույն գծագրությունն ուներ ու ավելի շատ նման էր հագաբանայ կաղնու, քան հիշողություններից կքած, եղեռնագարկ ու եղեռնապարծ ծերունու: Վարուժան պապը քիչ անց սկսեց համաչափ շնչել, պատմությունը շարունակեց թողնել երեք եղբայրների հայր Դուրանը:

– Մանուկյանները եղել են շերամարտնարաններից մեկի տերերը, գյուղում ու շրջակայքում մի քանի տուն, ամառանոց են ունեցել: Վարուժանը քրդին տարել է ամառանոցներից մեկը, ու պատկերացնում էր, այնտեղ գտել է իր գառամայլ պապին: Նա ասքորից առաջ գնացած է եղել ամառանոց, դրա շնորհիվ կարողացել է թաքնվել: Ինչնե, գանձը հանել են, մեծ մասը տվել քրդին, պապ ու թոռ էլ գյուղից փախել են եկել Վանի կողմերը: Այն, որ մենք լճափին սրճարան էք բացել, նվազախումբ ստեղծել, այդ գանձի շնորհիվ է: Բհարկե, մեծ մասը բաժին է ընկել թուրք պաշտոնյաներին, բայց մի քանիսը ջարդերից հետո խնայել են մերոնց կյանքը: Պապը հանուն Վարուժան թոռան ապա-

260

գայի հրապարակայնորեն կրոնափոխ է եղել, սկսել թուրքերի գործատներում ծառայել, բայց գաղտնի այնպես է արել, որ նա գիտակցի իր հայ լինելը և դրանից բացի իր սերունդներին էլ հայ պահի:

- Չեք հավատա, Գրեգոր, - ասաց Մուրադը, - բայց դա հաջողվել է: Թուրքիա պետությունում, որ հիմնականում Արևմտյան Հայաստանն է, շատ ծպտված հայեր են ապրում: Կրանք միշտ գաղտնի շփվել են իրար հետ, աղջիկ տվել-առել: Կրանք հայկական արյունը մաքուր են պահել:

- Գիտեմ, եղբայր, ոմանց հաշվարկով՝ այս պետությունում հիմա մինչև 5 միլիոն բնիկ հայ է ապրում:

- Այդքան շատ, - միաբերան բացականչեց ընտանիքը, - չի կարող պատահել:

- Կարող է և պատահել է, - ասաց Գրեգորը, - հիշե՛ք, թե թուրքերը որքան հայ էրեխաներ են որդեգրել, որքան հայ աղջիկներ են առևանգել, որքան մարդկանց են կարողացել դավանափոխ պնդել:

- Դավանափոխ իս, - բացականչեց Մուրադը: - Այսպես ւ:

Նա երկու ձեռքով բռնեց վերնաշապիկի օձիքն ու կուրծքը մերկացրեց: Ընտանիքի կանայք վախեցած ճչացին: Մուրադի կրծքին ոսկե շոթայից կախ շողողում էր դրվազազարդ խաչը:

Գրեգորը ծիծաղեց. - Ես դա սրճարանում էի նկատել:

- Ինչպե՞ս, - մտալվեց մեծ եղբայրը:

- Անհնար է, - առարկեց Մուրադը, - ես երբեք իմ գաղտնիքը չեմ մատնել:

- Դու չմատնեցիր, ես զգացի, - նրան հանգստացրեց Գրեգորն ու իր կուրծքը բացեց: Նույն խաչն էր:

- Իսկ ես մահմեդական եմ, - սառնորեն հայտարարեց ավագ եղբայրը: - Եվ մտադիր չեմ քրիստոնյա մկրտվել: Դա չի խանգարում, որ ես ինձ հայ գզամ: Ու ընդհանրապես այն կարծիքին եմ, որ կարիք չկա հայ լինելու մասին չորսբորոր գոռալ: Թուրքը չի փոխվել, Հրանտին խփեցին մեզ էլ կխփեն: Մա մի հզոր պետություն է, որին պաշտպանում է թե՛ Ամերիկան, թե՛ քո այդ Եվրոպան:

- Մտածելիս մարդ քիչ է մտում խելագարվի, - բռունցքը սեղանին զարկեց միջոնեկ եղբայր Կանաս տանելիս: - Մենք ինչու պետք է շնջալով խոսենք մեր հայ լինելու մասին, մենք դա ինչու պետք է թուրքերեն խոստովանենք: Ո՞վ է սահմանել այս անարդար կարգը: Ո՞վ է ծնել Թուրքիա կոչվող գիշատիչ գազանը, որ խժռում է մերենայն մտացի արարածի, վերացնում ամենայն բարձր արժեք:

- Դրա համար եմ ասում, պետք է զգույշ լինենք, - խոսքն ավարտեց ավագ եղբայրը:

- Թուրքիան փոխվում է, - չհամաձայնեց Գրեգորը: - Ես հիմա ձեզ ցույց կտամ մեր ամսագրի համարները:

Տղամարդիկ հավաքվեցին համակարգչի շուրջը, Գրեգորը համացանցում բացեց ամսագրի կայքը, գտավ իր հոդվածները: Թուրքիայի ծպտյալ հայերի մասին նյութերը գրվել էին Հրանտի սպանությունից հետո և ներկայացնում էին այդ երկրում կատարվող մերկ իրողությունները:

- Ուրեմն մենք այսքան շատ ենք, - անընդհատ հարցնում էին միմյանց: - Այս ցեղասպան երկրում այսքան հայ կա, այսքան հայկական արմատ:

- Այո, հարգելիներս, - ասաց Գրեգորը, - և բնավ կարևոր չէ, որ մեծ մասը դավանափոխ է կամ հայերեն չի խոսում: Մարդու հորինած

ոչ մի կրոն չի կարող հային զրկել իր արարչական գենից: Ինչ վերաբերում է լեզվին՝ Թուրքիան պարտավոր է հարգել ազգային փոքրամասնությունների իրավունքները, ու չնայած արևմտահայերենն աշխարհի ամենավատնագված լեզուներից է մենք մի օր մեր հայրենիքում մեր մայրենիով կխոսենք:

- Հավատո՞ւմ ես այդ հեքիաթին, - գրեթե մոնչաց ավագ եղբայր: Ընտանիքում, այո, նա ամենաթափափ համարում ունի, նրա ու Մուրադի միջև հաճախ են ազգային թեմաներով վեճեր լինում:

- Ես չեմ, - ծիծաղեց Գրեգորը, - աշխարհն է հավատում:

- Այդ աշխարհն ո՞ր էր, երբ մեկուկես միլիոնին սպանում էին, մյուսներին արտաքսում: Դրանից հետո էլ հայկական հետքերն են ջնջում, վերացնում, մշակույթն են ոչնչացնում: Մեր կանանց են սահաբեկում: Ստորներ...

Ավագ եղբոր ճակատին քրտինքի կաթիլներ էին շարվել, նրա կարմրած աչքերում կատաղություն ամբողջովին գրավել էր գերեզմանային քարեկոթողության տեղը: Ընտանիքի անդամները կարեկցությամբ նրան էին նայում, ապա միմյանց ու գլուխները ցավով օրորում:

- Որպես ուսուցիչները եմ ասում, - նրա հոգեմիճակը հարգելով մեղմամայի խոսեց Գրեգորը, - Թուրքիան տարեցտարի փոխվում է, մի քանի տարի առաջվա Թուրքիայից քիչ բան է մնացել: Ո՞վ կպատկերացներ, որ Մտամբուլում ցեղասպանության զոհերի հիշատակ կողեկոչվեն: Որ պատմաբաններն ու քաղաքական գործիչներն այդ մասին առանց բանտարկվելու վախի կխոսեն: Որ հայկական դարձյալներ կբացվեն, դասագրքեր կտպագրվեն, եկեղեցի կօծվի: Առաջադիմությունը հասել է նրան, որ Հայոց ցեղասպանության մասին գրելու համար թուրք գրողին Նոբելյան մրցանակ են տալիս: Ասել է, թե աշխարհ անտարբեր չէ այդ հարցի հանդեպ: Եվ հետո՞ մի կարևոր փաստ էլ կա. արդի գիտությունը քայլ առ քայլ ապացուցում է, որ Հայկական լեռնաշխարհն է մարդկության բնօրրանը, իսկ հայը քաղաքակրթության առաջին կերտիչը: Մոլորակում սփռված հայկական հետքերը շուտով կդառնան գիտական կուռ ամբողջություն, ու մարդկությունը պարտավորված կլինի մերը վերադարձնել մեզ: Առնվազն մեզ նոր արհավիրքներից պաշտպանել: Հայն Արարչի հունդն է, իսկ թուրքը քամու բերած անարմատ որումը, որն օրերից մի օր պիտի չորանա ու անհետանա: Այս բոլորն իրականություն է:

- Բայց ամենակարևոր իրականությունն այն է, որ մենք մեր բնօրրանում ներկա ենք, - բացականչեց ոգեշնչված Մուրադը: - Մենք պետք է կառնենք բախտից շնորհված այս թելից: Կաղն իմ համերգի ժամանակ ես կհայտարարեմ, որ հայ եմ, ես կվերականգնեմ իմ հայկական ազգանունը և կկատարեմ իմ ազգի մեղեդիները: Ես դա կանեմ: Ես Մտամ-

բուլ կմեկնեմ իմ «Հայաստան» խմբի հետ՝ իմ Միասն Մանուկյան անունով:

- Տե՛ր Աստված, - լավեց պապի բազմոցից, - շնորհակալ եմ, որ սա տեսնելու համար ինձ 108 տարվա կյանք տվեցիր:

Ընտանիքը լսածից ու զգացածից նոր ուժով խանդավառվեց, շուրջանակի շարվեց Կարուժան պապի բազմոցից պարագծով: Կանացի ու այրական թևերը միահյուսվեցին, ոտքերը դա դարձրին հայկական շուրջպար: Շարժվում էին հրայրքով, բայց լուռ, պրկված շուրթերով, հայացքներն առաստաղից վերև ուր որ: Գրեգորը մտահոգ էր. նա լրագրողական վտանգներով լի կյանքում թուրքական մեծամտությանն ու դաժանությանը բախվելու շատ առիթներ էր ունեցել: Ինքն օրինակ չի կարող մի տասն փոխել ու Գրեգորը դարձնել Գրիգոր, որովհետև կզրկվի իր պապերի երկիրը գալու թույլտվությունից: Դեռ պետք է օտար քաղաքացիությամբ աշխատի, դեռ պետք է զգուշանա, տարբեր հարցերում խուսանալի, մինչև Թուրքիա կոչվող կեղծ պետության պարագլուխները հասկանան, որ իրենք այդ հողին ոչինչ չեն ստեղծել միայն ավերել են, ոչնչացրել, սպանել, թալանել, ստել... Հասկանան, որ այդ հողին գոնե մի փոքրիկ կտոր գրադեցնելու իրավունքը վաստակելու համար պետք է հայությանն ու մյուս ազգերին հատուցեն:

- Գրեգոր, - լուսադեմին, երբ զգացմունքները տեղը զիջել էին սառը դատողությանը, - ձայնե՛ք Մուրադը, - Հայաստանը շատ աղքատ երկիր է, ճիշտ է, որ հայերն այնտեղից գաղթում են ուրիշ երկրներ: Ես Հայաստանին ինչու՞ վ կարող եմ օգնել:

Գրեգորը տարեկան գոնե մի անգամ Երևան էր այցելում, Մուրադ-Միասնի մտահոգությունը նրան անհիմա թվալ էր:

- Եղբայրս, լավ թե՛ վատ Հայաստանը պետություն է: Եթե 15-ին մենք գոնե նման մի պետություն ունենայինք ոչ մի եղեռն տեղի չէր ունենա: Մեր պետությունը դեռ կզարգանա, նրա համար հանգիստ եմ: Հիմա պետք է այս Էրզնի բոլ պահենք:

- Պահում ե՛ք, եղբայրս, որովհետև այստեղ մենք կանք «ու պիտի շատանանք»: Սևակ է, չէ՞: Իսկ համերգի կգա ւ:

- Այդպիսի համերգին ո՞վ չի գա, Միասն:

Այգում էին, երկուսով շրջում էին լուսաբացի շողերով ողողված ծառուղուն:

- Որոշել էի անակնկալ անել, - ծիծաղելով իր գաղտնիքը բացեց Գրեգորը, - բայց իմացիր այդ դահլիճը երկու Միասնով եք նվաճելու:

- Հրաշալի է եղբայրս... Բայց դու չպապիր, թե երեք տարի առաջ Չենգիլայում ի՞նչ էիր անում...

- Ուզում էի ապացուցել, որ Թուրքիան մի օր կարթնանա ու կասի՝ Ես հայ եմ:

Պրաչուհի ՓՆԱՆՆՈՒՅԱԼՍ
Մայիս, 2013 թ. Երևան

Մեծ բանաստեղծուհու 95-ամյակին

Հայ մեծ բանաստեղծուհի Միլվա Կապուտիկյանի ծննդյան 95-ամյակի առթիվ օրերս Մոսկվայում կայացավ այստեղ գործող «Դեբյու» գրական-մշակութային ակումբի հերթական երեկոն: Հավաքույթի մասնակիցները արտասանեցին բանաստեղծություններ, կատարեցին Մ. Կապուտիկյանի բառերով երգեր, պատմեցին հիշողություններ բանաստեղծուհու հետ իրենց հանդիպումներից:

Ներկաներն առանձնակի հետաքրքրությամբ ունկնդրեցին երկու մանկահասակ աղջիկների, որոնք Մ. Կապուտիկյանի մանկական բանաստեղծությունների գեղեցիկ արտասանությամբ արժանացան ջերմ ծափահարություններին:

Հանդիպականների ուշադրությունը գրավեցին դահլիճում, հատուկ վահանակի վրա ցուցադրված Մ. Կապուտիկյանի ընծայագրերով գրքերը:

Հատուկ այս երեկոյի համար Մ. Կապուտիկյանի տուն-թանգարանից ստացվել էր և ցուցադրվեց մեծ բանաստեղծուհու մասին պատմող վավերագրական ֆիլմ:

Ռուսական ՄԻՍՎԱՐՅԱԼՍ

12 ճշմարտություն հայերի մասին, որը մոռացել է մարդկությունը. Բոգդան ԳԵՄԲԱՐՍԿԻ

ԲՈԳԴԱՆ ԳԵՄԲԱՐՍԿԻ (1905–1978)

Լեհ հրապարակախոս, արևելագետ, թարգմանիչ: Երկրորդ համաշխարհային պատերազմի տարիներին եղել է Վարշավայի (1944 թ.) ապստամբության ղեկավարներից, ձերբակալվել է, եղել համակենտրոնացման ճամբարում:

Հայանպաստ գործունեությունն սկսել է հասուն տարիքում:

Հայ ժողովուրդը երախտագիտությամբ է հիշում լեհ ժողովրդի նշանավոր գավակի հայանպաստ գործունեությունը, և պատահական չէ, որ նրա տապանաքարին դաջված է մարմարե փոքր խաչքար, ինչը Հայաստանից տարել է լեհուհի, երևանաբնակ Մարիա Գրոխոլսկան (1917-1989), ով գբաղվել է թարգմանությամբ:

«Նամակներ աշխարհին» գրքից ներկայացնում ենք «Առաջին նամակը իմ անծանոթ ընթերցողին»:

ԱՌԱՋԻՆ ՆԱՄԱԿՆ ԻՄ ԱՆԾԱՆՈԹ ԸՆԹԵՐՑՈՂԻՆ

Այս նամակներս լույս են տեսնելու նաև հայերեն, իսկ հետո այլ լեզուներով, ըստ էության նրանք չեն հասցեագրված հայ ընթերցողներին. վերջիններս գիտեն այն, ինչ ես գրում եմ այստեղ: Իսկ եթե նույնիսկ չգիտեն ամբողջը, ապա առնվազն զգում են այն մեծ ճշմարտությունը, որը ես պետք է պատմեմ այլ ազգի մարդկանց, որոնք, ինչպես և ես, հայ չեն և մինչև այժմ բոլորովին չեն հետաքրքրվել Հայկական հարցով: Մակայն հասավ այն օրը, երբ Հայաստանն իմ երկրորդ հայրենիքը դարձավ իմ ընտրությամբ: Բայց դա չի նշանակում, թե ես հրաժարվում եմ առաջին հայրենիքից Լեհաստանից: Մերը երկուսի նկատմամբ էլ հիանալի տեղավորվում է սրտիս մեջ: Ու եթե ամեն ոք, հավատարիմ մնալով իր հայրենի երկրին, աշխատեր ճանաչել և անկեղծ սիրել որևէ այլ ժողովրդի, հավատացե՞ք ինձ, սիրելի ընթերցող, աշխարհն այլ պատկեր կունենար:

Այժմ ձեզ պետք է ասեմ, թե ինչու հենց Հայաստանը սիրեցի:

Հնդկաստանի հանգուցյալ պրեմիեր մինիստրը՝ Ջավահարլալ Ներուն, Անգլիայում դաստիարակված հնդիկ էր: Նախքան իր հայրենիքը Հնդկաստանը, սիրելը, պետք է հայտնագործեր այն: Ու հենց այդպես էլ նա վերնագրել է իր մեծ ստեղծագործությունը այդ երկրի մասին՝ «Հնդկաստանի հայտնագործումը»: Ես նույնպես պետք է հայտնագործեի Հայաստանը՝ նախքան նրան իր տառապանքների մեջ սիրելը, մանավանդ որ երակներինս մեջ չի հոսում հայկական արյան ոչ մի կաթիլ:

Այդ հայտնագործումը մեծապես ցնցեց ինձ: Կարծես գտա վաղուց կորած բանալին այն սենյակի, որի մեջ խառնիխուռն թափփված են ամբողջ մարդկությանը պատկանող գանձերը: Դրա համար երկար ժամանակ մարդիկ անցնում էին այդ սենյակի մոտով առանց նկատելու սարդոստայնով ու փոշով ծածկված այդ դուռը. մոռացել էին հրաշագործ բանալու մասին: Եղել են անհատներ, որոնք հանկարծակի պայծառատեսության պահերին հիշում էին հանկարծ նրա մասին, բայց չկարողացան բանալ կախարդական դուռը:

Ես էլ, ավա՛ղ, ինքս իմ սեփական ուժերով չեմ կարողանա բացել

այդ դուռը, եթե դու, անծանոթ ընթերցողս, չգաս ինձ օգնության: Դրա համար էլ հենց սկսեցի այս խոսակցությունը քեզ հետ: Չգիտեմ նույնիսկ թե ով ես դու, որովհետև չգիտեմ, թե որտեղ և ինչ լեզվով լույս կտեսնի, վերջապես, այս նամակը: Գուցե գյուղացի ես կամ արհեստավոր, գուցե գիտնական կամ բանվոր: Գուցե նաև նոր ազատագրված երկրներից մեկի քաղաքացին ես, կամ որևէ այլ անձ: Բայց ով էլ որ լինես, կկարողանաս շատ ավելի բան անել, քան ես, որովհետև ձեր եմ արդեն և հիվանդոտ, պակասում է ինձ նաև երիտասարդական եռանդն ու նախաձեռնությունը:

Խոստանում եմ քեզ մի բան. եթե կատարես այն, ինչի մասին խնդրում եմ քեզ, ապա հավերժ կհիշվես մարդկության պատմության մեջ: Իսկ դա արդեն շատ բան է նշանակում, այնքան շատ, որ միայն դրա համար արժե ապրել:

Կատարի ր միայն մեկ բան. օգնի՛ր ինձ բանալ կախարդված դուռը, իսկ եթե հանկարծ սիրտս դադարի բաբախելուց, եղի՛ր մեկը նրանցից, որոնք իմ սկսած գործը կհասցնեն մինչև վերջ:

Բայց նախքան ասելը, թե ինչպես եմ պատկերացնում քո մասնակցությունը այդ մեծ գործին, թու՛յլ տուր, որ նախ և առաջ պատմեմ քեզ իմ սիրո առարկայի մասին՝ առանց հողի մարդկանց մասին և առանց մարդկանց հողի մասին, որն Աստված անվանեց Հայաստան: Դա հենց այն Հայաստանն է, որ ես գտել, հայտնագործել եմ, ինչպես Կոլումբոսը հայտնագործել է Ամերիկան՝ Երկրի վրա, իսկ Ներունը Հնդկաստանը՝ իր սեփական սրտի մեջ:

Լեհերենում գվարճալի մի դարձվածք կա. «Մկսել ինչ-որ բան Ադամից և Եվայից»: Չգիտեմ ուրիշ լեզուներում նման դարձվածք կա՞, թե ոչ, բայց, այնուամենայնիվ, Հայաստանի մասին իմ պատմությունն սկսել Ադամից և Եվայից:

Գիտե՛ք, արդյոք, թե որտեղ էր բիբլիական դրախտը: Մուրբ Գիբբը շատ ստույգ ասեմանում է նրա դիրքը. գտնվում է նա չորս գետերի ակունքների շրջանում: Նրանցից երկուսը Եփրատն ու Տիգրիսն էին: Բավական է նայել քարտեզին, որ գտնենք նաև մասացած երկուսը՝ Ճորոխն ու Արաքսը: Իսկ երկիրը, որի տարածքում գտնվում էր դրախտը, այսպես կոչված Թուրքահայաստանն է, որի մասին

280

ստորև խոսելու ենք ընդարձակ:

Փակագծերի մեջ նկատեն, որ մյուս բիրիլիական փաստը՝ Նոյի ճանապարհորդությունը ջրհեղեղի բարձրացած ջրերով, տեղի է ունեցել նույնպես նույն հետագա Թուրքահայաստանի այդ տարածքի վրա: Այնտեղ՝ այդ երկրի հյուսիսում, խոյանում է երկու գագաթով մի մենավոր լեռ՝ Մասիս կամ, ինչպես նրան անվանում ենք Արարատ, որի վրա կանգ առավ Նոյի տապանը: Մի խոսքով, Մուրք Գրքի համաձայն՝ Հայաստանը եղել է ամբողջ մարդկության օրրանն ու երկրային դրախտը:

Մակայն մարդկությունը մոռացել է, թե որտեղ էր գտնվում իր դրախտը, որը կրկին գտնելու մասին երազում էր հանձարեղ Միլտոնը: Եվ դա եղել է մարդկության կողմից մոռացված **առաջին մեծ ճշմարտությունը:**

Հետագայում այդ տարածքի վրա թագավորել են շատ արքաներ, որոնց մասին հիշատակում են բաբելական և ասորական աղբյուրները: Այդ երկիրը, որ տեղական ավանդությունը անվանում էր Նաիրի, շարունակում էր մտալ խիտ բնակեցված, հարուստ և կենսապաշտ. չնայած որ գտնվում էր այն ժամանակվա մեծ քաղաքակրթության ծայրամասերից մեկում և շատ հին էր: Այնքան հին էր այդ երկիրը, որ երբ առաջին բանական արարածները սկսեցին կառուցել առաջին տեղությունը, ապա դա կարծես թե պետք է լինեին հենց այստեղ և ոչ թե Եգիպտոսում կամ Բաբելոնում: Միայն թե մարդկությունը այդ մասին մոռացել է: Եվ դա մարդկության կողմից մոռացված **երկրորդ մեծ ճշմարտությունն է:**

Քրիստոսի թվարկությունից առաջ 9-րդ դարի սկզբին, այսինքն՝ 3000 տարի սրանից առաջ, այդ տարածքի վրա գոյացավ Ուրարտու կոչված մեծ տերությունը, որի սահմանները ընդգրկում էին այսօրվա ամբողջ Հայաստանը՝ թուրքական և խորհրդային, իսկ հյուսիսում սահմանը նույնիսկ հասնում էր Վրաստանին:

Լեզուն, որով խոսում էին ուրարտացիները, դեռ հայերեն չէր, ճիշտ այնպես, ինչպես ուրարտացիների նախորդները՝ Նաիրիի ժողովուրդը խոսում էր նրանցից տարբեր լեզվով: Չէ՛ որ լեզուն ենթացա է անընդհատ փոփոխությունների: Հին հռոմեացիները գուցե խոսում էին էտրուսկերեն, իսկ նրանց հաջորդները՝ իտալերեն: Ու, չնայած դրան, վերջիններս հռոմեացիների ու էտրուսկների օրինավոր ժառանգներն էին: Նմանապես այստեղ:

Ուրարտուի կամ հետագա հայկական թագավորության (որովհետև դա միննույն տարածքն է) սահմանները հեշտ է գտնել մեր ժամանակակից Մերձավոր Արևելքի ուժգեք քարտեզի վրա:

Ուղղակի այսօրվա Թուրքիայի ամբողջ արևելյան մասը, որը կարծես խցկված է հարավում Միդիայի և Իրաքի, իսկ հյուսիսում՝ Խորհրդային Վրաստանի միջև: Եվ դա հենց այն տարածքն է, որի մասին է մեր խոսքը, այն տարբերությամբ միայն, որ Արևելքում այն ավելի հեռու էր տարածվում: Այսօր այդ տարածության 9/10-ը պատկանում է Թուրքիային, իսկ 1/10-ը՝ Խորհրդային Միությանը:

Մակայն վերադառնանք այն հետավոր ժամանակներին: Քարտեզի վրա գտնենք Վանա լիճը և նույնանուն քաղաքը՝ նրա արևելյան ափին (այն ժամանակ նա կոչվում էր նաև Տուշպա): Դա Ուրարտուի մայրաքաղաքն էր: Եվ այդ ամբողջ տերությունը պատմիչները հաճախ անվանում են Վանի թագավորություն:

Այն ժամանակներից մինչև օրս պահպանվել են ժայռերում փորված եկեղեցիներ ու դամբարաններ, բազմաթիվ աշտարակների ու դղյակների ավերակներ և խողովակներ, որոնք քաղցրահամ ջուր էին հասցնում քաղաքին 70 կմ վրա գտնվող հեռավոր սարերից (Վանա լճի ջուրը աղի է, քան ամենաաղի ծովի ջուրը):

Ուրարտուն ոչնչացվել է մարերի կողմից, որոնք հարձակվել են նրա վրա 6-րդ դարում՝ Քրիստոսի թվարկությունից առաջ: Բայց նույն դարում նրա ավերակների վրա գոյացավ և կառուցվեց նոր տերություն՝ Հայաստանը: Պարսկաստանի թագավոր Դարեհը ստիպված էր բավական երկար ժամանակ պայքարել հայերի դեմ և հինգ անգամ պարտություն էր կրել նրանցից: Բայց վերջապես նա, ըստ երևույթին, հաղթեց նրանց, որովհետև հայերի երկիրը մտավ Պարսկաստանի 12 և 18րդ սասորապությունների մեջ... Եվ այս վիճակում մնաց մինչև Ալեքսանդր Մակեդոնացու ժամանակները:

Մի խոսքով՝ այս առաջին հայկական տերությունը գոյություն է ունեցել կարճ ժամանակ, և համեմատաբար քիչ բան գիտենք նրա մասին:

Մակայն հայկական թագավորությունը վերածնվեց 189 թ. Ք. թ. ա.: Նրա հիմնադիրը եղել է Արտաշես I թագավորը, իսկ թագավորության նոր մայրաքաղաքը Արտաշատը կառուցվել է Հաննիբալի նախագծի համաձայն. Հաննիբալը ժամանակավորապես ապաստանել էր Հայաստանում:

Այդ երկրորդ հայկական թագավորությունը գոյություն է ունեցել 618 տարի, այսինքն՝ մինչև Քրիստոսի թվարկության 429 թ., երբ նա փրացվեց Պարսկաստանին:

Այդ շրջանում Հայաստանը եղել է այն ժամանակվա աշխարհի ամենաքաղաքակիրթ կենտրոններից մեկը:

Մեր թվարկության I դարում այնտեղ արդեն կային թատրոններ, մատենադարաններ: Բանաստեղծները գրում էին գանազան ստեղծագործություններ, պոեմներ, իսկ գրելուց ազատ ժամանակ ջախջախում էին հռոմեացիներին, որոնք երբեմն այդտեղ ոտընձգություններ էին կատարում: Եվ պետք է ասել, որ հենց Հայաստանն էր այն երկիրը, որն առաջինն ընդունեց քրիստոնեությունը՝ որպես պետական կրոն, դեռևս 301 թ. (այսինքն՝ Հռոմից 12 տարի առաջ): Դրա մասին նույնպես մոռացել է քրիստոնեական աշխարհը: Եվ դա նրա կողմից մոռացված **երրորդ մեծ ճշմարտությունն է:**

Այն հնագույն ժամանակներում գոյություն ունեին երեք մեծ կրոններ, որոնք պայքարում էին միմյանց դեմ՝ ամբողջ աշխարհին տիրելու համար: Մեկը հենց քրիստոնեությունն էր, երկրորդը՝ արիտասականությունը, երրորդը՝ գրադաշտականությունը: Արիտասականի առաջխաղացումը զսպում կամ կասեցնում էին ֆրանկները, իսկ գրադաշտականի առաջխաղացումը կասեցնում էին հայերը:

Չգիտեմ, սիրելի ընթերցող լսել ես արդյոք, թե ոչ: Բայց նույնիսկ եթե ոչ, դարձյալ պետք է ընդունեն, որ քրիստոնեությունը ճանապարհ է հարթել ժամանակակից մշակույթի համար: Ու թեև մեր կյանքում ամեն ինչ չէ, որ մեզ դուր է գալիս, սակայն ստիպված ենք հաստատելու, որ քրիստոնեության կողմից ստեղծված մշակույթը հիմնականում վատը չէ: Եվ ահա այն ամենը, ինչով մենք այժմ ապրում ենք, այն հեռավոր ժամանակներում ոչնչացված կլինեի իր սաղմավորման փուլում, եթե հայերը չպաշտպանեին քրիստոնեական մշակույթը: Նույնիսկ 429 թ., իրենց անկախությունը կորցնելուց հետո նրանք այնքան ուժեղ դիմադրություն էին ցույց տալիս արշավողներին (450-451 թթ. Վարդանանց պատերազմը և ուրիշները 481-484 թթ.), որ արգելում էին հեթանոսների շարժումը դեպի Արևմուտք: Մի խոսքով, հայերը փրկեցին քրիստոնեությունը:

Բայց քրիստոնեական աշխարհը այդ մասին էլ մոռացավ: Եվ դա նրա կողմից մոռացված **չորրորդ մեծ ճշմարտությունն է:**

Քաղաքական անկախության կորուստը բնավ չի կտորել այդ հերոս ժողովրդի դուրսգնական ոգին: Քրիստոսի թվարկության 5-րդ դարում հայկական մշակույթը այնպիսի ծաղկման հասավ, որ կոչվեց հայկական մշակույթի Ոսկեդար: Իրոք, Ոսկեդար էր դա, հատկապես գրականության ասպարեզում՝ թե՛ ինքնուրույն և թե՛ թարգմանական:

Հաջորդ դարերում հայերը ոչ միայն ստեղծում էին փիլիսոփայական, պատմական և գեղարվեստական աննման աշխատություններ, այլև շարունակում էին շատ թարգմանել: Ծնորհիվ դրանց միայն նրանց թարգմանություններով պահպանվել ու մեզ են հասել Հին Հունաստանի և Հին Հռոմի բազմաթիվ մեծ մտածողների ստեղծագործությունները: Հայերն են (և մասամբ արաբները) մարդկության համար պահպանել հնագույն մշակույթի գոհարները: Բայց աշխարհը այդ մասին ևս մոռացավ:

Եվ դա նրա կողմից մոռացված **հինգերորդ մեծ ճշմարտությունն է:**

Այնուհետև գրադաշտականության և արիտասականության տեղը պատմական ասպարեզում հայտնվեց իսլամը: Եվ կրկին քրիստոնեական Բյուզանդիան և Արևելքից եկող նոր հավատքի միջև անկոնքեցի հայերը: Այդ նրանք ութ դարով ուշացրին Կ.Պոլսի անկումը, մի բան, որ պատմության մեջ պետք է գրանցված լինի որպես հայերի ամենամեծ ծառայությունը քաղաքակրթությանը առհասարակ և քրիստոնեական քաղաքակրթությանը՝ հատկապես: Միայն թե այդ մասին էլ է մոռացել աշխարհը: Եվ դա նրա կողմից մոռացված **վեցերորդ մեծ ճշմարտությունն է:**

Արաբների դեմ մղվող պայքարի բոցերի մեջ հայկական փոքրիկ անկախ իշխանություններից կազմվեց երրորդ Հայկական թագավորությունը, որն այս անգամ գոյություն ունեցավ միայն 160 տարի (885-1045) և ոչնչացվեց հենց բյուզանդացիների կողմից, որոնք դրանով իրենք իրենց ձեռքով տապալեցին քրիստոնեական ամբողջ իրենց տերության արևելքում: Ու հետևանքները չհապաղեցին: Երեք տարի անց (1048) արդեն տապալված Հայաստանի վրայով գլորվեց սելջուկ թուրքերի առաջին ալիքը՝ ազդարարելով Բյուզանդիայի մոտալուս անկումը:

Քրիստոնեական Արևելքն ինքը ոչնչացրեց նրանց, ովքեր 800 տարիների ընթացքում պաշտպանում էին իրենց պարսիկներից ու արաբներից, և դրանով իսկ ինքն իր ղոնները բացեց հեթանոսական ամենասարսփելի արշավողների թուրքերի առջև:

290

Այսօր այդ մասին էլ աշխարհը չի հիշում: Եվ դա նրա կողմից մոռացված **յոթերորդ մեծ ճշմարտությունն է:**

Լավ չէ, երբ մարդիկ իրար սպանում են նրա համար միայն, որ ցույց տան, թե իրենց կրոնը ավելի լավն է: Մակայն այն հեռավոր ժամանակներում մարդկությունը դեռ չէր հասունացել այդ պարզ ճշմարտությունը հասկանալու աստիճանի: Եվ դրա համար այդքան շատ ոճիրներ են կատարվում երկու կողմից էլ, ըստ որում քրիստոնյաները իրարից անգամ ավելի վատ էին վարվում, քան մուսուլմանները: Չէ՞ որ քրիստոնեական կրոնը քարոզում է սեր ամեն մարդու: Նկատմամբ անկախ նրա ազդեցությունից ու հավատքից: Իսկ տիրությանը հիշվող «խաչակիրները» փառավորեցին իրենց այնպիսի արարքներով, որ մինչև օրս մտաբերելիս ստիպված ենք կարմրելու:

Մակայն այդ ամենը հայերին չի վերաբերվում: Նրանք ոչ ոքի ուժով չէին պարտադրում ընդունել քրիստոնեություն: Պաշտում էին իրենց հողը և իրենց հավատքը: Ու դրանով միաժամանակ պաշտպանում էին իրենց թիկունքում ապրող քրիստոնյա հավատքի ուրիշ ժողովուրդների հողն ու հավատքը: Եթե ուրիշ ժողովուրդներ վատ քրիստոնյա են եղել, ապա հայերն այստեղ մեղք չունեն:

Ինչևիցե, 11-րդ դարի վերջում Եվրոպայից շարժվեց խաչակիրների առաջին արշավախումբը, որպեսզի, ինչպես հայտնի է, ազատի Քրիստոսի շիրիմը: Մակայն նրանք մտառացան ազատել Եվրոպայի ամենաերկարամյա պաշտպանին քրիստոնեական Հայաստանը: Եվ դա եղավ հերթական **յոթերորդ մեծ հանցանքը՝ ընդդեմ ճշմարտության, երախտագիտության և արդարության:**

Հայերի մի մասը, որոնց բյուզանդացիները բուն Հայաստանից տեղափոխեցին Կիլիկիա (որտեղ հետո բնակվում էին նրանց ազգակից ժողովուրդները), 1080 թ. ստեղծեց այստեղ ըստ հերթականության չորրորդ հայկական թագավորությունը, որը գոյատևեց համարյա 300 տարի (1080-1375)՝ դառնալով Արևելքի ամենաքաղաքակիրթ տերություններից մեկը: Իսկ եթե այստեղ ստեղծված հայկական պատմական գրականությունը չլիներ, հնարավոր չէր լինի այսօր վերանայնել խաչակիրների արշավանքների, ինչպես նաև Արևելքի քրիստոնեական մանր տերությունների պատմությունը: Ինչ արած, աշխարհը նորից մոռացավ օգնության հասնել պատմականորեն արդեն հայկական այդ վերջին թագավորությանը, երբ հասել էր նրա ծանր ժամը: Եվ դա եղավ **ըստ հերթականության իններորդ մեծ հանցանքը՝ ընդդեմ ճշմարտության**, պարտականության և քաղաքական բանակամոլության: Դրա համար շուտով վարձահատույց եղան սերբերը՝ 1389 թ. Օուռ դաշտում տեղի ունեցած ողբերգական ճակատամարտից հետո կորցնելով իրենց անկախությունն ավելի քան 500 տարով: Իսկ քիչ հետո նրանց բախտակից դարձան նաև բուլղարները՝ 1393 թ. Տիրնովոյի անկումից հետո: Չէ՞ որ չկան մեկուսացած փաստեր: Առանձին ժողովուրդների պատմությունը զարգանում է հարողակից անտյուրի միջոցով: Լուսինյանների հայկական թագավորության անկման և սերբական Լազարի տերության օսմանթուրքերի կողմից ոչնչացման միջև ակնհայտ է կապը, որի մասին այստեղ չեմ խոսելու:

Կիլիկիայի թագավորության ամբողջ գոյության ընթացքում Մեծ Հայքը կամ բուն Հայաստանը ծանր կացություններ շատ է ապրել հաջորդաբար ընկնում էր սելջուկ թուրքերի տիրապետության տակ, որն այդ վերջինները հասկանում էին շատ պարզեցրած. ուղղակի մորթում էին իրենց նոր հպատակներին: Հետո Հայաստանը բաժանված մասց մի շարք սելջուկ-աբաբիստոնեական էմիրությունների միջև, որոնք անընդհատ կռվում էին միմյանց դեմ: Այնուհետև 1170-1236 թթ. այստեղ գոյացավ Վրաստանին ենթակա հայկական վասալ իշխանության պետ մի բան: Բայց մոնղոլները նրանց սրբում են աշխարհի երեսից:

Այստեղ չենք պատմելու իրար հաջորդող մոնղոլական տիրապետությունների մասին 150 տարի, այսինքն 1236-1386 թթ. ընթացքում Հայաստանի ողբերգական պատմությունը, ինչպես նաև նրա հարյուրապատիկ սարսափելի պատմությունը Լենկ-Թեմուրի և թուրքմենական Կարա-Կոյունլու և Ալ-Կոյունլու ցեղերի տիրապետության ներքո, որոնք փոխադարձաբար իրար կոկորդից էին բռնում ընդհուպ մինչև 15-րդ դարի վերջը: Պարզ բան է, որ վայրենիների այդ բոլոր հաշվեհարդարներին անընդհատ հետևում էին տարաբախտ հայերի կոտորածները: Շատ բան չի փոխվել նրանց վիճակում դեպի լավը նաև հաջորդ հարյուրից ավելի տարիների ընթացքում (1502-1639), երբ Հայաստանը սկսեց ձեռքից ձեռք անցնել պարսիկներից օսմանյան թուրքերին և հակառակը: Ըստ որում, պարսիկները տեղահան էին անում հայերին սահմանամերձ շրջաններից հրդեհելով նրանց տները, իսկ թուրքերը հրդեհում էին տները,

բռնաբարում ու ստրկացնում էին ողջ մասնաճյուղերին: 1639 թ. Հայաստանը վերջնականապես բաժանվեց երկու մասի՝ Արևմտյան կամ Թուրքական և Արևելյան կամ Պարսկական: Սկսեցին ստեղծվել երկու գրական բարբառներ՝ արևմտահայերենը և արևելահայերենը: Այդ բաժանումը մնում է մինչև օրս, միայն թե Պարսկահայաստանը (անհամեմատ փոքր) հետո անցավ ռուսական ցարական կառավարությանը, ինչի մասին ստորև խոսելու ենք, իսկ Թուրքահայաստանը (ամբողջ 9/10 մասը) թուրքերը դարձրին կատարյալ անապատ, այդ մասին նույնպես խոսելու ենք ստորև:

Հայերը որքան ուժ ունեին պաշտպանում էին իրենց հողը: Վրացիների հետ մեկտեղ կրծքով դիմադրում էին մոնղոլներին, երկու անգամ ապստամբեցին նրանց դեմ (1249 և 1261 թթ.): Բայց հետո երկար ժամանակ նրանք չունեին ոչ ուժ և ոչ էլ թափելու արյուն: Միայն ամենազարմանալի պատերազմի ժամանակ, որ Պետրոս Մեծի Ռուսաստանը մղում էր Պարսկաստանի դեմ, Պարսկաստանը Թուրքիայի դեմ և Թուրքիան Ռուսաստանի դեմ, հայերի գորավար Դավիթ Բեկը երեք կողմը բանակի արանքում ստեղծեց հայկական տերություն, որը ճանաչվեց երեք կողմը պետությունների կողմից էլ: Մակայն այն գոյատևեց շատ կարճ (1722-1730), այսինքն մինչև Դավթի ժառանգ Մխիթարի դավադրական սպանությունը:

1828 թ. Ռուսաստանը իր տարածքը մեծացրեց Պարսկահայաստանի մեծ մասի հաշվին, իսկ 50 տարի անց (1878) Թուրքիայից խլեց Լարս և Արդահան հայկական մարզերը: Թվում էր, թե լիակատար անկախություն ստանալու հայերի երազանքները վերջապես իրագործվելու են: Բայց, ավա դ, ցարական Ռուսաստանն ամենևին միտք չունեց հարություն տալու Հայաստանին, թեև բազմիցս այդ խոստումներն արել էր Հայաստանին: Պարզապես հայկական հողերը միացրել էր իր տարածքին՝ որպես մի նոր նահանգ: Ու չգտնվեց մի նոր Բայրոն, որ հիշատակել Հայաստանի մասին այնպես, ինչպես ինքը՝ Հունաստանի մասին: Հերթով ազատագրվեցին Ռուսինիան, Սերբիան և Բուլղարիան: Իսկ Հայաստանի մասին այդ ամենահումանիտական 19-րդ դարում բոլորը մոռացել էին: **Տասներորդ անգամ էր դա, որ մոռացվել էր Հայաստանը:**

Ճիշտն ասած՝ չմոռացողներ էլ կային: Բայց նրանք հայ ժողովրդի բարեկամներ չէին, այլ ուղղակի որոշ էվրոպական երկրների փաստաբաններ, որոնք, Հայկական հարցը խաղաղակերպ իրենց համար հնարավորին չափ արտոնություններ էին պոկում Թուրքիայից: Ու այդ հարցով անվերջ գրգռում էին թուրքերին, մինչև որ հասցրին այն աստիճանին, որ հայ ժողովուրդը անհավոր գին վճարեց ոչ իր պարտքերի դիմաց:

Հայերը բնակվում էին ոչ միայն Թուրքահայաստանում, այլև ցրված էին ամբողջ Անատոլիայում և այն էլ դեռևս բյուզանդական ժամանակներից: Առանձնապես շատ էին նրանք Կիլիկիայում՝ նախկին Ռուբինյանների և Լուսինյանների թագավորության տարածքում: Իսկ բուն Անատոլիայի սահմաններից դուրս բնակություն էին հաստատել Սիրիայում և Լիբանանում ու նախ և առաջ հենց սուլթանի մայրաքաղաքում՝ Ստամբուլում (նախկին Կ.Պոլսում), որը 19-րդ դարում դարձավ թարքա-հունահայկական մշակույթի մեծ կենտրոն: Ըստ որում՝ հայկական տարրը գերակշռում էր մտավոր ասպարեզում: Այստեղ է հենց զարգանում արևմտահայ հոյակապ գրականությունը՝ Մերձավոր Արևելքի ամեն ամենահետաքրքիր գրականություններից մեկը:

Ստամբուլը տարբեր պատճառներով դարձավ արևմտահայերի հոգևոր կենտրոնը, բայց գլխավորապես նրա համար, որ այն ժամանակ Թուրքահայաստանում ավելի մեծ քաղաք չկար: Մնացած քաղաքները ոչնչացված էին վայրենիների տիրապետության 800 տարիների ընթացքում՝ սկսած ամենավաղ սելջուկ-թուրքերից մինչև ամենաուշ օսման-թուրքերը:

Այնուամենայնիվ, երկու մեծ քրիստոնեական գաղութների առկայությունը Ստամբուլում փուշ էր թուրքական կառավարության աչքերում, մանավանդ որ օտար պետությունները օգտագործում էին այդ փաստը ոչ թե ազգային փոքրամասնություն կազմող հայերին և հույներին օգնության ցույց տալու, այլ Թուրքիայի վրա ազդելու նպատակով, ստիպելով նրան, որ թույլ տա կոնցեսիաներ իր երկրում էվրոպական կապիտալի համար: Գնալով թուրքերի մեջ աճում էր ատելությունը քրիստոնյաների նկատմամբ... Սկսվեցին կոտորածները: Միայն թե այդ ատելությունը դրողներն ու գրգռողները, օտարերկրացիներ էին, իսկ զոհ էին դառնում այն անմեղ քրիստոնյաները, որոնց միայն կարելի էր անպատիժ սպանել: 19-րդ դարի առաջին կեսին դա գլխավորապես հույներն էին, իսկ 1876 թվականից՝ հայերը:

Հայերի անտանելի կյանքը Թուրքական տիրապետության ներքո

300

1915թ. հասել էր իր գագաթնակետին, երբ տանջալի մահվան դատապարտվեց համարյա ամբողջ արևմտահայ ժողովուրդը: Իրենց անկախությունը կորցնելուց հետո 870 տարի (1045-1915) առաջադրում էին նրանք այնպիսի տանջանքների մեջ, ինչպիսիք չի ճանաչել աշխարհիս ոչ մի ժողովուրդ: Բացի, գուցե միայն հրեաներից: Բայց հրեաները Երուսաղեմի անկումից անմիջապես հետո լքեցին հայրենի հողը, հնարավորություն ունենալով գոնե իրենց համար բնակավայր ընտրել: Եվ ամեն տեղ չէ, որ վատ էր նրանց համար :

Այսօր, ճիշտ է, աշխարհով մեկ ցրված են գաղթած հայերը: Բայց 1915 թ. առաջ թուրքահայերի ճնշող մեծամասնությունը մտում էր իր հայրենիքում: Դրանք գյուղացի հողագործներ էին: Եթե գաղթում էր այդ գյուղացին, ապա դեպի Ստամբուլ կամ դեպի Լիբանանի քաղաքները նույն թուրքական կառավարության սահմաններում: Քաղաքներում նրանք աշխատում էին որպես բանվորներ կամ արհեստավորներ: Ոմանք զբաղվում էին առևտրով և հակառակ տարածված բամբասանքների՝ եղել են ազնիվ առևտրականներ: Համենայնդեպս այդպիսի համբավ վաստակել են նրանք իմ հայրենիքում Լեհաստանում:

Շատ հայեր իրենց նվիրեցին մանկավարժական և մշակութային ստեղծագործ աշխատանքին: Նրանք մեծ արտիստներ են եղել արվեստի յուրաքանչյուր ճյուղում. նրանցից դուրս են եկել հանձարեղ բանաստեղծներ ու արձակագիրներ. մեծ երաժիշտներ, ակնառու նկարիչներ, հոյակապ շինարարներ, իսկ ամենից առաջ՝ ազնիվ աշխատավորների և հմուտ, բարեխիղճ արհեստավորների հսկայական մի զանգված: Ժամանակակից աչքի ընկնող հայ բանաստեղծ Պարույր Սևակը իրավամբ ասում է.

**Իսկ երբ ստիպված մեր հողն ենք թողել,
Ուր էլ հասել ենք, որտեղ էլ եղել
Ձանացել ենք մենք ամենքիս համար,
Շինել ենք կամուրջ, կապել ենք կամար...**

Խնդրում են միշտ հիշել, որ Թուրքահայաստանի կազմում էր պատմական Հայաստանի 9/10 մասը: Դրա համար էլ, անհա, ոչ թե Պարսկական Հայաստանում (ուր վերաբերմունքը հայերի նկատմամբ անհամեմատ ավելի լավ էր), այլ հենց այստեղ բյուրեղացավ այն, ինչը որ 19-րդ դարի հրապարակախոսությունը անվանել է Հայկական հարց:

Այս տերմինը կյանք առավ Թուրքիայի սուլթան Աբդուլ Համիդ II-ի գահակալության ժամանակից (1876 թ.), որը 33 տարվա ընթացքում, այսինքն համարյա մինչև իր գահընկեցությունը (1909 թ.) հասցրեց իրագործել ութ մեծ կոտորած. դրանցից ամենամեծի ժամանակ սպանվեց մոտ 300 հազար հայ: Հայերին կոտորում էին թուրք կառավարության կողմից գրգռված քրդերը թուրք հասարակության տակաճանի հետ միասին: Թուրք գյուղացիները հիմնականում կոտորածների չէին մասնակցում, հասարակ թուրք ժողովուրդը բնավ չար չէ և ընդհանրապես կարողանում էր խաղաղ ապրել քրիստոնյա ժողովուրդների հետ: Եվ ընդհակառակը, սարսափելի չարացած էին այն մարդիկ, որոնք դրանից առաջ և դրանից հետո կառավարում էին Թուրքիան:

Չենց նոր նշեցի, որ եղել է 8 կոտորած, որոնցից ամենամեծի ժամանակ սպանվել է 200 հազար հոգի: Որքան հեշտ է գրել այդ մասին: Բայց ինչ սարսափելի բովանդակություն են պարունակում այդ խոսքերը: Այսպես, եթե գիշերը նայենք աստղալից երկնքին, ապա հասարակ աչքով ամբողջ երկնակամարում կարող ենք տեսնել շուրջ 4000 աստղ...:

Եթե դրանք միայն մեկ կոտորածի ժամանակ սպանված հայ տղամարդկանց, կանանց ու երեխաների մարմինները լինեին, ապա 75 անգամ ավելի պետք է լինեին, քան երկնքում մեր տեսած աստղերը:

Ու հիշիր միաժամանակ, որ այն ժամանակ արդեն դա փոքրաթիվ, հազիվ մի քանի միլիոնանոց քրիստոնյա ժողովուրդ էր, որը հարյուրամյակների ընթացքում հրաշքով պահպանում էր իր կյանքը՝ սպրեղով ու պայքարելով հավատքի, լեզվի, մշակույթի և ամեն տեսակետից իրեն օտար մուսուլման միջավայրում:

Վերևում հիշատակեցի արդեն, որ եվրոպական տերությունները խառնվում էին հայկական հարցին, միջամտում էին նաև այն ժամանակ, երբ նրանց միջամտությունը բնավ հարկավոր չէր ու միայն թուրքերին գրգռում էր հայերի դեմ: Բայց այդ հարցին խառնվող ոչ մի պետության կառավարություն այդ խնդիրը չդրեց ճիշտ հողի վրա, այսինքն չպահանջեց, չառաջարկեց անգամ թուրքական Հայաստանը վերածել անկախ պետության: Մինչդեռ այն ժամանակ կային արդեն անկախ պետություններ Հունաստանը, Սերբիան, Չեռնոգորիան, Բուլղարիան և Ռումինիան, հետո շուտով նաև Ալ-

բանիան, որոնք առաջ պատկանում էին Թուրքիային: Գուցե չէին ուզում բարկացնել ցարական Ռուսաստանին, որը հույս ուներ մտոնիկ պապազայում գրավել այդ տարածքները, ընդհուպ մինչև արաբական սահմաններ: Կամ գուցե ինչ-որ այլ պատճառներ կային: Բավական է, որ աշխարհը մտռացավ երեսուն հարյուրամյա հայկական պետության ավանդության մասին: Եվ դա **կրա տասնմեկերորդ մոռացությունն ու աններելի սխալն է:**

Չեմ կարծում, թե աշխարհիս երեսին գտնվող որևէ ուրիշ ժողովուրդ, որը ի վիճակի լիներ այդքան երկար դիմանալու անընդհատ շարունակվող արյունահեղությանը, ինչպես դիմացան հայերը 9 դարերի ընթացքում, տանելով միաժամանակ մշտական արհամարհանքը: Չէ որ վայրենի արշավողները (բացի մոնղոլներից) եղել են մոլի մուսուլմաններ և քրիստոնյաներին ավելի վատ էին նայում, քան շներին: Հոգու ինչպիսի տոկոսություն էր պետք այդպիսի պայմաններում կրոնափոխ չլինելու համար: Չէ որ դա այնքան հեշտ բան չէր: Ու մի անգամից կարելի էր ունենալ հանգիստ կյանք, և նույնիսկ արտոնյալ պաշտոն սերնդից սերունդ մուսուլմանների մեջ: Չնայած դրան կրոնափոխության դեպքերն այստեղ այնքան հազվադեպ են պատահել, որ գրեթե նշուժներ չկան այդ մասին:

Մակայն կոտորածները միակ ջրանցքը չէր, որով արտահոսում էր հայի արյունը: Երկրորդը ենիչերական այն զորագնդերն էին, ուր տանում էին ամեն տասներորդ հայ տղային, և այդ տղաները, պարզ բան է, արդեն մեկընդմիջտ կորած էին ժողովրդի համար: Եվ, վերջապես, երրորդ ամենալայն ջրանցքը եղել է ամենագեղեցիկ աղ-ջիկների փախցնելը համարյա 1000-ամյակի ընթացքում:

Իսլամը տղամարդուն ոչ մի սահմանափակում չի անում կյանքի ընկերուհի կամ ընկերուհիներ ընտրելու մեջ: Իսկ քանի որ Թուրքահայաստանում չի եղել մի անկյուն, ուր չպտտվեին գոնե մի քանի մուսուլմաններ՝ քրդեր կամ թուրքեր միշտ լավ գինված ու կոհիզների պատրաստ, ապա սպառնալիքներով թե գենքի ուժով քրիստոնյաներից ամենագեղեցիկ կանանց խլելը օրակարգի խնդիր էր: Հայ մորից և թուրք հորից ծնված տղան դաստիարակվում էր որպես թուրք՝ հպարտանալով իր «սալլետական» ծագումով և արհամարհելով խաղաղ տրամադրված մոր ժողովուրդը: Մակայն դա հսկայական ազդեցություն է ունեցել նոր սերունդների ռասայական պատկանելիության վրա: Այդ նոր սերունդների մայրերը, հաճախ նաև տատերն ու նախատատերը հայրուհի են եղել: Չէ որ թուրքերը, երբ Աստված նրանց ստեղծեց և բերեց Անատոլիա, ունեին շեղ աչքեր և դուրս ցցված լայն այտուկներ: Իսկ այսօր բավականին գեղեցիկ ժողովուրդ են, որովհետև **հայերից խլեցին կրանց սեփական արյունն անգամ:**

Մակայն հակառակ բազմաջրանցք հուններով հայկական արյան անընդհատ արտահոսքին, հակառակ մեծամեծ կոտորածներին և մշտական արհամարհանքին, հայ ժողովուրդը ջղաձգորեն իր սպառվող ուժերի մասցորդներով ամուր կառչում էր իր հավատքին ու իր լեզվին: Մեկ ուրիշ ժամանակակից հայ բանաստեղծ Գևորգ Էփրեմ համեմատում է նրան խաղողի վազի հետ, որն իր արմատները խրել է կարծր ժայռի մեջ ու սնվել այդ ժայռով:

Աբդուլ Համիդի արյունարբու կառավարության անկման պահին, այսինքն 1909 թ., հակառակ ամեն բանի, ամբողջ աշխարհում դեռ կար հինգ միլիոն հայ (Թուրքիայում մոտ 4 միլիոն): Բայց մոտալուտ պատերազմի մթնոլորտում աշխարհը դադարել էր նրանցով հետաքրքրվելուց՝ թողնելով նրանց երիտթուրքերի կուսակցության «պրոգրեսիվ ու լիբերալ» փոքրամասնության հոգատարությանը, այն կուսակցության, որն այն ժամանակ խոստանալով «միություն և առաջադիմություն» անցավ իշխանության գլուխ: Եվ դա եղավ իր հետևանքներով ամենասարսափելի **տասներկուերորդ սխալը:**

Սեւ Գիրք. Նշանավոր օտարերկրացիները թուրքական ուղիների և Դայոց ցեղասպանության մասին

16-րդ դարի Աստվածաշունչ, որում հիշատակված է Մեծ Դայոցի քարտեզը

ԱՄՆ Օրեգոն նահանգի Պորտլենդ քաղաքի Lewis&Clark քոլեջի ուսանող Մեմ Բուսսանը իր հետաքրքրափութային արդյունքում գրադարանի նկուղում հայտնաբերել է 1599 թ.-ի հրատարակության Աստվածաշունչ՝ Երիտարեթ 1-ի և Շերապիի Աստվածաշունչը, որում հիշատակված է Մեծ Դայոցի մասին:

Աղբյուրը նշում է Մեծ Դայոստան (The Great Armenia): Այս մասին հայտնում է ամերիկյան հեղինակավոր CBS հեռուստաընկերության կայքը: Մասնագետները նշում են, որ Աստվածաշունչի բացառիկ հրատարակության մեջ հիմնական գրառուժները ներկայացված են փայտի վրա արված բարդ պատկերազարդումների միջոցով:

Աստվածաշունչի մեջ «Եղևնական այգու իրավիճակը» բաժնում փայտե տախտակի վրա պատկերված են Մերձավոր Արևելքի և Մեծ Դայոցի, Բաբելոնի և Պարսից ծոցի քարտեզները:

Գրքում կա նաև գրառում, ըստ որի հայտնի է դառնում, որ այդ տպագրվել է Լոնդոնում Սեվգիայի թագուհու հրատարակիչ Քրիստոֆեր Բեքերի կողմից:

ՏԱՐԵԼԻՑ

Ես չեմ մեռնի, ես կմնամ առանց քեզ՝
 Անգութ, խրված սարդոստայնում օրերի,
 Եվ իմ սառած աչքերի մեջ, քեզ ի տես,
 Զուշդ գալիք հանցանքներս կների...
 Ես չեմ մեռնի, ես կմնամ առանց քեզ,
 Որ աղոթեմ հանուն փրկված սերերի...
Սամվել ՉՈՒԼՈՅԱՆ

Սամվել Չուլոյան 60 «Չուլո»

Խնկալի անուն արդի գրականության մեջ

Միշտ չէ, որ բախտ է վիճակվում ներկայացնելու իսկապես բանաստեղծի: Տաղաչափական ծանծաղուտի մեջ սովորական է դարձած աչ ու ձախ շոտյլել «բանաստեղծի» վսեմական կոչումը հանգ ու չափի հասարակ որսորդներին: Այսօր, սակայն, մեզ վիճակված է այդ բացառիկ բախտը, և մենք մեծ սիրով ու հաճույքով կփորձենք ներկայացնել իրավ բանաստեղծ Սամվել Չուլոյանին:

Բոլորին էր Չուլոյն, բոլորին էր ու տիեզերքինը, խորն ու խորախորհուրդ, որ, ավա դ, 2000 թվականի մի տխուր առավոտ կորավ՝ մեր մեջ այդպես էլ չկային չհավատալով, որ հազիվ հասցրեց բացահայտել իրենից մինչև իրեն ու մի քառատող թողեց պոետական մահվան ճախրում:

... Վերջին բաժակի հետ պիտի պատռեմ կաշիս՝
 Մորթն նետած դնին այդ լավելու,
 Որ դուրս թռչեմ ջարդվող պատուհանից՝
 Չյուների մեջ ծաղիկ որոնելու ...

16 տարի առաջ խոսքի ու գրի լուսաշխարհից անսպասելի տեղափոխվեց հավիտենական քնի ու լռության աշխարհ: Չուլոյանը չափազանց լեցուն էր այդքան կարճ կյանք ապրելու համար: Քիչ, բայց տարողունակ ժառանգություն թողեց «Ինձնից մինչև Ես» և «Մարդը պատի վրա» ժողովածուները (Չուլոն ինքը հաճախ էր կրկնում. «Իմ կյանքը նման է մի մարդու կյանքի, ով ապրում էր այս աշխարհն անդրաշխարհից բաժանող պատի վրա»):

Նրա թափառող հոգին անընդհատ որոնումների մեջ էր, իրենից մինչև ինքը որոնումների: Եվ ինչպես նրան կբնորոշեր գրչակից ընկերը Խորեն Գասպարյանը. «Չուլոն թափփված էր առօրյայում, բայց չափազանց կազմակերպված էր բանաստեղծական խոսքում: Ինքն ու մենք էլ չկարողացանք գնահատել իր մարդ արժեքը»:

Կորցնում ու նոր ենք գգում կորստի թանկությունը:
 Այսպիսին է մարդկային կյանքը...
 Գնահատելու համար, չգիտես ինչու, սովորաբար առիթ է պետք: Իսկ նա գրական իր անցած ճանապարհով մշտական գնահատանքի է արժանի:

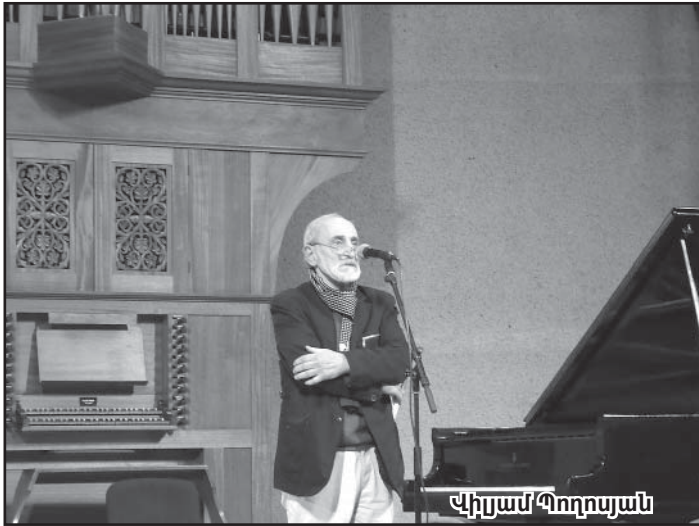
Եթե այսօր Չուլոն լիներ մեր կողքին, կլիներ 60 տարեկան: Միջոցառումների հուշ երեկոների շարք տեղի ունեցան Վանաձորի պետական մանկավարժական համալսարանում, Երևանի Կոմիտասի անվան կամերային երաժշտության տանը, բանաստեղծի անունը կրող Վանաձորի Հրանտ Մաթևոսյանի անվան գրադարանների կենտրոնացված թիվ 2 մանկական գրադարանում՝ նվիրված վաղամեդիկի 60 ամյակին, նրա «Թռչանաձուլք» պոեմ-

բալլադի ու բանաստեղծությունների ձայներիզի շնորհանդեսը (ձայներիզի գործերն ասմունքում է ՀՀ վաստակավոր արտիստ, «Կոմիտաս» մեդալակիր Մարգիս Լաջարյանը):

Նախաձեռնողներն էլ ՎՊՄ-ի գրականության ամբիոնը, Հայաստանի գրողների միությունն էին, ուր իրենց մասնակցությունն ունեցան ՎՊՄ-ի պրոֆեսորադասախոսական կազմը, ներկայացուցիչներ, ՀԳՄ Լոռու մարզային բաժանմունքի նախագահ Մանվել Միկոյանը, բանաստեղծ Արմեն Շեկոյանը, «Վան Արյան» հրատարակչատան տնօրեն, արձակագիր Վիլյամ Պողոսյանը, բանաստեղծուհի Լենա Անթառանյանը:

– Այս միջոցառումները, երեկոն ավելի շատ մեզ է պետք, քան Չուլոյին, քանզի մի անգամ ևս մենք հաղորդակցվում ենք նրա բարձրարժեք պոեզիային, որը կատարյալ դրսևորումներ ունի: Բոլորն էլ միակարծիք էին, որ նրա բոլոր գրածները նրա սևագրություններն են, բայց այդ սևագրությունները շատերի հազար անգամ խմբագրված ու մաքրագրվածներից ավելի մաքրագիր են, որովհետև իսկական պոեզիա է:

Վիլյամ Պոդոլյան

Չուլոյանների գերդաստանը

Չուլոն ապագայի պոետն է, նա նաև անցյալն ու ներկան կապող պոետն է, եզակիներից մեկը:

– Նրա գործերը մնայուն են, ներկայում պետք է փրկենք նրան իր իսկ վկայություններում: Նա նախ սիրո բանաստեղծ էր, հետո նրա գործերում տեղ գտան կյանքի ու մահվան դառնագույն շերտերը:

*Վալերի ՓԻՆՅԱՆ
բանասիրական գիտ. թեկնածու*

Չուլոյի կենսակերպը անձրևոտ սիրո քաղաք Վանաձորն էր: Ու մեծն թումանյանից ու Ժառանգ հանձարներից էլ ժառանգեց բառի իր տիեզերական խոսքը:

Հասկանալի մարդ էր ու լավ ընկեր: Հասկանալի իր գրիչով, խոսքով, համոզմունքներով, պահվածքով... դրա համար էլ մեզ համար սիրելի էր ու պաշտելի:

Էջը կազմեց Լևոն ԽԱՉԱՏՐՅԱՆԸ

Սամվել ՉՈՒՆՅԱՆ

Երբ լեզենդները կտարալուծվեն
ժամանակի մեջ,
Ու երբ դադարեն անձրևներ մաղել
Ճամփեքի վրա,
Եվ երբ կավարտվի
հատվող գծերի խոսքը անընդմեջ, –
Ես կհայտնվեմ, ու կհանդիպեմք
հանկարծ, ակամա:
Ու չես հավատա դու ճամփաների
խափուսիկ խաղին.
Դու ինձ թաղել ես վաղուց
հեռավոր Տրոյայի տակ, –
Ես կգամ, ինչպես չնչին մի բեկոր
կործանված նավի...
Ես կգամ, ինչպես գալիս են
երկրից անդրջիրիմյան,
Ու քո տան առաջ կկանգնեմ
որպես Տրոյական ձի,
Ցնցոտիավոր այն բախտախնդիր
արքայի նման...
Կգամ, որ Կամբը՝ աստվածախնամ
սխալի ճշտի...
Ու նորից բախտի ու աստվածների
կամքին հակառակ
Ես պիտի գրեմ տաճարի պատին
ձեռքով մարդկային,
Որ ես եմ՝ Մարդը, որն ապրել գիտի
տղթությունը համառ,
Որ ես եմ՝ Մարդը, մաքառող գոյի
ասքը երկնային:

Ինձ ջնջել եմ երեկվանից,
Ու ձեր միջից արդեն չկամ,
Օրապակաս էն խելառից
Եկա վերջին բարևս տամ...
Լի անպակաս ես սեղանին
Ես մեկ լեղի, մեկ կենաց թաս,
Պիտի ջարդվեմ միանգամից,
Մնացողաց շախն անպակաս...
Երանի քեզ, և մեղա ինձ,
Եվ օրերին էն գժավուն,
Ինձ նմանակ ձեր նմանին

Հիմա եմ մենակ թաղում...
Հիմա ես եմ , ձեր մեջ չկամ,
Ինձ ջնջել եմ երեկվանից,
Մնացողաց շախն անպակաս,
Երանի ձեզ, ողորմի ինձ...

Ինձնից մինչև ես

1.

Հորիզոնը դեռ տանում է երեկվա
Շուկները, խորհուրդները հեռավոր...
Մուտ է, արդեն ինձ չես գտնի, ես չկամ,
Վաղն իմը չէ, չեմ ունենա և այսօր:
Լոկ ստվերս է հուշում ձեր իմ նախկին,
Ու իմ գոյը ես տանում եմ նրա մեջ.
Այն ո՞վ էր, որ ինձ անվանեց առաջին –
Առաջինը վերջնագծին ինձ գամեց:
Ու տանում է հորիզոնը երեկվա
Պաղ դիակիս ամփոփելու սնամեջ
Այն տուփի մեջ , որ կոչվում է ապագա...
Հեռանում եմ՝ որոնելով ինձ անվերջ:
Սմենուրեք, ավեն ինչում, միշտ առկա՝
Ես կամ այսօր՝ երեկվա ու վաղվա մեջ:

2.

Ես կամ այսօր՝ երեկվա ու վաղվա մեջ,
Ես լոկ ձև եմ, ես ստվեր եմ իմ նախկին.
Այն ո՞վ նետեց իմ վրա քարն առաջին,
Ով էր, արդյոք, որ ինձ

ինձնից դուրս վանեց:
Ով դադարեց ինձ ինձանից այսքան մեծ –
Համր ու անկյանք

քարե արձան Աստրծու...
Առաջինը ո՞վ իմ ձեռքով սպանվեց,
Առաջինը ո՞վ ինձ սպանեց իմ ձեռքով:
Ու քայլում եմ ստվերացած երկնքով,
Ես կիսով դի և կիսով չափ դեռ անեղծ,
Ժամանակի անչափելի եզերքով
Քարշ եմ տալիս ուրվականն իմ
սուտ ու կեղծ...

Այն ով էր, որ ինձ սպանեց իմ ձեռքով,
Առաջինը ով իմ ձեռքով սպանվեց:

3.

Առաջինը ո՞վ իմ ձեռքով սպանվեց,
Եվ ում առաջ պիտի ծնկեմ մեղավոր: –
Նախամեղը «պին ու չնչին» մի խնձոր,
Որի համար երկինքն ինձ

«գող» համարեց:
Ո՞վ «մեղսագործ» խարանեց
իմ ճակատին,
Դատապարտեց ինձ կրելու մեղք իմ հոր,
Ո՞վ դարձրեց ինձ մուրացիկ դրախտի,
Ո՞վ դարձրեց ինձ դժոխքի թագավոր...
Եվ ես անվերջ արարելով ինձ կրկին,
Ես բնական, մի բանական մտագար,
Կմոտենամ ինձ, ինձ կապող կամրջին,
Դեն նետելով թե մեղավոր, թե արդար,
Ու կարարվեմ նորից Ջրից ու Հողից
Եվ ես կրկին կմոտենամ ինձ կրկին:

4.

Եվ ես կրկին կմոտենամ ինձ նորից
Եվ ճակատս պիտի դրոշմը նգովքի
Երկրի մաքուր ցողով պիտի լվամ
Առած մի նոր մարմին, գտած նոր հոգի,
Որ ստվերս անկյանք նորից մարդանա...
Եվ թույլ ու խեղճ իմ ասքերը լուսնոտի
Պիտի կրկին երկրային փայլ ստանան,
Եվ դեն նետեմ մղձավանջն այս հնոտի...
Մերկամաքուր նախահոր պես իմ նորից
Կզգամ դարձյալ տենչն այն
հսկա կարոտի,
Այն կարոտի, որ ժառանգել եմ հողից, –
Այն, որ միշտ կա թե ծառի մեջ,
թե խոտի...
Ես՝ արարված երկրի կավե խմորից –
Մարդն արարիչ, Հայրը մարդու և Որդին:

Степанакерт – один из самых чистых городов мира

Степанакерт – один из самых чистых столичных городов в мире. Это утверждение имеет и научные основания: геохимический паспорт города.

Об этом в беседе с Armtimes.com сказала замдиректора по научной части Центра эколого-ноосферных исследований, руководитель отдела геохимии окружающей среды Лилит Саакян.

«Первым делом мы занялись геохимическим исследованием в Степанакерте. За мои 16 лет научной работы это первый случай, когда в исследуемом городе не было выявлено заметных последствий антропогенного стресса», – сказала Лилит Саакян.

По словам кандидата географических наук, а также советника одного из отделов научного центра НКР, с 2011 года при софинансировании Госкомитета по науке министерства образования и науки РА и ми-

нистерства образования Арцаха Центр эколого-ноосферных исследований провел на территории Арцаха геохимические исследования. Эти работы преследовали не только научные цели, но и были призваны подготовить специалистов для научного центра Арцаха, которые в дальнейшем смогут самостоятельно проводить исследования.

Результатом успешно проведенных научных работ стало исследование водных ресурсов и осадочных пород водосборных бассейнов НКР, осуществленное совместными усилиями Центра эколого-ноосферных исследований и научного центра Арцаха.

«У республики есть огромный потенциал для развития экологически чистого производства, соответствующего международным сельскохозяйственным стандартам», – сказала Лилит Саакян.

NovostiNK.ru

Память об Армении на монетах Древнего Рима

Чудом сохранившиеся и дошедшие до наших дней из глубины веков денежные знаки могут рассказать о преданных забвению исторических событиях или политических деятелях много интересного.

В этом смысле крайне занимательны три старые римские монеты, датируемые вторым веком нашей эры. Попытаемся расшифровать отчеканенные на них своеобразные исторические ребусы.

В ту сложную и запутанную для Армении эпоху царь Тигран V Сохемос всходил на армянский престол аж целых два раза (144-161 и 164-186 гг. нашей эры). В первый раз царская корона досталась ему из рук римского императора Антонина Пия (Antoninus Pius). Именно это событие запечатлено на первой бронзовой монете: на аверсе (главной стороне монеты) изображен император и его имя, а на реверсе (оборотной стороне) – коронация Сохемоса и надпись на латинском: «Царя Армении дал» (Rex Armen Dat). После смерти императора Антонина Пия парфянское войско совершает нашествие на Великую Армению, наносит сокрушительный удар Сохемосу и передает

власть своему ставленнику, царю Бакуру I, а Сохемос перебирается в Рим.

Спустя год Рим одерживает победу над парфянами, после чего согласно договору к Римской империи переходит Западная часть Месопотамии, а Армения провозглашается независимой, но управлять ею должен царь, назначенный Римом. Так, в 164 году римляне во второй раз коронуют Тиграна V Сохемоса. В этот период одновременно царствовали Луций Вер (Lucius Verus) и Марк Аврелий. Луций Вер получил прозвище «Армениякус» (Armeniacus) после захвата Армении римской армией.

На аверсе золотой монеты отчеканен император Луций Вер и обозначено его имя, а на реверсе – вторая коронация Сохемоса и надпись на латинском «Царя Армении дал».

На лицевой части последней серебряной монеты изображен Луций Вер, а на обороте изображена армянка как символ Армении и отчеканена надпись – «Армен».

Рубен ШУХЯН.

«Горцарар»

Издается с июля 1999г.

**Автор проекта и учредитель –
Ваграм БЕКЧЯН**

**Зам. гл. редактора –
Роза ГУЛЯН**

**Գլխ. խմբագրի տեղակալ՝
Ռոզա ԳՈՐԾԱՐԱՐ**

ИЗДАТЕЛЬ

Издательский Дом

«ШАГАНЭ»

Лицензия серия ИД № 02313

Журнал зарегистрирован
в Министерстве Российской Федерации
по делам печати, телерадиовещания
и средств массовых коммуникаций
**Регистрационный номер
ПИ № 77-5015**

Авторские материалы

не рецензируются и не возвращаются.

Переписку с читателями редакция
не ведет. Мнение авторов может
не совпадать с мнением редакции.

Материалы со знаком **Ч** публикуются
на правах рекламы.

Редакция не несет ответственности
за содержание рекламных объявлений.

ПЕРИОДИЧНОСТЬ ВЫХОДА - ЕЖЕМЕСЯЧНО

Отпечатано

ОАО «Калужская типография стандартов» г. Калуга, ул. Московская 256.

Формат А3, объём 4,0 п.л.

Тираж 1 500 экз. Зак. № 103.

Территория распространения:
Российская Федерация, страны СНГ,
зарубежные страны.

В номере использованы материалы
«НОВЕ КОВЧЕ», «АЗГ», «АРАВОТ»,
«ГА», «ЕТЕР», «ՖԱՅԿԱԿԱՆ ԺԱՄԱՆԱԿ»,
«ԻՐԱՎԱՆԿ», «ՎՅՈՆԻ», «НОВОЕ ВРЕМЯ».

Цена свободная.

Адрес издательства и редакции:

**248001, г. Калуга,
ул. Суворова, 160.**

Тел.: (4842) 56-59-29.

**E-Mail: gortsarar@list.ru
факс (4842) 565-929,**

www.gortsarar.ru

E-Mail: gortsarar@list.ru